

TÜRKİYE’NİN İKTİSAT VE TURİZM POLİTİKALARI İLİŞKİSİ

Fırat ÇİFTÇİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İnci Oya COŞKUN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos 2019

Bu tez çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 1709E496 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Fırat ÇİFTÇİ'nin "Türkiye'nin İktisat ve Turizm Politikaları İlişkisi" başlıklı tezi **26 Ağustos 2019** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Turizm İşletmeciliği** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Dr.Öğr.Üyesi İnci Oya COŞKUN

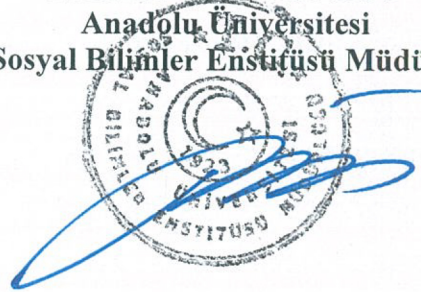
Üye : Doç.Dr.Hakan YILMAZ

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Mustafa KIRCA

İmza

.....
.....
.....

Prof.Dr.Bülent GÜNSOY
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

TÜRKİYE’NİN İKTİSAT VE TURİZM POLİTİKALARI İLİŞKİSİ

Fırat ÇİFTÇİ

Turizm işletmeciliği Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü, Ağustos 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İnci Oya COŞKUN

Ülkelerin çeşitli amaçlar doğrultusunda aldığı ekonomik ve politik kararların karşılıklı etkileşimi, maliye ve para politikaları kapsamında yapılan düzenlemeler tüm iktisadi alanlarda olduğu gibi turizm endüstrisi üzerinde de etkilidir. Bu nedenle çalışmanın amacı iktisat politikaları ile turizm politikaları arasındaki ilişkiyi değerlendirmek olarak belirlenmiştir. Alanyazın taraması yoluyla elde edilen bu değerlendirmelere dayanarak iktisat politikalarının turizm politikalarına en somut şekilde yansımaları olan turizm yatırımlarına ilişkin istatistikler ile analiz yapılmıştır. Analizde Türkiye’de 1970-2018 yılları arasında turizm yatırım ve işletme belgesi tesislerin yatak ve tesis sayıları ile toplam tesis ve yatak sayıları çoklu yapısal kırılmalı birim kök testlerinden Bai-Perron (BP) ve Carrion-i Silvestre (CiS) testleri ile incelenmiş ve tüm serilerde yapısal kırılmalar olduğu tespit edilmiştir. Yapısal kırılmalara ilişkin BP testinden elde edilen kırılma tarihleri ilgili dönemin iktisat ve turizm politikaları çerçevesinde yorumlanarak öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İktisat politikası, Turizm politikası, Türkiye, Çoklu yapısal kırılmalı birim kök testleri.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC POLICIES AND TOURISM POLICIES IN TURKEY

Fırat ÇİFTÇİ

Department of Tourism Management

Anadolu Üniversitesi, Graduate School of Social Sciences, August 2019

Supervisor: Asst. Prof. İnci Oya COŞKUN, PhD.

The interaction between economic and political decisions taken by countries for various purposes, and the regulations made within the scope of fiscal and monetary policies have an impact on the tourism industry as well as in all economic areas. Therefore, the aim of this study is determined to evaluate the relationship between economic and tourism policies. Based on the relevant literature, tourism investments, as the most concrete reflection of economic policies on tourism policies were analyzed. Bai-Perron (BP) and Carrion-i Silvestre (CiS) multiple structural breaks unit root tests were employed to analyze the number of accommodation establishments and number of beds for both tourism investment and tourism operation licensed investments, in addition to the total number of establishments and beds using yearly data for the period 1970-2018. Structural break dates obtained from the BP test on were interpreted within the framework of the economic and tourism policies of the relevant period and recommendations were discussed.

Keywords: Economic policy, Tourism policy, Turkey, Multiple structural break unit root tests.

ÖNSÖZ

Bilim tarihi merakın tarihi ile paralel bir yoldan serüvenini sürdürmektedir. Herhangi bir problemin merak konusu haline gelmesi, bu problemin çözümüne olan arzunun tetiklenmesini sağlamaktadır. Bilimsel üretimin problemlerin çözümünü sağlaması, üretimin insalık tarihine olan en önemli katkılarındandır. Sürekli bu hedef ile çalışmalarımda bilimsel üretimin kullanım değerinin yani insanlığa sağladığı faydanın ne olduğunu sorgulamam bu tezin ortaya çıkmasının yegâne sebebidir.

Bilime ve bilimsel üretime bu bakış açısı ile bakmamda çok büyük katkıları olan aileme öncelikle sonsuz teşekkürlerimi iletmeliyim. Özellikle ablalarım Sibel, Sevdâ ve Çiğdem bu bakış açısının savunulmasının en büyük destekçileri olmuşlardır. İyi ki onlar gibi ablalara sahibim.

Lisans ve yüksek yüksek lisan öğrenim hayatım boyunca bu bakış açısına sahip hocalarımın olması beni motive eden en önemli unsurdur. Sadece tez danışmanlığı değil hayatımın bütün alanlarında varlığı ve desteği ile yanımda olan Dr.Öğr.Üyesi İnci Oya Coşkun hocama ne kadar teşekkür etsem azdır. Kendisi ile çalışma olanağına sahip olmuş olmak genç ömrümde yakalayabildiğim en eğitici, en faydalı ve en gerçek olgudur. Tez jürimi oluşturan Doç.Dr. Hakan Yılmaz ve Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Kırca hocalarımın tez savunmasının yapıldığı gün sadece jüri oldukları için orada bulunmadıklarını bilmek benim için büyük bir onurdur. Hocalarıma hayatımın her alanında yanımda oldukları için en derin teşekkürlerimi sunarım.

Hayatıma yön veren diğer bir unsur ise değerli dostlarımın varlığıdır. Yıllardır ev arkadaşım olarak her türlü destek ile yanımda olan Ahmet Alp Köse ve Osman Serkan Düz'e teşekkürlerimi sunarım. 11 yıllık dostum, kardeşim olan ve ne zaman zora düşsem ilk sesini duymak istediğim Ezgi Gizem Şahan'a; güçlü kadının en güzel örneği olan ve tezi bitirmemde çok büyük motivasyon sağlayan Ecem Altun'a kocaman teşekkürler.

Son olarak, bir bilim emekçisi olarak bilime inanmaya ve bilimsel üretimin kullanım değerini ortaya çıkaracak çalışmalar yapmaya devam edeceğimi altını çizerek belirtmek isterim.

Fırat ÇİFTÇİ

Eskişehir 2019

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Fırat Çiftçi

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
1 . GİRİŞ.....	1
1.1. Amaç	3
1.2. Önem ve Sınırlılıklar	3
2 . ALANYAZIN	4
2.1. Atatürk Dönemi İktisat ve Turizm Politikaları (1923-1938).....	4
2.1.1. Atatürk Dönemi iktisat politikaları.....	5
2.1.2. Atatürk dönemi turizm politikaları.....	15
2.1.3. Atatürk dönemi iktisat ve turizm politikaları ilişkisi	22
2.2. II. Dünya Savaşı ve 1950’li Yıllarda İktisat ve Turizm Politikaları (1939-1960).....	23
2.2.1. II. Dünya Savaşı ve 1950’li yıllarda iktisat politikaları (1939-1960)	24
2.2.2. II. Dünya Savaşı ve 1950’li yıllarda turizm politikaları (1939-1960).....	32
2.2.3. II. Dünya Savaşı ve 1950’li yıllar iktisat ve turizm politikaları ilişkisi (1939-1960)	40
2.3. 1960-1980 Dönemi İktisat ve Turizm Politikaları	40
2.3.1. 1960-1980 dönemi iktisat politikaları	41
2.3.2. 1960-1980 dönemi turizm politikaları	49
2.3.3. 1960-1980 dönemi iktisat ve turizm politikaları ilişkisi.....	57
2.4. 1980-2000 Dönemi İktisat ve Turizm Politikaları	58
2.4.1. 1980-2000 Dönemi İktisat Politikaları.....	58
2.4.2. 1980-2000 dönemi turizm politikaları	66
2.4.3. 1980-2000 Dönemi iktisat ve turizm politikaları ilişkisi	74
2.5. 2000 Yılı Sonrası İktisat ve Turizm Politikaları	74

2.5.1.2000 yılı sonrası iktisat politikaları	75
2.5.2.2000 yılı sonrası turizm politikaları.....	83
2.5.3.2000 yılı sonrası iktisat ve turizm politikaları ilişkisi	92
3 . YÖNTEM	92
3.1. Evren ve Örneklem.....	92
3.2. Veri Derleme	93
3.3. Veri Analizi Yaklaşımı	94
3.3.1.Bai-Perron (BP) Yapısal Kırılma Belirleme Testi.....	95
3.3.2.Carrion-i Silvestre (CiS) Yapısal Kırılma Belirleme Testi.....	96
4 . BULGULAR.....	98
4.1. Veri Setinin İncelenmesi	98
4.2. BP ve CiS Çoklu Yapısal Kırılma Belirleme Testlerine İlişkin Bulgular	102
5 . SONUÇ VE ÖNERİLER	113
KAYNAKÇA.....	118
EKLER	128
ÖZGEÇMİŞ	130

TABLÖLER DİZİNİ

Tablo 2.1. Gayri safi yurtiçi hasıla, yıllık ortalamalar, 1923-1930 (Tezel, 2002: 110) ...	7
Tablo 2.2. Ziraat Bankası kredileri, 1923-1929 (Kepenek ve Yentürk, 2007: 45)	8
Tablo 2.3. 1927 yılı sanayi sektörü verileri (1927 yılı yapılan sayıma göre) (Korum, 1982: 68)	10
Tablo 2.4. Vergi gelirleri tahsilat dağılımı (%) (Vural, 2008: 89)	11
Tablo 2.5. Türkiye Cumhuriyeti'nde hizmet veren havayolu şirketleri ve bilgileri (1923-1938) (Evcin, 2014: 35)	19
Tablo 2.6. Dış ticaret dengesi (1950-1958) (Milyon TL) (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 1981: 323; Baytal, 2007: 563)	30
Tablo 2.7. 1948-1957 yılları içinde Türkiye'ye gelen yabancı turistler (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No: 651, Sıra No: 4)	38
Tablo 2.8. 1950-1962 yılları arası turizm verileri (Sözen, 2006: 21)	39
Tablo 2.9. Birinci beş yıllık kalkınma planında (1963-1967) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)	52
Tablo 2.10. İkinci beş yıllık kalkınma planında (1968-1972) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)	53
Tablo 2.11. Üçüncü beş yıllık kalkınma planında (1973-1977) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)	54
Tablo 2.12. Dördüncü beş yıllık kalkınma planında (1979-1983) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)	57
Tablo 2.13. Beşinci beş yıllık kalkınma planında (1985-1989) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)	70
Tablo 2.14. Altıncı beş yıllık kalkınma planında (1986-1990) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)	71
Tablo 2.15. Yedinci beş yıllık kalkınma planında (1986-1990) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)	73
Tablo 2.16. Sekizinci beş yıllık kalkınma planında (2001-2005) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967)	88
Tablo 4.1. Turizm yatırım ve işletme belgeli konaklama işletmelerinin yıllara göre değişim oranları	99

Tablo 4.2. Bai ve Perron (2003) test sonuçları.....	104
Tablo 4.3. Serilere ilişkin BP testi yapısal kırılma tarihleri	106
Tablo 4.4. Carrion-i Silvestre test sonuçları.....	111
Tablo 4.5. Serilere ilişkin CiS testi yapısal kırılma tarihleri.....	112

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1. Turizm Yatırım ve işletme Belgeli Toplam Yatak ve Toplam Tesis Sayıları (1970-2018).....	101
Şekil 4.2. Turizm Yatırım ve işletme Belgeli Toplam Yatak ve Toplam Tesis Sayıları (1970-2018).....	102

1. GİRİŞ

İktisat politikası, iktisat ve siyaset disiplinlerinin kesişimi olarak tanımlanır. Bu kesişimde siyasal erkin iktisadi kararlar alıp, uygulamaya koyması yer alır. Siyasal erk sahip olduğu teorik tercihler doğrultusunda ekonominin işleyişine müdahaleler de bulunur ve bu müdahalelerin hukuksal zemini hazırlar. Özellikle kapitalist üretim biçiminin gelişmesiyle iktisat politikasının anlamı ve çerçevesi netleşmiştir. İktisadi düşünce tarihinin en kritik konularından olan iktisat politikası birçok teorik tercih ile farklı farklı yorumlara sahip olmuştur.

İktisat politikası, Adam Smith, David Ricardo, Thomas R. Malthus gibi klasik iktisat teorisi düşünürleri tarafından, piyasanın doğal dengesi beklentisi ile ele alınmıştır. Adam Smith'in "görünmez el" varsayımı, piyasada arz ve talebin birbirini dengelediğini savunmaktadır. "Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" söylemi iktisat politikalarında devletin müdahalesine gerek duyulmaması gerekliliğinden ortaya çıkmıştır. Klasik iktisat teorisine göre; tam istihdam durumunda piyasa dengeyi sağlayacaktır ve piyasanın kendi kendine işleyen bir mekanizması vardır. Devlet müdahalesi bu mekanizmada aksaklıklara yol açar.

Klasik iktisat teorisinin iktisat politikası yaklaşımına Karl Marx eleştiri getirir ve Marxist iktisat teorisi temelinde başka bir yaklaşım ortaya koyar. Üretim araçlarının özel mülkiyetinin sonlandırılması ve planlama ile iktisadi adımların atılmasını gerekli gören yaklaşım, iktisat politikasının devletin müdahalesini zorunlu görmektedir.

1929 Büyük Buhranı, dönemin iktisat politikasının geçersizliğinin kanıtı olmuştur. Klasik iktisat teorisi buhran sonrası iktisadi bir çıkış bulamazken, John Maynard Keynes tam istihdamın mümkün olamayacağını ve piyasanın bir dengeye kavuşamayacağını savunmuştur. Talep yönlü bir üretim tarzının hakim olmasını belirten Keynes, devlet müdahalesinin ekonomik hayatın sürdürülebilmesi zorunlu olduğunu belirtmiştir. Keynesyen iktisat teorisi olarak adlandırılan bu yaklaşım iktisat politikasının hükümetlerce yapılıp uygulanması gerektiğini savunmuştur.

İktisat politikasına bir başka yaklaşıma ise monetarist iktisat teorisi sahiptir. Klasik iktisat teorisinin yeni yorumu ve Keynesyen teoriye karşı olan yaklaşım, iktisat politikasını değerlendirirken "para" olgusunu temel almıştır. Monetarist iktisat teorisi ekonomik dengesizliklerin ana kaynağını, reel üretim ile para arzının dengeli yürütülemediğinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bu sebeple iktisat politikasının en önemli aracı olarak para politikasını görmüşlerdir. Devlet para arzı artışı konusunda

dikkatli olmalıdır ancak piyasaya müdahalesine gerek yoktur. Çünkü piyasa kendi dengesini kendisi sağlayacaktır.

İktisat politikası bu teorik yaklaşımların seçimi ile kurgulanır. Devletin ekonomiye olan müdahalesini teorik tercihi şekillendirir. İktisat politikası kullanılan aracın özelliğine göre kantitatif (nicel) iktisat politikası ve kalitatif (nitel) iktisat politikası olmak üzere ikiye ayrılır. Kantitatif iktisat politikası, ekonominin temellerine ve mevcut yapıya müdahalesi olmayan ve ekonomide bulunan araçların miktarını değiştiren politikalarlardır. Kalitatif iktisat politikası ise, ekonominin yapısını değiştiren ve bu değişim için mevcut olmayan yeni araçların kullanılmasını sağlayan politikalarlardır.

Türkiye'nin iktisat politikaları kuruluştan bugüne geçen 96 yılda birçok gelişim ve değişime sahip olmuştur. Bu ilerlemede ülkenin içinde bulunduğu ekonomik yapı, sahip olduğu kaynaklar, siyasal yapının tercihleri, uluslararası iktisat politikalarının teorik tercihleri, uluslararası ekonomik durum vb. değişkenler etkili olmuştur.

Türkiye'nin iktisat politikaları incelenmesi, politikalarda meydana gelen değişimler sebebiyle, dönemsel incelemeler yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Dönemsel tasnifin çizgilerini ise, iktisat politikalarının teorik zemini ve uygulamaların sonuçları belirler.

Turizm politikaları, kamu yöneticilerinin iktisat politikası çerçevesinde turizm endüstrisinin sosyal ve ekonomik gelişimini sağlamayı amaçlayan müdahaleleridir. Turizm endüstrisinin kurumsal yapısı ve hukuki zemini bu müdahalelerde kullanılan araçlardır. Planlama, örgüt, mali kaynaklar, çevre ilişkileri vb. etmenlerle turizm politikaları oluşturulmaktadır. İktisat politikasının teorik temelleri turizm politikalarının da yönünü tayin etmektedir.

Türkiye turizm politikalarına kuruluş yıllarından itibaren önem vermiştir. İktisat politikasının dönemsel değişimi turizm politikasının da değişimine sebep olmuştur. Politika değişimleri, turizm politikalarının ait olduğu döneme adapte edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyacın giderilmesi için turizm endüstrisinin kurumsal yapısı ve hukuki zemini sürekli olarak revize edilmiştir.

Çalışmada Türkiye'nin iktisat ve turizm politikaları ilişkisi dönemsel tasnif yapılarak incelenmiştir. Dönemsel tasnif Türkiye iktisat politikası literatüründen yararlanılarak yapılmıştır ve beş bölüm başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu bölümler; Atatürk Dönemi, Dünya Savaşı ve 1950'li Yıllar, 1960-1980 Dönemi, 1980-2000 Dönemi ve 2000 Sonrası Dönem'dir. Literatürde dönemsel tasnifin planlı dönem öncesi

ve planlı dönem sonrası olarak yapıldığı çalışmalara rastlanmaktadır. Çalışmada tercih edilen beş bölümlük tasnif, planlama anlayışının hâkim olduğu dönem öncesinde iktisat ve turizm politikalarının “devlet aklı” olarak adlandırılan bütünlüklü yaklaşımla gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tasnifin diğer bir sebebi ise Türkiye’nin iktisat politikalarında tercih edilen teorik yaklaşımlardır.

Çalışmanın yöntemi üç ana başlıkta toplanmıştır. Evren ve örneklemin belirlendikten sonra, literatürden de yararlanılarak, veri seti hazırlanmıştır. Veri seti 1970 sonrası yatırım belgeli konaklama işletmesi tesis ve yatak sayısı ve işletme belgeli konaklama işletmesi tesis ve yatak sayısı verileri ile oluşturulmuştur. Türkiye’de turizm politikalarının arz yönlü olarak belirlenmesi nedeniyle turizm arzı üzerinden politikaların etkisini inceleyebilmek amacıyla kullanılmıştır. Çalışmanın analizleri kırılmalı birim kök testlerinden olan Bai ve Perron (BP) ve Carrion-i Silvestre (CİS) testleri ile gerçekleştirilmiştir. Politikalarda değişiklik yapılan dönemler ile konaklama işletmesi yatırımlarına ilişkin verilerdeki kırılmaların çakıştığı ya da farklılaştığı dönemler tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.1. Amaç

Çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisine yön veren iktisat politikalarının turizm politikaları ile olan ilişkisinin değerlendirmesi ve iktisat politikasının bütünlüğü çerçevesinde turizm politikalarının tarihsel gelişiminin incelenmesi, ayrıca bu bağlamda turizm politikalarının uygulamadaki etkinliğinin ortaya konulmasıdır. Tarihsel süreç içinde farklı dönemlere ilişkin karşılaştırmalar yapılması da çalışma kapsamında hedeflenmiştir.

1.2. Önem ve Sınırlılıklar

Turizm politikaları iktisat politikalarının bir parçasıdır. Turizm politikalarının hazırlanması ve uygulamaya konulması ilgili dönemin iktisat politikaları çerçevesinde gerçekleşmektedir. Çalışmada Türkiye’nin iktisat politikaları ve turizm politikaları ilişkisi bu bütünlüğe sadık kalınarak incelenmiştir. Literatürde iktisat ve turizm politikalarının bütünlüklü olarak ele alındığı çok az çalışma bulunmaktadır. Çalışmanın önemi, literatürdeki bütüncül yaklaşım eksikliğinin giderilmesi açısından ortaya çıkmaktadır.

Çalışmada kullanılan veriler, Türkiye İstatistik Kurumu ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan verilerden derlenmiştir. Turizm verilerinin 1980 sonrası standart bir biçimde toplanmaya başlaması, önceki dönemlere ait verilerin derlenememesine sebep olmuştur. Çalışmanın bir diğer sınırlılığı ise, 1980 sonrası turizm politikalarının temelinde turizm arzının bulunmasıdır.

2 . ALANYAZIN

Araştırmanın alanyazın bölümünde Türkiye’de Cumhuriyet dönemi iktisat ve turizm politikaları beş ana dönem altında incelenmiştir. Dönemlerin belirlenmesinde hem alanyazında kullanılan hem de Türkiye’de politikaların ana hatlarını değiştiren önemli olaylar temel alınmıştır. Buna göre Atatürk dönemi (1923-1938), 1940-1960 dönemi, 1960-1980 dönemi, 1980-2000 dönemi ve 2000 yılı sonrasına ilişkin dönemler halinde iktisat ve turizm politikaları ele alınmıştır.

2.1. Atatürk Dönemi İktisat ve Turizm Politikaları (1923-1938)

Atatürk dönemi iktisat politikalarının temelinde, kurtuluş mücadelesini ve bağımsızlığını kazanmış bir ülkenin iktisadi bağımsızlığını da eline alma gerekliliği fikri yatmaktadır. Mustafa Kemal ve ekonomi kurmayları bu doğrultuda, Lozan Barış Antlaşması’nın sınırları çerçevesinde bir yol haritası oluşturmuşlardır. Bu yol haritasının ortaya çıkmasında “Milli İktisat” okulunun görüşleri önemli rol oynamıştır.

Dönemin iktisat politikalarını iki bölümde incelemek gerekmektedir. Bu dönemsel tasnif iktisat politikalarının temelini oluşturan teorik farklılaşmadan kaynaklanmaktadır. Boratav (2013) bu iki dönemi; 1923-1929 “Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa” ve 1930-1938 “Korumacı-Devletçi Sanayileşme” başlıkları altında değerlendirmektedir. Boratav’ın tasnifinden de anlaşılacağı gibi 1923-1929 dönemi liberal politikaların, 1930-1938 dönemi devletçi politikaların hâkim olduğu görülmektedir.

Atatürk dönemi turizm politikaları, kuruluş yıllarının gereklilikleri ile kurgulanmıştır. İktisadi bağımsızlığını eline alan Türkiye’nin turizm politikalarının ana amaçları, ülkenin tanıtımının yapılması ve turizm endüstrisinin ihtiyacı olan kurumsal organizasyonun yapılandırılmasıdır.

2.1.1. Atatürk Dönemi iktisat politikaları

“Milli İktisat” okulunun iktisat politikalarının çerçevesini belirlediği dönemde, yerli sermayenin oluşum çabaları gözlemlenmektedir. Küçük (1985: 240) bu dönemin temel çizgisinin devletin de katılımı ile kapitalistleşme sürecinin hızlandırılmaya çalışmak olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum Türkiye’nin yeni bir sermaye birikim sürecine girişi olarak değerlendirilebilir.

Yerli sermayenin “yetiştirilmesi” (Boratav, 2013: 40) kuruluş ve modernleşmenin temel unsur olduğu bu dönem; Lozan Barış Antlaşması’nın hükümlerine ve İzmir İktisat Kongresi kararlarına bağlı olarak şekillenmiştir.

Kurtuluş mücadelesi ile yeni bir ülkenin temellerini atan Mustafa Kemal ve kurmaylarının ekonomik bağımsızlık hedefi ile Lozan görüşmelerine katıldıkları görülmektedir. Lozan Barış Antlaşması’nın ekonomi ile ilişkili başlıca konuları; kapitülasyonların kaldırılması, yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu, Osmanlı borçları, gümrük düzenlemeleri, savaş zararları, nüfus değişimi ve Musul sorunudur (Kepenek ve Yentürk, 2007: 35).

Çavdar (2003: 166-167) Lozan’da görüşülen ve karara bağlanan dikkat çekici başlıkları şöyle sıralamıştır:

- Kapitülasyonlar kalkmıştır.
- Osmanlı borçları kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır.
- Yunan ordularının Anadolu’ya yaptığı tahribatın tazminatı olarak sadece Karaağaç İstasyonu Türkiye’ye verilmiştir. Yani savaşın yarattığı yıkımın tüm yükü Türkiye’ye bırakılmıştır.
- Musul-Süleymaniye bölgesinin sınırlarının çözümü İngiltere ve Türkiye arasındaki antlaşmaya bırakılmıştır.
- Türkiye sınırları içerisindeki gayrimüslimler azınlık sayılarak tüm sosyal ve ekonomik haklarını korumuşlardır.
- Türkiye’deki yabancı okulların (Dame de Sion, Saint Joseph, Robert Kolej vb.) statüleri aynen korunmuştur.
- Batı Trakya ile İstanbul dışında kalan Yunanistan’daki Türkler ile Anadolu’daki Rumların mübadele edilmesi kararlaştırılmıştır.
- Gümrük düzeninin 1913’teki durumunu 31 Aralık 1929’a kadar aynen sürdürülmesi kabul edilmiştir.

Eroğlu (2007: 66) Lozan'da alınan kararların Türkiye'nin dışa açık bir iktisadi yapıya sahip olmasına etken oluşturduğuna dikkat çekerek, antlaşmanın 28. maddesinde yer alan kapitülasyonların kaldırılması kararını olumlu bir sonuç; gümrük vergisinin 1916 yılındaki seviyede tutulması kararını, sanayi üretimindeki gümrük korumasından ülkenin mahrum kalması sebebiyle, olumsuz bir sonuç olarak değerlendirmiştir.

Boratav (2013) Lozan'ın hükümlerinin bütünüyle Türkiye lehine olmasının imkânsız olduğunu belirtmiştir. Osmanlı borçlarının ödenmesi ve gümrük tarifesinin 1916 yılındaki seviyede tutulması kararları 1923-1929 dönemin iktisat politikalarının sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

17 Şubat 1923'te İzmir'de düzenlenen İzmir İktisat Kongresi (Türkiye İktisat Kongresi), dönemin iktisat politikalarının çerçevesini belirleyen bir diğer faktördür. Kongre, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ülke ekonomisinin alacağı biçimi ve yönü tayin eder niteliktedir. Kepenek ve Yentürk (2007: 34)'e göre kongrenin iki temel amacı olduğu söylenebilir. Birincisi, tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini bir bütünlük içinde belirlemek; bu isteklerin siyasal yönetim tarafından bilinmesinin sağlamaktadır. İkincisi ise, ekonominin gelecekte alacağı biçim ya da niteliği yabancı sermayeye açıklayabilecek ortamı oluşturmaktır. Bu iki amaç, kongre aracılığıyla yönetici kadronun iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermek istediklerini göstermektedir.

Akyıldız ve Eroğlu (2004: 47) kongrede alınan ekonomik, mali ve sosyal içerikli kararların özü itibari ile temelinde ulus devlet ve ulusal uzlaşma anlayışı bulunan ve bir takım sosyal tedbirlerle toplumun zayıf kesiminin korunmasını da içeren sınırlı bir liberal kapitalist modelin esas alındığını savunmaktadır. Özel (2013: 238) de Akyıldız ve Eroğlu ile paralel bir biçimde, kongre aracılığı ile yeni devletin uygulayacağı ekonomik modelin, demokratik bir yöntemle belirlenen, liberal bir kalkınma politikası olduğunu vurgulamıştır. Avcıoğlu (1969: 165) ise İzmir İktisat Kongresi'ni farklı bir çerçeveden ele alarak, kongrenin toplumdaki sınıfların kuvvet dengesini göstermek bakımından dikkat çekici olduğunu ve kongreye işçi, köylü, esnaf, tüccar gibi kesimlerin katılımlarının olmasına rağmen, alınan kararların büyük tüccar ve toprak sahiplerinin yararına olduğunu belirtmiştir.

İzmir İktisat Kongresi kararları ve değerlendirmeler ele alındığında kongrede, ekonomik bağımsızlık hedefi doğrultusunda milli sermayenin oluşturulması ve aynı zamanda yabancı sermayenin de ülkenin bağımsızlığını tehlikeye atmayacak bir biçimde

önünün açılmasının hedeflendiği görülmektedir. Bu doğrultuda devlet, özel teşebbüsü desteklemekte ve özel teşebbüsün yetersiz olduğu durumlarda doğrudan müdahale ile ekonomiye yön verebilmektedir.

Lozan Barış Antlaşması ve İzmir İktisat Kongresi 1923-1929 dönemi iktisat politikalarının çerçevesini belirleyerek, devletin atacağı adımlara yön vermiştir. Yeni kurulmuş olan Türkiye, sınırlılıklarının ve elzem bir şekilde çözmek zorunda olduğu sorunlarının bilinciyle birçok alanda kararlar alıp uygulamaya koymuştur.

- **Tarım Politikaları:**

1923-1929 dönemi iktisat politikaları incelendiğinde ilk olarak tarım alanında atılan adımlara ve sonuçlarına bakmak gerekmektedir. Sektörlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ortalamaları bu tercihin yapılmasına etken oluşturmaktadır (Tablo 2.1).

Tablo 2.1. *Gayri safi yurtiçi hasıla, yıllık ortalamalar, 1923-1930 (Tezel, 2002: 110)*

Yıllar	Tarım (milyon TL)	Sanayi (Milyon TL)	Ulaştırma Haberleşme (Milyon TL)	Ulaştırma Hizmetleri (Milyon TL)	Diğer Hizmetler (Milyon TL)	Toplam (Milyon TL)
1923-1925	1 552	421	115	255	494	3 262
1926-1930	2 254	662	167	338	1 188	4 409

Tablo 2.1 incelendiğinde dönemin üretim ağırlığının tarım sektöründe olduğu görülmektedir. Kurtuluş mücadelesi yıllarında genç nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması ve savaş koşullarında tarımsal üretim araçlarının hasar görmesi, yeni kurulan Türkiye'nin tarım sektörünün sorunlarına hızlıca el atmasını zorunlu kılmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde çiftçilerin ve toprak sahiplerinin beklentileri ile sorunlara dair önerileri dönemin tarım politikalarını şekillendirmiştir.

İzmir İktisat Kongresi'nde kaldırılması yönünde karara bağlanan ve köylünün her yıl ürettiği toplam gelirin %10'nu kapsayan aşar vergisinin 1925'te kaldırılması tarım politikalarındaki en önemli gelişmelerden birisi olarak değerlendirilmektedir. (Aysal, 2002: 204). Türkiye genel bütçe gelirinin 1924'te %21'ini, 1925'te %8'ini oluşturan aşar vergisinin kaldırılması, toprak sahiplerinin, çiftçilerin ve topraksız köylülerin dönemsel

refahını arttırmıştır. Ayrıca mültezimler¹ aracılığıyla toplanan verginin kaldırılması modern vergi uygulamalarına uymayan pratiğinde ortadan kaldırılması açısından önemlidir. Kayıran (1988: 58-65)'a göre aşarın kaldırılması; çiftçilerin gördüğü zararları azaltmış, mültezim baskısını ortadan kaldırmış ve köylüler ürettiği üründen tasarruf sağlamıştır. Çiftçinin vergi yükünün azalması, refah seviyesini arttırmış ve daha fazla üretim yapılması için teşvik edici bir unsur olmuştur. Mültezimlerin haksız kazançları ortadan kalkması, çiftçilerin üretim için ek kaynağa sahip olmasını sağlamıştır.

Dönemin kredi politikaları ve kooperatifçilik çalışmaları tarımsal üretimin artırılması ve tarımsal üretim yapan kesimlerin karşılaştıkları zorluklara çözüm bulunabilmesi açısından kritik bir noktada durmaktadır. 1924 tarihli Bütçe Kanunu ile yeniden yapılandırılan ve 1926 yılında bir anonim şirkete dönüştürülen Ziraat Bankası toprak sahipleri ve çiftçilere kaynak sağlayarak tarımsal üretimin büyümesini sağlamıştır. Ziraat Bankası'nın 1923-1929 yılları arasında sağladığı kredilere dair veriler Tablo 2.2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.2. Ziraat Bankası kredileri, 1923-1929 (Kepenek ve Yentürk, 2007: 45)

Yıllar	Ziraat Bankası Kredileri (Bin TL)	Yıllık Artış (Yüzde)	Ziraat Bankası Kredilerin Toplan Krediler İçerisindeki Oranı
1923	8 037	---	---
1924	17 040	112	61,1
1925	19 937	17	31,4
1926	20 492	2,8	37,7
1927	20 376	-0,6	21,4
1928	26 806	31,6	25,5
1929	27 176	1,4	21,4

- **Sanayi politikaları**

1923-1929 dönemi Türkiye'nin sanayi politikaları değerlendirildiğinde iki köşe taşının olduğu gözlemlenmektedir. Bu iki köşe taşı Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1925'te kurulması ve 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabul edilmesidir. İzmir İktisat Kongresi kararları dönemin sanayi politikalarının zeminini oluşturmuştur.

¹ Mültezim (Kesenekçi): Osmanlı toprak sisteminde açık arttırma usulüyle belirli eyaletleri kiralayan kişilere denir.

1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, kuruluş kanunuyla Osmanlı Devleti'ne ait dört işletmeyi devralmıştır. Bankanın kendi eliyle sanayi tesisi kurulmasına imkan verilmemiş ve devraldığı tesislerin de uygun şartlarla özel sektöre aktarılması amaçlanmıştır (Boratav, 2008: 47). Ayrıca bankanın Türk sanayici ve madencilerine kredi sunması hedeflenmiştir. Banka; kendisine devredilmiş devlet teşebbüslerini anonim şirketlere dönüştürerek, şirketlerin %51 hissesine sahip olmuştur. Geri kalan %49 yabancı sermayeye açılmıştır. Banka faaliyette olduğu 7 yılda çeşitli teşebbüslere 1 milyon 173 bin lira ile katılmış ve 4,8 milyon lira kredi sağlamıştır (Avcıoğlu, 1969: 183-184). Bu süre içerisinde devlete ait hiçbir sanayi kuruluşunu özel sektöre devredememiştir. 1932 yılında sanayi işletmeciliği ile ilgili faaliyetlerini Devlet Sanayi Ofisi'ne devretmiş ve sadece sanayi kredisi vermekle yükümlü kılınarak Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası ismini almıştır. 1933 yılında Türkiye Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası faaliyetleri Sümerbank'a devredilmiştir (Eroğlu, 2007: 66).

15 Mayıs 1927'de 1055 sayılı tasarı ile kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu 15 yıl yürürlükte kalması şartıyla dönemin sanayi politikalarının hukuksal zeminini oluşturmaktadır. Çavdar (2003: 179) bu yasanın işletmelerin kullandıkları beygir gücü, çalışan kişi ve çalışma sürelerini göz önünde bulundurarak işletmelere teşvik ve istisnalar sunmakta olduğunu belirterek, yasanın genel hatlarını şöyle özetlemektedir: Uygun görülen işletmelere 10 hektar arazi verilerek, işletmelere kazanç ve gümrük vergilerinde kolaylık sağlanacaktır. İşletmelerin ithal edecekleri araç ve gereçlerinin taşınmasında indirim sağlanacak ve yıllık üretimin %10'u devlet tarafında alınacaktır. İşletmelerin ihtiyacı olan altyapı gereksinimleri ve motor gücü devlet tarafından karşılanacaktır (Çavdar, 2003: 179).

1927'de yapılan sayıma göre, sanayi üretimindeki istihdam ağırlığının tarım sanayi, dokuma sanayi ve madeni eşya-makine dallarında olduğu görülmektedir. Toplam sanayi istihdamının 10 kişiden az çalışanın bulunduğu küçük işletmelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Tablo 2.3, 1927 yılı sanayi verilerini göstermektedir. Parasız (1998:21-22) Tablo 2.3'ü yorumlarken ilk olarak 1927 yılında yapılan sayımda büyük sayılabilecek işletmelerinin oranının %3,1 olduğuna dikkat çekmektedir. Motor kullanan işletmelerin toplam işletmelere oranının %4,3 olduğu bu dönemde, 211 milyon liralık ithalatın içinde sanayinin payı 29.3 milyon liradır. Bu durum 1927'de ithalatın büyük bir kısmının tüketim malları için yapıldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 2.3. 1927 yılı sanayi sektörü verileri (1927 yılı yapılan sayıma göre) (Korum, 1982: 68)

Sektörler	Çalışan Kişi	İşletme Sayısı	10 Kişiden Az	10 Kişiden Fazla
Maden Sanayi	18.932	556	404	152
Tarım Sanayi	110.480	28.439	27.615	824
Dokuma Sanayi	48.025	9353	8918	435
Ağaç Sanayi	24.264	7886	7686	210
Kağıt Sanayi	2792	348	279	69
Madeni Eşya ve Makine	33.866	14.752	14.606	146
Kimya Sanayi	3107	697	643	54
Ametaller	12.345	2877	2752	125
Diğer Sektörler	3044	337	292	35
Toplam	256.855	65.245	63.195	2050

- ***Ulaştırma politikaları***

Dönemin ağırlıklı olarak demiryollarını kapsayan ulaştırma politikaları, sanayi sektöründeki gelişmelere çeşitli olanaklar sağlamıştır. Kurtuluş mücadelesi sonrasında Türkiye 3756 kilometresi imtiyazlı, yani yabancı şirketlerce inşa ettirilip işletilebilen, 356 kilometresi de Rusya'dan geri alınan topraklarda elde edilen toplam 4112 km demiryoluna sahiptir. Bu demiryollarının %67,5'i Alman, %19,8'i Fransız, %12,7'si İngiliz şirketleri tarafından inşa edilmiştir (As, 2006: 69). Mevcut demiryolları 22 Nisan 1924 yılında kabul edilen yasa ile devletleştirilmiştir (Ertan, 2012: 206). 1923-1928 yılları demiryolu yapımının ağırlık verildiği yıllardır. 3.000 kilometrelik hat bu dönemde yapılmıştır (Tezel, 2002: 128). Demiryolu politikaları, demiryollarının inşası ve ucuz yük taşıma olanakları ile sanayi sektöründe atılan adımlara katkı sağlamıştır.

- ***Maliye Politikaları ve Para Politikaları***

İktisat araçlarından mahrum olan Türkiye'nin ilk olarak bütçe çalışmaları yapması kaçınılmaz bir zorunluluktur. (Kuruç, 1987: 29). Türkiye'nin ilk bütçesi 1924 yılına ait olan bütçedir. 1923-1924 yılları arasında Türkiye denk bütçe-düzgün ödeme ilkesini benimsemiştir (Parasız, 1998: 12). 1924 bütçesi tahmin, tahdit, tevzin ve tasdik ilkelerine uygun olarak düzenlenmiştir. Bütçede gelir ve giderlerin tahmini (tahmin ilkesi), gelir ve giderlerin zamansal sınırlamalara sahip olması (tahdit ilkesi), gelir ve giderlerin denk olması (tevzin ilkesi) ve bütçenin parlamento onayı sonrası uygulamaya konulması

(tasdik ilkesi), 1924 bütçesinin modern bütçe anlayışıyla uygulandığının göstergeleridir (Vural, 2008: 82). 1927 yılında çıkartılan Muhasebe-i Umumiye Kanunu, bütçe çalışmalarının modernleştirilmesi ve disipline edilmesi açısından yeniden düzenlenmiştir. 1923-1929 dönemi bütçeleri 1925 yılı haricinde açık vermemiştir. Aşar vergisinin kaldırılması 1925 yılı bütçesinde açık verilmesine sebep olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulamada bulunan vergilerin birçoğu tarım sektöründen elde edilen vergilerden oluşmaktadır. Dolaysız ve dolaylı vergiler olarak tasnif edilen vergi uygulamalarında en dikkat çekici değişiklik aşar vergisinin kaldırılmasıdır. Tömbeki vergisi, gemi harçları, sağlık harçları, deniz ve kara avcılığı vergileri ve gümrük vergileri dolaylı vergiler grubuna dahil iken, bina ve arazi vergileri, ağnam (hayvan) vergisi, madenlerden alınan vergiler ve temettü vergisi dolaysız vergiler grubunda yer almaktadır (Kaya ve Durgun, 2009: 241). Dönemin vergi uygulamalarındaki gelişmeler şöyle özetlenebilir (Vural, 2008: 86-87, Kaya ve Durgun, 2009: 242):

- 1924 yılı, Ağnam Vergisi Sayım Vergisi'ne dönüştürülmesi,
- 1925 yılı, Aşar Vergisi kaldırılması,
- Temettü Vergisi kaldırılması,
- 1926 yılı, Kazanç Vergisi kabul edilmesi,
- 1926 yılı, Muamele Vergisi kabul edilmesi,
- 1926 yılı, Veraset ve İntikal Vergisi kabul edilmesi,
- Yol Vergisi kabul edilmesidir.

Tablo 2.4. Vergi gelirleri tahsilat dağılımı (%) (Vural, 2008: 89)

Yıllar	Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler
1923	8,2	90,6
1924	43,2	56,8
1925	22,2	77,8
1926	23,2	76,8
1927	21,6	78,4
1928	20,1	79,9
1929	22,5	77,5

1923-1929 dönemi vergi uygulamalarında tüketiciler tarafından ödenen dolaylı vergilerin ağırlığı, vergi adaletinin giderek sarsıldığını göstermektedir. Bu durum servet vergileri ile çözülmeye çalışılmıştır (Konukman, 2003: 37). Dönemin vergi politikaları

değerlendirildiğinde aşarın kaldırılması, dolaylı vergilerin bütçede ağırlığı oluşturmaları, modernleşme ve vergi sisteminin disipline edilmesi kritik başlıklar olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye 1930'lu yıllarda iktisat politikalarının teorik çerçevesini değiştirmek zorunda kalmıştır. 1930-1938 dönemi iktisat politikalarının teorik çerçevesini 1929 Büyük Buhranı sonrası dünya ölçeğinde krizden çıkışı öngören ve devlet müdahalesini merkeze koyan devletçi politikalar belirlemiştir. Eğilmez ve Kumcu (2013: 252) 1929 ekonomi buhranının Türkiye'yi ciddi biçimde etkilediğini ve iktisat politikasında değişikliklere sebep olduğunu belirterek, bir önceki dönemde özel sektör yatırımlarının yeterince başarılı olamamasının bu değişikliğin bir diğer gerekçesi olduğunu savunmaktadır.

Boratav (2013) 1930-38 dönemini “Korumacı-Devletçi Sanayileşme” dönemi olarak tanımlamaktadır. 1930-31 yıllarında devletin, 1929 buranının etkilerine karşı salt korumacı önlemler aldığı, 1933-39 döneminde ise sanayileşmeyi merkeze koyan devletçi politikalar uyguladığı görülmektedir (Boratav, 2013: 67).

Parasız (1998) 1930-1938 döneminde iktisat politikalarına yön veren gerekçeleri;

- Bir önceki dönemde izlenen liberal politikaların başarısızlığı,
- 1929 buhranının olumsuz etkilerinin Türkiye'ye yansımaları,
- SSCB'nin uyguladığı planlı iktisat politikalarının başarılı sonuçları ve
- Dünya konjonktüründe hakim olan devletçi politikalar olarak sıralamaktadır.

1929 Büyük Buhranı Türkiye'yi birçok alanda olumsuz yönde etkilemiştir. Tarım sektöründe artan üretim hacmine rağmen, dünyanın içerisinde bulunduğu ekonomik daralma sebebiyle, üretiminde ortaya çıkan fiyat düşüşleri (Semiz ve Akandere, 2001: 303), Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan gümrük vergilerindeki düşük seviyenin son bulmasına rağmen, dış ticarete yaşanan daralmadan kaynaklanan gelir düşüklüğü (Pamuk, 2015: 186), Türk Lirasında yükselen değer kaybı (Küçük, 1997: 162) gibi olumsuz etkenler Türkiye'nin 1930-31 yılında korumacı adımlar atmasına sebep olmuştur. 1930-1938 döneminde iktisat politikalarında ortaya çıkan gelişmeler aşağıda açıklanmıştır.

• ***Tarım Politikaları***

1930-1938 dönemi tarım sektöründeki gelişmeler fiyat ve üretim miktarları üzerinden değerlendirilebilir. Fiyatlar azalırken üretimin artması tarım sektöründe

Türkiye'nin ithalatçı olma konumundan ihracatçı konumuna geçişine zemin hazırlamıştır. Bu durumun ana sebebi 1930'lar boyunca tarımsal üretimin %70'lere varan artışıdır (Pamuk, 2012: 178-179).

1929'da Büyük Buhrandan en çok etkilenen tarım ürünü buğday olmuştur. Buğdayın yıllık ortalama kilo fiyatı buhran sebebiyle 12,6 kuruştan 4 kuruşa düşmüştür (Yakut ve Obuz, 2013: 76). Devlet tarafından fiyat düşüşlerinin önüne geçmek ve toplumsal gelir seviyesindeki azalmayı önlemek amacıyla, 1932'de Ziraat Bankası aracılığıyla destekleme alımlarına başlanmış ve Toprak Mahsulleri Ofisi 1938'de tarımsal üretimde, buğday başta olmak üzere, fiyat belirleme ve stok biriktirme göreviyle kurulmuştur (Parasız, 1998: 53).

Dönemin tarım politikaları kapsamında, 1932-34 yıllarında tütün ve pamuk üretimi başlıkları ile üç adet kongre düzenlenmiştir. Bu kongreler ile birlikte 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüleri'nin ve 1938 yılında Devlet Zirai İşletmeleri Kurumu'nun kuruluşu dönemin tarım politikaları arasında yer almaktadır (Yakut ve Obuz, 2013: 77-79).

- ***Sanayi Politikaları***

1930-1938 dönemine sanayi sektöründeki gelişmeler damgasını vurmuştur. 1933 yılında başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) ve 1936 yılında kabul edilen ancak İkinci Dünya Savaşı sebebiyle sekteye uğrayan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) “devletçi sanayileşme” (Boratav, 2013) adımları olarak görülmektedir. Dönemin sanayi politikaları 1930'da yapılan Sanayi Kongresi ile temellendirilmiştir. Kongrede hammadde, sermaye ve kredi, vergi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu ve uygulaması gibi konular ele alınmıştır (Kurtoglu, 2012: 407).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1929 ekonomik buhranı sebebiyle iktisadi olarak sarsıntıya uğrayan bir konjonktürün sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin modernleşme bakımından yüzünü döndüğü batının yaşadığı kriz, Sovyet planlamasının değerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Türkiye, I.BYSP için Sovyet planlamasını örnek alarak planlama çalışmalarını Sovyetler ile yürütmüştür. (Ekiz ve Cengiz, 2005: 103).

I.BYSP çalışmaları planın kesin çizgilere sahip olması gerektiği düşünülerek hazırlanmıştır. Yerli hammadde kullanmak, tüketim araçları üretimine önem vermek ve yeni açılacak sanayi tesislerini bölgelere dağıtmak planın temel çizgileridir (Küçük, 1985: 248). Bu çizgiler ile ele alınan sanayi planının ana strateji ve hedefleri ise; yer üstü

hammadde kaynakları kullanılarak kağıt, dokuma ve şeker üretilmesi, ana hammaddesi ülkemizde bulunan sanayi kollarına ağırlık verilmesi, kurulacak sanayi kollarının büyüklüğünün ve kredi ihtiyaçlarının belirlenmesi, devlet teşebbüslerinin kurulması ve özel teşebbüse yeni alanların açılmasıdır (Özyurt, 2011: 130).

I.BYSP dahilinde 12'si devlet tarafından olmak üzere 20 fabrikanın kurulması öngörülmüştür (Ahmad, 2012: 121). Bu yatırımların ağırlıklı olarak çimento, cam ve şişe, kimya, demir, kâğıt ve selüloz, tekstil ve şeker kollarında yapılması hedeflenmiştir (Küçük, 1985: 248). BBYSP 20 fabrikanın kurulması amacıyla 43 milyon TL'lik yatırım öngörmüştür. Ancak zaman içerisinde toplam maliyet önce 65 milyon TL'ye daha sonra 100 Milyon TL'ye yükselmiştir. Bu maliyetler Sümerbank, İş Bankası ve SSCB'den alınan krediler ile karşılanmıştır (Parasız, 1998: 50).

I.BYSP, devlet maliyesi ve bütçe kaynaklarının sınırlılıklarına rağmen planlanan hedeflerin %127 oranında gerçekleştirilmesiyle, hızlı bir gelişme ve endüstrileşme başarısı sağlamıştır (Özyurt, 2011: 133). Sağlanan endüstrileşme, temel tüketim ve ara malı üretimine yönelik ithal ikamesi tipi bir endüstrileşmedir (Parasız, 1998: 51).

I.BYSP ile Türkiye modern sanayi tesislerine sahip olurken, plan sayesinde kalkınmanın mümkün olabileceği görülmüştür. Türkiye bu dönemde 17 milyon TL borç almasına rağmen 36 milyon TL borç ödemiştir. Ayrıca devletçi sanayileşme, milli gelirin %5'ine yaklaşan yarım milyar TL'ye yakın kamu yatırımı gerçekleştirmiştir. Özel teşebbüs yatırımları ile milli gelirin %10'una yaklaşan yatırım hacmi, iç ve dış istikrarı bozmadan gerçekleştirilmiştir. Bu durum Türkiye'nin kendi gücüyle kalkınabileceğini ve ekonomik bağımsızlığını elde edebileceğinin somut göstergesi olmuştur (Avcıoğlu, 1969: 215).

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1936'da, I.BYSP uygulaması devam ederken gündeme gelmiş ve gerçekleştirilen Sanayi Kongresi ile planın detayları oluşturulmuştur. Plan 100 yeni tesisin yapılmasını öngörmüş ve yatırımların tutarı 112 milyon TL olarak hesaplanmıştır (Yücel, 2015: 41). II.BYSP madencilik, kömür ocakları, bölgesel elektrik istasyonları, ev ısıtma endüstrisi, toprak endüstrisi, gıda endüstrisi, kimya sanayi, mekanik sanayi, deniz endüstrisi gibi alanlarda yatırımları hedeflemiştir (Keskinok, 2010: 180). Planın Sümerbank, Etibank, Denizbank ve Türkiye Malzeme Ofisi gibi kurumların desteği ile hayata geçirilmesi planlanırken (Boratav, 1982: 113), II. Dünya Savaşı'nın başlaması planın uygulanamamasına sebep olmuştur (Hale, 1980: 101).

- ***Maliye ve Para Politikaları***

Türkiye 1930-1938 dönemi bütçe politikalarında denk bütçe ve mali disiplinden ödün vermeyen bir çizgi izlemiştir. 1929 Büyük Buhranına rağmen mali disiplinden taviz verilmemiştir (Kaya ve Duygun, 2009: 239). Vural (2008: 100-101) dönemin bütçesini, 1929 ekonomik buhranına bağlı olarak, 1929 yılında yürürlüğe giren dış ticarete geçerli olan koruma oranlarının, tarım ürünlerinde fiyat ve talebin azalmasının, Türk Lirası'nda değer kaybının ve Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının ilk taksitinin olumsuz yönde etkilediğini vurgulamıştır.

1929 Büyük Buhranı sonrası Türkiye korumacı-devletçi iktisat politikaları çerçevesinde para politikalarına Türk parasının değerini korumak ve devletçi bir mekanizma ile müdahale etmek amacıyla iki önemli adım atmıştır. Bu adımlar 1930 yılında kabul edilen Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununun çıkartılması ve T.C. Merkez Bankası'nın kurulmasıdır (Bahar, 2004: 162). Sanayileşme yönünde kredi imkanları yaratmayı hedefleyen politikalar, Mevduatı Koruma Kanunu (1933), Ödünç Para Verme İlkeri Kanunu (1933) ve Bankalar Kanunu (1936) gibi yasalar ile desteklenmiştir (Eroğlu, 2010: 31).

1930-1938 döneminde T.C. Merkez Bankası dışında, devletçi sanayileşme hedefiyle yeni bankalar kurulmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası ile Devlet Sanayi Ofisi'nin birleştirilmesi ile Sümerbank 1933'de Faaliyetlerine başlamıştır. Sümerbank'ın ana faaliyetleri sanayi alanında kredi vermek ve sanayi kuruluşlarını işletmektir (Yeşilay, 2005: 125). Etibank 1935 yılında yeraltı kaynaklarını işletmek ve sanayinin ihtiyacı olan hammadde ve endüstriyel hammaddeleri üretmek amacıyla kurulmuştur (Tamzok, 2004: 363). Halk Bankası 1932 yılında esnaf ve sanatkarların kredi ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur, ancak 1938 yılına kadar faaliyete geçememiştir. Ziraat Bankası 1937'de T.C. Ziraat Bankası'na dönüştürülmüştür. 1933 yılında şehirlerin kalkınması ve geliştirilmesi, imar planlarının oluşturulması amacıyla Belediyeler (İller) Bankası ve 1937 yılında denizyolları işletmelerini yönetmek amacıyla Denizbank kurulmuştur (Yakut ve Obuz, 2013: 90-91).

2.1.2. Atatürk dönemi turizm politikaları

Türkiye kuruluş yıllarında ekonomik ve siyasal bağımsızlık hedefi ile hareket etmiştir. Atatürk dönemi iktisat politikalarının temelini oluşturan bu görüş ülke tarihinde her alanda değişimleri ön gören ve elzem ihtiyaçlara müdahale eden bir pratik ile hayata

geçirilmiştir. Turizm endüstrisi bu dönemde kuruluş yıllarının temel paradigması çerçevesinde ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nden turizm endüstrisi kapsamında İstanbul merkezli konaklama işletmeleri dışında bir birikime sahip olmayan Türkiye, ilk olarak turizmin kurumsal alt yapısını ve kurtuluş mücadelesi sonrası ülkeye seyahat imkanını kolaylaştıracak adımların atılmasını önemsemiştir.

18 Ekim 1923 tarihinde Beyoğlu Pera Palas Oteli'nde faaliyete geçen Milli Türk Seyahat Acenteciliği Ziya ve Şürekası (NATTA); dönemin ilk kuruluşlarından birisidir. NATTA, bilet satışı, otomobil kiralama, broşür basma, rehber sağlama, iç ve dış seyahatler düzenleme gibi faaliyetlerde de bulunmuştur (Türsab, 2010).

1923'te Atatürk'ün direktifleri ile Reşit Saffet Atabinen öncülüğünde Türk Seyyahin Cemiyetini kurulmuştur. Kurum ilk önce "Türk Seyyahin Cemiyeti", 1926 yılında "Türkiye Turing Kulübü", 1930 yılından itibaren ise "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu" ismini almıştır. Cemiyetin amacı Türkiye'ye büyük seyahatler düzenleyerek Anadolu'nun sahip olduğu tarihi ve kültürel mirası yabancılara, yabancı ülkeleri de Türk vatandaşlarına tanıtmaktır. Cemiyet bu amaçla Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika'dan Türkiye'ye büyük turist gruplarının gelmesini sağlamayı ve dünyanın pek çok ülkesindeki turizm cemiyetleri ile irtibata geçmeyi planlamıştır (Altıntaş ve Şahin Kurnaz, 2007: 19). Cemiyet tarafından Türkiye turizmine müdahaleyi kapsayan ve Ekonomi Bakanlığı'na sunulan raporda yer alan öneri ve projeler şu şekildedir (TTOK, 1936):

- Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü'nün Başbakanlığa bağlanması ve bu şekilde faaliyet göstermesi,
- Devletin bilim, iktisat ve taşıma kurumlarının turizm ile ilişkilerinin tespiti ve maddi yardım temini,
- Film yapmak, konferanslar vermek, müzelerde incelemelerde bulunmak, öğrencilere ülkeyi tanıtmak,
- Turizmle ilgili müzeler, plajlar, içme, kaplıca, lokanta, tercüman vs.nin tek elden düzenli çalışmasını sağlamak,
- Devlet demiryollarının biletlerini satmak için bir resmi seyahat acentesi açılması ve kazancın propagandaya harcanması,
- Yolların yapılması, tamir ve bakımı ve uluslararası işaretlerin yollara konulması, gerçekleştirilmesi,
- Tren ve vapur seferlerinin düzenlenmesi,

- Ziyaret edilen bölgelerdeki otellerin temizliği, fiyatı vs.nin belediyelerce kontrolü,
- Giriş-çıkışlardaki pasaport işlemlerinin kolaylaştırılması,
- Gümrük muamelelerinin kolaylaştırılması,
- Turizm bölgelerinde belediyelerin kontrolleri altında milli eğlence haftaları düzenlenmesi,
- Halka, turistlerin aldatılmamasının önemini anlatmak için basın yayın organlarının kullanılması,
- Şehir ve köylerin çağdaş bir görünüme kavuşabilmeleri için ülke içinde geniş çaplı propaganda yapılması.

1934 yılında İktisat Vekâleti Dış Ticaret Dairesi'ne bağlı olarak göreve başlayan Türk Ofisi dönemin turizm politikalarına yön veren diğer bir kurumdur. Türk Ofisi turizm faaliyetlerinin ülke ekonomisine olan katkısının değerlendirilmesi ve Türkiye turizminin tanıtımı gibi konularda çalışmalarda bulunmuştur. Türkiye'nin turizm alanındaki ilk resmi kurumu olan Türk Ofisi, Balkan ülkelerinin sorunları üst başlığı ile iki toplantı düzenleyerek dönemin turizm faaliyetlerine yön vermeye çalışmıştır (Evcin, 2014: 68). Türk Ofisi'nin tanıtım ve yayın işlerinden sorumlu olan müdürlüğü 1938'de Turizm Masası adını alarak faaliyetlerine devam etmiştir.

Türkiye 31 Mayıs-5 Haziran 1930 tarihleri arasında uluslararası bir kuruluş olan Beyne'l Milel Turizm İttifakı'nın olağan kongresine ev sahipliği yapmıştır. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1930). Kongrede Türkiye'nin iç turizm meseleleri olarak; triptik ve seyahat ile ilgili hukuksal düzenlemeler, Yalova hamamlarının onarımı ve yeniden hizmete açılması, İstanbul-İskenderiye deniz yolu ulaşımı, demiryollarının yapımı, yabancı turistlerin konaklama ve gümrük işlerinin düzenlenmesi ve turizm olanaklarının planlanmasından doğan maddi gereklilikler görüşülmüştür (Yılmaz, 2016: 1196).

Atatürk dönemi ulaştırma politikaları yerli ve yabancı turistlerin seyahat imkânlarının arttırılması, seyahat engellerinin ortadan kaldırılması ve seyahat kolaylığı sağlanmasını da içermektedir. Kara, demir, deniz ve hava yolu ulaşımını kapsayan düzenlemeler kuruluş yıllarında turizm faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir.

Ticaret Vekâleti 1924 yılında yaptığı düzenleme ile Seyr-i Sefain İdaresi'ne iç ve dış hatlarda yolcu ve eşya taşımacılığında denetim ve düzenleme yetkisi vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1976: 3). Bu yetki ile Seyr-i Sefain İdaresi limanlara ait bakım,

tamir, güvenlik, denetim ve işletme gibi bütün konularda görevli kılınmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1341: 2647).

Türkiye kuruluş yıllarında demir ve deniz yolu politikalarını birlikte düşünmektedir. 31 Mayıs 1927’de Nafia Vekaleti’ne bağlı olarak Devlet Demir Yolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi adı altında bir teşkilat kurulmuştur (T.C. Resmi Gazete, 1927: 197). Teşkilat 4 Mayıs 1929 yılında Devlet Demir Yolları ve Limanları Umumi Müdürlüğü (Resmi Gazete, 1929: 761) ve 1931 yılında Devlet Demir Yolları ve Limanları Umum Müdürlüğü adını almıştır (Evcin, 2014: 26). Bu kuruluşlar aracılığıyla başta limanların bakım ve onarım faaliyetleri olmak üzere, yolcu biletlemesi, seyahat koşullarının iyileştirilmesi, fiyat politikası vb. konular düzenlenmeye çalışılmış ve ülkede bulunan limanlar arasındaki bağlantı sağlanmaya çalışılmıştır (As, 2013: 88).

1923-1928 yılları arasında demiryolu yapımına ağırlık verilmesi ve yeni hatlarla (Tezel, 2002: 128), yolcu ve eşya taşımacılığı doğrudan gelişmiştir. İlk olarak taşımacılık alanında hukuki gereklilikler yerine getirilmiştir. Bu süreç içinde, demir yollarıyla uluslararası yolcu taşımacılığına dair “Contrat de transport international ferroviairedes voyageurs” (CIV) ve eşya nakliyatına dair “Règles uniformes concernant le Contrat de transport international ferroviaire des marchandises” (CIM) anlaşmaları imzalanarak, 30 Mart 1934’te kanun olarak kabul edilmiştir (T.C. Resmi Gazete, 1935: 4507). Bu yasa güvenlik tedbirleri çerçevesinde yolcu ve eşya naklini hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır. Ayrıca bu konudaki uluslararası hükümler kanuna bağlanarak resmileştirilmiştir (Evcin, 2014: 29). Dönemin demiryolu politikaları ile 1923 yılında 1.864.726 olan yolcu sayısı 1938 yılında 23.402.134’e yükselmiştir (Yıldırım, 2001: 175).

Cumhuriyetin ilk yıllarında 18.350 km karayoluna sahip olan Türkiye ilk olarak harap ve bakımsız olan bu yolların onarımını sağlamıştır. 1938 yılına gelindiğinde karayollarının uzunluğu 40.235 km’dir (Karayolları Genel Müdürlüğü, 2014). Türkiye 1938 yılında aldığı karar ile İzmir ve çevresini kapsayacak olan “turistik yol” projesini hayata geçirerek, özellikle arkeolojik ve kültürel mirasın yoğun olduğu bölgelere ulaşımın sağlanmasının hedeflendiği bir karayolu düzenlemesi gerçekleştirmiştir (T.C. Resmi Gazete, 1938: 3476-3478).

Türkiye’nin havayolları alanında attığı adımlara bakıldığında iki kurum öne çıkmaktadır. 1925 yılında kurulan Türkiye Teyyare Cemiyeti (Yalçın, 2012: 269) ve 1933 yılında kurulan Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi (T.C. Resmi Gazete, 1933: 2507) dönemin havayolları alanında atılan adımların öncüsüdür. 1938 yılında çıkarılan kanun

ile Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi yükümlülüklerini Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğü'ne devretmiştir (T.C. Resmi Gazete, 1938: 473). 1933-1938 yılları arasında 3.503 yolcu havayolları aracılığıyla seyahat etmişlerdir (Albayrak, 1983: 24-40). Türkiye kuruluş yıllarında, yolcu ve posta taşımacılığı için uluslararası havayolları ile seferler düzenlemiştir. Havayolları ve seferlere dair bilgiler Tablo 2.5'te verilmiştir.

Tablo 2.5. *Türkiye Cumhuriyeti'nde hizmet veren havayolu şirketleri ve bilgileri (1923-1938) (Evcin, 2014: 35)*

Havayolu	Menşei	Rota	Sözleşme Yılı
CINDA (Compaigne Internationale de Navigation Aérienne)	Fransa	Belgrad-Sofya-İstanbul	1925
Air France	Fransa	Paris-Bükreş-İstanbul	1933
Aero Espresso	İtalya	İstanbul-Atina-Rodos/Brindisi	1924
Junkers	Almanya	İstanbul-Ankara	1925
Deutsche Lufthansa	Almanya	Berlin-İstanbul	1930
Amerikan Curtis Right	ABD	Anadolu İçi	1938

Türkiye'nin ilk yerli seyahat acentesi 1927'de Emniyet Seyahat Şirketi adıyla faaliyete geçen ve daha sonra Milli Türk Seyahat Şirketi (PASSRAPIDE) adını alan kuruluştur. Acenta 1937'ye kadar faaliyetlerini sürdürerek pasaport, seyahat işlemleri, rehberlik hizmeti, otel ve pansiyon kiralama, vapur ve tren biletleri satma ve tur düzenleme gibi etkinliklerde bulunmuştur (Evcin, 2014: 36). Bu dönem ayrıca Turkhis Travelling & Tourist Agency (TUTTA), Le Globe Vapur ve Seyyahin Acentacılığı, Buleks (İstanbul Ekspres), İstanbul TravelAgency (ITA) ve Nihad ve Şevki Seyahat Acentesi vb. şirketler Anadolu'ya seyahat düzenleme, konaklama, rehberlik hizmetleri faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Köfteoğlu ve Karabulut, 1997: 14). Ayrıca 1932 yılında SSCB resmi seyahat acentesi Intourist tanıtım ve seyahat faaliyetlerinde bulunmak için İstanbul temsilciliği açmıştır (Akçura, 2012: 42).

Atatürk dönemi konaklama faaliyetlerinde çeşitli kurum örgütlenmeleri ve konaklama hakkında ilan edilen kanunlar ilk olarak karşımıza çıkan başlıklardır. Türkiye'nin kurulduğu yıllarda sadece İstanbul merkezli konaklama tesislerine sahipken, cumhuriyetle beraber Ankara, İzmir, Bursa, Antalya vb. şehirlerde konaklama tesislerinin faaliyetlerine başladığı görülmektedir.

Konaklama faaliyetlerinin kurumsal örgütlenmesinin ilk örneklerinden birisi 1933 yılında kurulan Otelciler ve Hancılar Cemiyeti'dir (Kozak vd., 2017: 149). Cemiyet Türk otelciliğinin çıkarları doğrultusunda otelcilik mesleğinin gelişimi yönünde çalışmalar yapmıştır. Milli Otelciler Cemiyeti'nin kurulması ve Avrupa'da mevcut olan örneklerden yararlanılarak kurumsal örgütlenmenin geliştirilmesi cemiyetin başlıca hedefleridir.

1930-1938 döneminde konaklama alanında hukuki gelişmelere bakıldığında 1930 ve 1937 yıllarında kabul edilen iki kanun dikkat çekmektedir.

1930 yılında kabul edilen karar ile;

“Han, pansiyon, otel ve bekâr odalarını işletenler ve malî müessesat, ticaret şirketleri, ticarethaneler ve dükkânlar gibi ticaret ve sanat için açılan bilûmum müessesatı idare edenler ve hastanelerle dinî ve sair umumî müesseselerin müdür ve âmirleri, bu yerlerde herhangi bir suretle oturanlarla çalışanlara numunesi bu kanuna merbut hüviyet varakalarını imza ettirerek 24 saat içinde ait olduğu mahalle göndermeğe ve buralardan ayrılanları haber vermeğe ve buralarda oturan ve çalışanlar da kendilerine verilecek hüviyet varakalarını doldurup imza etmeğe mecburdur”

şeklinde düzenleme kanunlaşmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1930: 838).

1937 yılında kabul edilen kanun ise yabancı hüviyetli bireylerin yurt içinde konaklama faaliyetlerini kapsamaktadır. Düzenleme ile;

“Bu gibi ecnebler Türkiye’de ilk geceyi geçirdikleri han, otel, misafırhane, pansiyon ve hususî evlerde en yakın polis karakollarından tedarik edecekleri beheri beş kuruş kıymetli beyannamelerden üç nüshayı doldurarak iki vesika fotoğrafı ile birlikte 24 saat zarfında bu karakollara tevdi etmeğe mecburdurlar. Bu beyannamelerden bir nüshası fotoğraflı olarak polisçe vize edildikten sonra sahihlerine iade edilir ve Türkiye dâhilinde iki ay müddetle muteber hüviyet vesikası olarak kullanılır”

kararı alınmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1937: 407).

Konaklama alanında atılan bu adımları İktisat Vekâleti'nin 1938 yılında valiliklere gönderdiği talimat yazısı takip etmiştir. Bu talimat ile mevcut tesislerin modern ihtiyaçları karşılayabilir seviyeye çekilmesi ve yeni açılacak tesislerin dönemin ihtiyaçlarına uygun bir bakış açısıyla planlanması istenirken, tesislerin denetiminde idari amirler ve yerel yönetimler görevlendirilmiştir (Evcin, 2014: 49)

İktisat Vekâleti tarafından 1937 yaptırılan çalışmanın verileri bu dönem Türkiye'nin 1.127 otel ve 1.495 hana sahip olduğunu göstermektedir. Bu tesisler ağırlıklı olarak İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa gibi tarihi ve turistik birikimin mevcut olduğu şehirlerde toplanmıştır (Ergün, 1944: 144). 1935 yılında yapılan genel nüfus sayımına

göre Türkiye’de konaklama işletmelerinde 25.680 erkek ve 532 kadının çalıştığı görülmektedir (Belediyeler Dergisi, 1938: 9).

Bu dönemde Türkiye’nin tanıtım faaliyetlerini Türk Seyyahin Cemiyeti üstlenmiş, cemiyetin ismi değiştirdikten sonra Turing ve Otomobil Kurumu bu göreve devam etmiştir. Kurumun yaptığı bazı tanıtım faaliyetleri şunlardır (İnan, 2009: 87-90):

- Türkiye’nin ilk prospektüslerini, ilk afişlerini, ilk karayolu haritasını basmış, ilk turizm incelemelerini hazırlamış ve yayınlamış, turizm kongre ve konferansları düzenlemiştir.
- Turing Kurumu tarafından Cumhuriyetin ilk yıllarında tercümanlara bir kurs açılmış, cemiyetin arkeoloji uzmanları tarafından teorik ve uygulama derslerle yeniden tercümanlar yetiştirilmiştir.
- Türkiye’ye deniz yolu ile gelen yabancıların İstanbul’a yaklaştıkları sırada Türkiye hakkında bilgi vermek için kurumun önde gelenleri turist getiren vapurlara Çanakkale’de binerek bilgilendirmeler yapmışlardır.
- Türkiye’ye gelen yabancılar için bir pratik konuşma kitabı hazırlanmıştır ve günlük kullanımda sıkça karşılaşılan ifadelerin Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve İspanyolca dillerinde çevirileri verilmiştir.
- Yabancıları Türkiye’ye gelmeye teşvik için acentalar ve konsolosluklar ile Turing ve otomobil kulüpleri, seyahat acenteleri, fahri temsilciler ve şubeler vasıtası ile prospektüsler, afişler Türkiye hakkında konferanslar, dergiler, risaleler, takvimler, makaleler, prospektüs yapmak isteyenlere memleketin güzelliklerini, abidelerini, eski eserlerini gösteren fotoğraflar gönderilmiştir.
- Uluslararası turizm ve otomobil sporu işletmelerinin senelik kongrelerinde veya idare meclisleri toplantılarında da bulunulmuştur.
- Lahey, Roma, Paris ve Londra’da düzenlenen Turizm Kongrelerine cemiyet üyeleri katılarak, Türkiye’nin tanıtımı ile ilgili önemli faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye resmi tanıtım faaliyetlerine 1933 yılında Matbuat Genel Müdürü olan Vedat Nedim Tör tarafından çıkarılan La Turquie Kemaliste (Kemalist Türkler) dergisi ile başlamıştır. 10 bin Lira gibi kısıtlı bir bütçe ile çıkarılan dergi Fransızca, Almaca ve İngilizce olarak basılmıştır. Vedat Nedim Tör İçişleri Bakanlığı aracılığıyla tüm vali ve belediyelerden turizm tanıtımında kullanılmak üzere fotoğraflar isteyerek çalışmalarına başlamıştır. Dergi kısa sürede tanıtım çalışmalarında başarıya ulaşmıştır. Dergi

faaliyetinin yanında Türkiye çeşitli sergiler, broşür ve afişlerle tanıtım faaliyetlerine devam etmiştir (Nezih ve Akçura, 1998).

Dönemin turizm politikalarından bir diğeri ise Türkiye'nin sahip olduğu tarihi ve kültürel mirasın müzecilik faaliyetleri ile buluşmasıdır. Atatürk dönemi müzecilik faaliyetleri açısından kuruluş pratiği ile paralellik göstermektedir. 1923-1938 döneminde birçok müze faaliyete geçmiştir (Evcin, 2014: 64-66):

- Ankara Arkeoloji Müzesi (1923)
- Ankara Etnografya Müzesi (1930)
- Türk-İslam Eserleri Müzesi (1926)
- İstanbul Asar-ı Atika Müzesi (1924)
- Ayasofya Müzesi (1934)
- İstanbul Devlet ve Heykel Müzesi (1937)
- Antikite Müzesi (1927).

Atatürk dönemi tarihi mirasın keşfi, korunması ve turistik ürünlere dönüştürülmesi hedefi ile birçok bölgede arkeolojik çalışmalar yürütülmüştür. Çorum bölgesinde Alacahöyük kazısı ve Erzincan bölgesinde Altıntepe kazısı dönemin iki önemli arkeoloji çalışması olarak görülmektedir (İnan, 2009: 60-61).

1923-1938 dönemi turizm politikaları kuruluş sancıları içerisinde olan bir ülkenin ikinci planda kalan adımları olarak değerlendirilse bile, dönemde atılan adımlar genç Cumhuriyetin bu alanı ne kadar önemseydiğinin göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3. Atatürk dönemi iktisat ve turizm politikaları ilişkisi

Atatürk dönemi iktisat politikalarının ana çerçevesini iktisadi bağımsızlık hedefi belirlemektedir. 1930 yılına kadar liberal bir yaklaşım ile planlanan politikalar kuruluş döneminin izlerini içermektedir. İktisadi bağımsızlık ülkenin tanınırlığının sağlanması ile paralel yürütülen politikalar ile sağlanmıştır. Ülkenin tanıtımı için yapılan çalışmalar dönemin turim politikalarının çerçevesini oluşturmaktadır. Reşit Saffet Atabinen öncülüğünde kurulan Türk Seyyahin Cemiyeti ve Vedat Nedim Tör öncülüğünde çıkarılan La Turquie Kemaliste dergisi uluslararası tanıtım çalışmaları gerçekleştirmiştir.

Atatürk dönemi planlı sanayi hamleleri iktisadi büyüme ve kalkınmanın hızlanmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler ulaştırma hizmetlerinin çağdaş bir yapıya kavuşturulmasının aracı olurken, dönem sonunda artan yolcu taşıma kapasitesi seyahat

imkanlarını arttırmıştır. Bir ulaştırma politikası olan “Turistik Yol” projesi kişilerin turizm faaliyetlerine katılımını ve olanaklarını arttırmak için planlanmıştır

Kuruluş döneminde turizm endüstrisinin kurumsal organizasyonu geliştirilerek, konaklama imkânlarının arttırılması ve mevcut konaklama tesislerinin onarımının yapılması kurumsal organizasyona devredilmiştir.

Bu dönem Türkiye’nin ilk yerli seyahat acentesi ve birçok seyahat şirketi kurulmuştur. Bu şirketler Anadolu’ya seyahat düzenleme, konaklama ve rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur.

2.2. II. Dünya Savaşı ve 1950’li Yıllarda İktisat ve Turizm Politikaları (1939-1960)

1939-1960 yılları arasında Türkiye’nin iktisat politikalarında, Dünya konjonktürü belirleyici durumdadır. Özellikle Dünya Savaşı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’yi de derinden etkilemiştir. Türkiye, savaşa girmemesine rağmen, dört bir tarafında süren sıcak çatışmalar bu dönemin koşullarına göre iktisat politikalarını belirlemek zorunda kalmıştır. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin dünyada yeniden kurulmaya başlanan düzene eklenme çabası içerisinde olunduğu söylenebilir.

Savaş yıllarında savaşın etkilerinden korunmayı merkeze koyan ve bu doğrultuda sanayi üretiminin geriye düştüğu; kentli varlıklı kesimden alınan vergiler aracılığıyla bütçenin şekillendirildiği ve ithalatın kısıtlanarak ülke ihtiyaçlarını karşılayacak bir üretim planı benimsenmesi öne çıkmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ise çift kutuplu dünya olarak tanımlanan dünya konjonktüründe, taraf seçme ve bu yönde adımların atılması gerektiği fikri iktisat politikalarının merkezinde durmaktadır. Türkiye’nin çok partili siyasi sisteme geçişi bu dönemde iktisat politikalarını belirleyen bir diğer önemli gelişmedir.

Dönemin turizm politikaları savaş yıllarında durma noktasına gelmiştir. Savaş sonrası turizm politikalarının çerçevesini; kurumsal organizasyonda yapılan yenilikler, turizm yatırımlarını teşvik edilmesi ve teşviklerin hukuki zemininin hazırlanması, ulaştırma politikalarının olumlu sonuçları ile artan turistik faaliyetler belirlemiştir. Konaklama olanaklarının ve tanıtım faaliyetlerinin arttırılması hedeflenmiştir.

2.2.1. II. Dünya Savaşı ve 1950'li yıllarda iktisat politikaları (1939-1960)

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile beraber tüm dünya savaş ekonomisi olarak tanımlanabilecek bir ekonomik konumlanmaya geçmiştir. Türkiye savaşa katılmamasına rağmen savaş ekonomilerinin ağır baskısını hissetmiştir. Boratav (2013: 81) bu dönemi iktisadî gelişim sürecinin durması sebebiyle “kesintili yıllar” olarak nitelendirmektedir. Kesintinin somut göstergeleri ise, yetişkinlerin büyük bir bölümünün askere alınması ile üretimin azalması, savunma harcamalarının bütçenin ağırlığını oluşturması ve savaş öncesi yürütülen ekonomik planların ve sanayi yatırım programlarının durdurulmasıdır.

Savaş dönemi önlemlerinden en belirgin olanı 1940 yılında kabul edilen Milli Koruma Kanunu'dur. Milli Koruma Kanunu ile hükümet özel sektörün elinde bulunan madenlere, endüstriyel kuruluşlara ve ürünlere el koyma, satış fiyatlarının belirlenmesi ve düzenlenmesi, çeşitli tüketim maddelerinde tüketimi yasaklama, ithalat ve iç ticarete azamî, ihracatta asgarî fiyat saptama gibi geniş yetkilere sahip olmuştur. Milli Koruma Kanunu ile alınan önlemler üretimde düşüşe sebep olurken, kıtlık, tayınlamalar (karne, kupon vb.) ve karaborsa ürünlerde artış ortaya çıkmıştır (Parasız, 1998: 60-61).

- ***Tarım politikaları***

Dönemin tarım sektöründeki gelişmeler incelendiğinde, 1940 ve 1942 yılları haricinde tarımsal üretimin sürekli gerilediği görülmektedir. 1945 yılında tarımsal üretim 1939 yılına göre %34 azalmıştır. Buğday üretimindeki azalma bu gerilemenin ilk sebeplerindendir. Buğday üretimi bu dönemde %15 azalmıştır. Tütün, fındık, üzüm gibi ürünlerin üretiminde gerileme daha sınırlı düzeyde kalmıştır (Pamuk, 2012: 186). Ürünlerin üretimindeki bu düşüş, tarımsal hasılanın %7,2 oranında azalmasına sebep olmuştur (Topuz, 2007: 387).

Tarım sektörünün diğer verileri incelendiğinde, çeki hayvanlarının sayısında %10'luk ve ekilen toplam alanlarda %12'lik azalma görülmektedir. Savaş dolayısıyla genç nüfusun silah altına alınması, tarım ürünlerinin fiyatlarındaki düşüş ve tarımsal ürünlerden alınan vergiler bu azalmaların başlıca sebepleridir.

Dönemin tarım alanında atılan bir diğer adımı ise, 28 Ocak 1943 tarih ve 2/19373 nolu “Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'nun Teşkiline Dair Kararname” ile yeni bir kurum oluşturulmasıdır. Bu kurum aracılığı ile tarımda makineleşme hedeflenmiştir (Tekeli ve İlkin, 1998: 88).

- ***Sanayi politikaları***

Dünya Savaşı döneminde sanayi sektörünün durma noktasına geldiği gözlemlenmektedir. Bu duruma Beş Yıllık Sanayi Planı'nın savaş sebebiyle durdurulması ve savaş ekonomisi sebep olmuştur. Savaş sebebiyle sanayi yatırım malları ve hammaddelelerin ithalatının zorlaşması, ekonominin enflasyona sürüklenmesi, tüketimin kısıtlanması, iş gücünde bir bölümün silah altına alınması gibi gelişmeler sanayi üretim hacminde azalmaya sebep olan diğer etkenlerdir. Savaş dönemi karaborsanın artmasıyla sermaye birikimi belli başlı kişiler elinde toplanmış ve savaş sonrası dönemde dönemin savaş zenginleri olarak adlandırılan bir kesim oluşmuştur. Dönemin başlıca sanayi kuruluşları; Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları, Sümerbank Kağıt Fabrikası, Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikası, Sümerbank Sivas Çimento Fabrikası, Ankara ve Kartal Çimento Fabrikaları, Karabük Demir-Çelik İşletmeleri'dir (Yakut, 2015: 128-129).

Dünya Savaşı döneminde Türk ekonomisinin nispeten lehine olan verilere dış ticarete rastlanmaktadır. Savaş koşullarında Türkiye'nin ürettiği gıda maddeleri ve savaş sanayinde önemli bir hammadde olan kromun ihracatı ülkeye 300 milyon dolar döviz getirisi sağlamıştır (Çavdar, 2003: 36). Milli Koruma Kanunu'nun ithalat ve ihracata dönük hükümleri, zorunlu olarak görmediği ürünlerin ithal edilmesine engel olarak harcamaları azaltmıştır (Zeytinoğlu, 1973: 235). Bu durum Türkiye ekonomisinin dış ticaret dengesini pozitif yönde etkilemiş ve 1943 yılında 41 milyon dolarlık dış ticaret hacmine ulaşılmıştır. 1943 sonrasında ise İngiltere ve ABD'nin uyguladığı ambargolar dış ticaret hacminde düşüşe sebep olmuştur (Yakut, 2015: 129).

- ***Maliye ve para politikaları***

Savaş döneminde iktidar sıkı denetim politikalarını gevşetmiştir. Daha sonraki süreçte “yüzde 25 kararı” olarak bilinen karar ile tarım ve ticaret alanındaki büyük sermayedarlara refah sağlamıştır. Bu karar hububat ürünlerinde üretim miktarına göre belirlenen bir oranının devlet tarafından peşin para ile satın alınmasını sağlamıştır. Ancak kararın uygulaması hububat fiyatlarının artmasına sebep olmuş ve üreticilerin kârları artarken tüketiciler ekonomik olarak zorluk yaşamıştır (Çavdar, 2003: 312-313). “Yüzde 25 kararı” ile özellikle kentlerde artan aşırı kazançlara karşı hükümet, 1942 yılında Varlık Vergisi'ni kabul ederek, bir kereye mahsus olarak ve itiraz hakkı olmadan milli gelirin %3,5'ine ulaşan 315 milyon lira vergi tahsilatı sağlamıştır (Pamuk, 2015: 201).

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin iktisat politikalarında kuruluştan beri benimsediği ekonomik bağımsızlık ilkesinden taviz verdiği görülmektedir. Özellikle savaşın yarattığı durgunluk dönemi ve savaş sonrası ABD'nin başını çektiği siyasal ve ekonomik hegemonyaya eklenme tercihi, ekonomik bağımsızlık hedefinden taviz verilmesinin başlıca sebepleridir. Ayrıca 1946 yılı ile çok partili siyasal yapıya geçiş, dönemin iktisat politikalarında değişiminin bir diğer nedenidir.

Türkiye savaş sonrası 1946-1953 yılları arasında ana ekonomik göstergelerde hızlı bir büyümeye sahiptir. Hızlı büyümenin bazı nedenlerini, Boratav (2013: 101) savaş dönemi durgunlaşan ve geriye doğru giden ekonominin toparlanması ve tarımsal büyümenin tercih edilmiş olması olarak belirtmektedir.

Savaş sonrası batıya uyum sağlama amacıyla Türk parası devalüe edilmiştir. Devalüasyonun asıl amacı IMF ve Dünya Bankası'na üyeliğin önünü açmaktır. 1946 yılında devlet bütçesinin 22 milyon lira fazla vermesine ve 95 milyon dolar dış ticaret fazlası olmasına rağmen Türk parasının devalüe edilmesi anlaşılır bir durum değildir (Kurtoglu, 2012: 441). 7 Eylül devalüasyon kararının diğer nedenleri; Türk Lirasının değeri sabit kalırken, savaş yıllarında yüksek enflasyonun yaşanması, savaş sırasında yüksek fiyatlarla gerçekleştirilen ihracatın sürdürülemez duruma gelmesi, Türkiye'nin serbest döviz ticaret sistemine katılmasından doğacak fayda beklentisi, genel ve özel takas sisteminden kaynaklanan sorunlar vb. olarak sıralanabilir (Parasız, 1998: 67-68).

7 Eylül devalüasyonundan sonra dış ticaret dengesinde bozulma yaşanmıştır. Bu bozulmayı ve ülke yatırımlarını krediler-fonlar üzerinden gidermeye çalışan Türkiye Truman Doktrini ve Marshall Yardımı çerçevesinde 163 milyon dolar almıştır. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı Türkiye'ye bir fon sağlamıştır, ancak alınan fonların askeri harcamalar ve Avrupa'nın temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılması çeşitli sınırlılıkları ortaya çıkarmıştır (Tepecik, 2015: 145). Truman Doktrini 22 Nisan 1947'de ABD senatosu tarafından kabul edilmiştir. Truman Doktrininin temel amacı soğuk savaş döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne karşı askeri gücün artırılmasıdır (Ertem, 2009: 388). Teklif, Başkan Truman tarafından 3 madde ile özetlenmektedir. Bu maddeler (Satterthwaite, 1972: 78);

- Türkiye ve Yunanistan'a yardım amacıyla 30 Haziran 1948'e kadar geçerli olmak koşuluyla 400 milyon dolar verilmesi
- Yunanistan ve Türkiye'ye sivil ve askeri Amerikan personelinin gönderilmesi,

- Seçilecek Türk ve Yunan personelin Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitilmesidir.

Truman Doktrini kapsamında askeri malzeme alınmak üzere 100 milyon dolar fon verilmiştir. Fonun ABD'den temin edilmesi Türkiye'ye iki güçlük yaşatmıştır. İlk olarak, bakım ve idame için temin edilen yedek parçalar her yıl bütçeye ilave yük getirmiştir. İkinci olarak ise yedek parçanın yurt dışından alınması Türk Silahlı Kuvvetleri'ni de dışa bağımlı bağımlı hale (Kalyon, 2010: 19).

Amerikan "Dış Yardım Kanunları" çerçevesinde ve "Marshall Planı" adı ile 1949'da başlayan ve İktisadî İş Birliği Teşkilâtı (Economic Cooperation Administration), Karşılıklı Güvenlik Teşkilâtı (Mutual Security Agency), Uluslararası İşbirliği Teşkilâtı (International Coop. Agency) ve AID (Agency for International Development - Uluslararası Kalkınma Dairesi) gibi kurum yardımları şeklinde devam eden yardımlar şöyle sınıflandırılabilir (Ertüzün, 1970: 169-170):

- Nakit olarak yapılan yardımlar
- Teknik iş birliği yardımları
- Karşılıklı paralar hesabı
- Tarımsal ürün fazlası yardımları.

Türkiye Marshall Yardımı kapsamında 63 milyon dolar fon almıştır (Kurtoğlu, 2012: 441). Alınan fon Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi tarafından hazırlanan raporda şöyle tanımlanmaktadır: *"Gelişme programının bir çok kısmı, Avrupa Kalkınma Programı'nın şümülü dışında kaldıkları için, Türkiye Plan'ının yalnızca Avrupa kalkınmasına doğrudan doğruya yardımı dokunacak kısımlarının nazar-ı itibara alınması mümkün olmuştur."* (Ekzen, 2009: 25).

Savaş sonrası dönemde Türkiye sanayi sektörü için iki sanayi planı hazırlamıştır:

- 1946 yılı İvedili Sanayi Planı
- 1947 Vaner Planı

İvedili Sanayi Planı savaş öncesi ülkenin yarım bıraktığı 2. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uzantısı olarak görülebilir. Plan Türkiye'nin sahip olduğu tarım potansiyeline dayanan bir endüstrileşme stratejisine sahiptir. İvedili Sanayi Planı ağır devletçi görünümünün savaş sonrasında ortaya çıkan iktisadi koşullara uyum sağlayamayacağı düşünüldükçe rafa kaldırılmıştır (Parasız, 1998: 73).

Kemal Süleyman Vaner tarafından hazırlanan 1947 Vaner Planı kalkınma için sanayi sektörünün ağırlığının tarım sektörüne kaydırılmasını hedeflemiştir. 1948-1952

döneminde zirai kalkınma ön planda tutularak, ulaştırma olanaklarının geliştirilmesi tarımdaki gelişmenin ön koşulu olarak belirlenmiştir. Plan ayrıca özel teşebbüslere faaliyet göstermek istedikleri veya isteyecekleri sahalarda tam bir serbestlik ve güven içinde yatırım yapmalarının sağlanmasını prensip olarak kabul etmektedir (Tezel, 2002: 327). Planın finansman gereksinimi 3,7 milyar Lira olarak hesaplanmıştır. 1,8 milyar Liranın dış kaynaklardan karşılanması hedeflenmiştir. Plan Avrupa Kalkınma Planı ile uyumlu olduğu alanlarda gerçek kılınmıştır. Ancak programı zaten Marshall Yardımı kapsamı içerisinde olduğu için plan Marshall Yardımı doğrultusunda hayata geçirilmiştir. Vaner Planı Türkiye’de egemen çevrelerin değişen iktisat politikalarını ortaya koyması dışında bir anlam ifade etmemiştir (Çavdar, 2003: 337-338).

1945 yılı itibari ile Türkiye’nin siyasi yapısında dönüşümler gerçekleşmiştir. 5 Eylül 1945’te Milli Kalkınma Partisi’nin ve 7 Ocak 1946’te Demokrat Parti’nin kurulması ile çok partili bir yapıya geçiş olmuştur (Boratav, 2013: 93). Savaş ekonomisi ve sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılar, vergilerde artış ve üretimde düşüş çok partili sisteme geçilmesinin ekonomik nedenleri olarak sıralanabilir (Takım, 2012: 164). Dönüşüm ile beraber 1950 yılında Demokrat Parti iktidar olmuştur.

Demokrat Parti’nin iktidar olması ile, savaş sonrası değişen iktisat politikasının yörüngesi netleşmiştir. Liberal bir iktisat politikası benimseyen iktidar, soğuk savaş sürecinde batıya eklemelenmeyi hızlandıracak adımlar atmıştır. Savaş sonrası dönemde iktisat politikalarında belirgin olan dönüşüm Demokrat Parti için bir zemin oluşturmuş ve iktidar olduktan sonra bu zemin üzerine liberal politikalar inşa edilmiştir.

Adnan Menderes’in 1954 yılı hükümet programı için yaptığı konuşma Demokrat Parti’nin iktisat politikalarında hedeflediği liberal anlayışı göstermektedir. Konuşmada Demokrat Parti hükümetinin gerçekleştireceği ekonomik adımlar şöyle sıralanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1954: 26).

- “Nüfusumuzun %80’inin iştiغال mevzuunu ve geçim vasıtasını, millî ekonomimizin temelini, sanayi ve ticaretimizin ana kaynağı teşkil eden ziraatimiz büyük bir dikkat ve ehemmiyetle ve ön plânda ele alınacaktır.
- Memleketin iktisadi cihazlandırılması süratlendirilecek, bütün malî ve iktisadi imkânlarımız, azami nispette iktisadi kalkınmanın emrine tahsis olunacaktır.
- Hususi teşebbüsün çalışması ve gelişmesi için lüzumlu hukuki ve fiilî emniyet havasının yerleşmesini temine matuf bütün tedbirler alınacaktır. Memlekette mevcut sermaye ve tasarrufların istihsale akması teşvik ve temin olunacaktır.
- Yabancı teşebbüs, sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanmanın şartları tahakkuk ettirilecek ve icapları yerine getirilecektir.

- Devlet bütçelerinin cari hizmetler ve sarfiyatında azami tasarrufla hareket edilecek, memleketin iktisadi takatiyle mütenasip denk ve muvazeneli bütçeler getirilecek, buna mukabil iktisadi kalkınmaya ve bir kül halinde bütün vatandaşların istihsal gayretleri ve faaliyetlerini desteklemeye matuf sermaye yatırımlarına mümkün olan en geniş hissenin ayrılması temin edilecektir.”

Adnan Menderes’in konuşmasından da anlaşılacağı gibi artık iktisat politikaları liberal bir yapıya dönüşmüştür. Özel ve yabancı teşebbüsün önünün açılması, Vaner Planı ile üretim ağırlığının ve biçiminin, özellikle Avrupa’nın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla, tarım sektörüne dayandırılması bu dönüşümün göstergeleridir. Dönemin iktisat politikaları aşağıda açıklanmıştır.

- ***Tarım politikaları***

Demokrat Parti iktidarında ekonomide gerçekleştirilen en önemli değişiklik tarım sektöründe olmuştur. İlk aşamada Marshall Yardımı ile sağlanan fon aracılığıyla ithalat desteklenerek, tarımsal araçların sayısı artırılmıştır. Bu sayede üretim hacmi genişlemeye başlamıştır (Pamuk, 2015: 227). İşlenen tarım arazileri 1950-1960 yılları arasında 14 bin hektardan 23 bin hektara çıkartılmıştır. Bu artış devlet arazilerinin tarımsal kullanıma açılması ile sağlanmıştır. Yine 1950-1960 döneminde buğday üretimi 3,870 tondan 8,450 tona yükselmiştir. Benzer şekilde pancar üretimi de 850 bin tondan 4,5 milyon tona yükselmiştir (Takım, 2012: 168). Ahmad (2012: 141), Demokrat Parti’nin tarım politikalarının Avrupa’nın gıda ihtiyacını ve Kore Savaşı’nın hazırlıklarının karşılanması sayesinde Türkiye’nin gıda maddesi ve hammadde ihracatı temelinde bir ekonomik mucize yaşadığını belirtmektedir. Bu durum dört yıl içinde, 1950-1953 arasında Türkiye’nin ortalama %13’lük bir ekonomik büyümeye sahip olmasını sağlamıştır.

- ***Sanayi politikaları***

1950’li yıllarda sanayi politikalarında, yüksek oranda kamu kesimi borçlarıyla gerçekleştirilen ve yurt içi piyasaya yönelik üretim yapılmasını hedefleyen bir yol izlenmiştir. İthal ikame tipi endüstrileşme olarak adlandırılan bu model, 1980 yılına kadar üretim tarzının belirleyici faktörü olmuştur. 1950-1956 yılları arasında sanayi üretimi %30 artmıştır (Parasız, 1998: 107). 1950’li yıllarda madencilik, şeker, çimento ve dokuma sektörleri başta olmak üzere demir ve bakır üretimi de artmıştır (Takım, 2012: 169). Ayrıca, şeker ve dokuma sanayilerinin iç talebi karşılar düzeye çıkarıldığı, montaj

sanayisi şeklinde başlayan tüketim cihazları imalatının geliştirildiği söylenebilir. Bu dönemde Türkiye'nin ilk petrol rafinerisi olan, Batman Rafinerisi, 1955'te Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) kurulmuştur. 1958 yılında ise, Mersin'de Mobil Oil, Shell, Caltex ve B.P. tarafından ATAŞ (Anadolu Tasfiyehanesi Anonim Şirketi) Rafinerisi kurulmuştur (Yücel, 2015: 52).

- ***Maliye ve para politikaları***

Demokrat Parti hükümeti ekonomik başarının anahtarı olarak dış kredi almayı tercih etmiştir. Menderes hükümetleri döneminde dış kaynaklara bağımlılık artmış, Amerikan yardımı ile dış krediler sağlanmış ve iktisat politikası bu doğrultuda dizayn edilmiştir (Baytal, 2007: 562). Savaş sonrası ve 1950'li yıllarda dış ticaret açığının arttığı görülmektedir (Tablo 2.6). 1952 yılında en yüksek ithalat hacmi gerçekleşmiştir. Aynı dönemdeki ihracat artışına rağmen açık kapatılamamıştır. 1946 öncesinin tersine ödemeler dengesinin açık vermesi ciddi döviz sıkıntısı yaratmıştır. Hükümet dış ticareti sürdürülebilir kılmak için 1953'te Tevzin Fonu uygulamasını, 1955'te Türk Parasının Değerini Korumaya ilişkin kararı, 1956'da İthal Malları Fiyat Kontrol Komitesi'ni ve 1957'de Hazine Hissesi adı altında bir ithalat vergisini yürürlüğe koymuştur (Tepecik, 2015: 149).

Tablo 2.6. *Dış ticaret dengesi (1950-1958) (Milyon TL) (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 1981: 323; Baytal, 2007: 563)*

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı
1950	286	263	23
1951	402	314	88
1952	556	363	193
1953	533	396	137
1954	478	335	143
1955	498	313	185
1956	407	305	102
1957	397	345	52
1958	315	247	68
Toplam	3872	2881	991

Türkiye II. Dünya Savaşı'nda yükselen bir enflasyona sahiptir. Savaş sonrası dönemde fiyat istikrarına özen gösterilmiştir. Enflasyona sebep olunmaması için fiyat istikrarı hedeflenmiş ve denk bütçe uygulamaları maliye politikalarının temel aracı

olmuştur. Uygulanan para ve maliye politikaları 1950 yılından sonra fiyatların yeniden yükselmesine ve 1954 yılından sonra kalıcı bir enflasyon eğilimine neden olmuştur (Takım, 2012: 171). 1954 sonrası yüksek enflasyonla, bu dönem yaşanan parasal gelişmelerinin doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Emisyon hacminin büyümesi, GSMH'daki düşük reel büyüme ve ithalattaki daralma enflasyonu etkileyen başlıca sebeplerdir (Kurtoglu, 2012: 476). 1950'den sonra kamu harcamaları sürekli olarak artmıştır. 1957 yılında kamu harcamaları 1954 yılının iki katına çıkmıştır. Denk bütçe hedefi kamu harcamalarının fazlalığı nedeniyle tutturulamamıştır (Parasız, 1998: 95). 1950-1958 dönemi vergi gelirlerinin %40,3'ü dolaysız vergilerden elde edilirken %57'si dolaylı vergilerden oluşmaktadır. Bu dönem devletin harcamaları gelirini %29,3 aşmıştır. Bu açığın önemli bir kısmı Merkez Bankası kaynaklarından karşılanmıştır (Şahin, 1987: 128).

1958 devalüasyonu Türkiye'nin isteğinden ziyade IMF'in zorlamasıyla hayata geçirilmiştir. Devalüasyona 1954 yılında ortaya çıkan ama hükümetin önlem almakta isteksiz davrandığı 1954-58 döneminin kriz ortamı neden olmuştur. %221,4'lük devalüasyon, ancak üç yıl sonra olumlu sonuçlar vermiştir (Altınok ve Çetinkaya, 2003:57). 1950 sonrası ithalat malları fiyatlarının yükselişi ve iç piyasaya etkisi ekonomik istikrarı sarsmıştır. Türk parasının değerinde yaşanan kayıp artarken, 1950 yılından sonra artan enflasyonist baskı altın karşılığı para sisteminden uzaklaşılmasına sebep olmuştur. Sabit ve dar gelirli yurttaşların geçim sıkıntısı sürekli artarken, Türk parasının değerinin düşüşü Türkiye'nin ekonomik itibarını sarsmıştır. Bu duruma müdahale amacıyla 4 Ağustos 1958 tarihinde "İktisadi İstikrar Tedbirleri" adı altında yapılan devalüasyonda, Türk Lirası %220 değer kaybederek, bir dolar (900) kuruş (9) TL olmuştur. Ancak 1958 Yılı devalüasyonu beklenen sonucu verememiştir (Çelebi, 2001:60).

Savaş Sonrası ve 1950'li yılların iktisat politikalarının başlangıç ve bitiş noktaları iki devalüasyon uygulaması olarak belirtilebilir. 1946 7 Eylül Devalüasyonu ve 1958 Devalüasyonu bu dönemin iktisat politikalarının zamansal sınırını çizmiştir. Savaş sonrası batı bloğunun isteği doğrultusunda yapılan devalüasyon ile liberal bir iktisat politikasının çerçevesi belirlenirken, Türkiye yeni bir sermaye birikim sürecine girmiştir. Bu sermaye birikim süreci Demokrat Parti hükümetleri boyunca dış kredi ile beslenen ve tarım sektörünün büyüme ve kalkınmanın merkezine konu olduğu bir tarz ile sürdürülmüştür. 1958 yılı devalüasyon kararı ile bu dönem sermaye birikim sürecinin

sonuna yaklaşıldığı ilan edilmiş ve 1960'lı yıllarla beraber Türkiye kalkınma planları doğrultusunda yeni bir iktisat politikası çerçevesi oluşturulmuştur.

2.2.2. II. Dünya Savaşı ve 1950'li yıllarda turizm politikaları (1939-1960)

Türkiye Dünya Savaşı'na fiili olarak katılmamış olsa bile savaş koşullarından fazlaca etkilenmiştir. Ekonomik olarak bir durgunluk dönemi yaşayan ÷lke özellikle tarım ve sanayi sektörlerinde yaşanan durgunluk ile zor bir dönem yaşamıştır. Bu koşullarda turizm endüstrisinin kuruluş ve gelişme aşamaları sekteye uğramış fakat tamamen durma noktasına gelmemiştir. Özellikle devletin turizm örgütlenmesi büyüyerek ve ağrılığını arttırarak devam etmiştir. Savaş sonrasında ise ekonomik olarak toparlanma gözlemlenirken, turizm endüstrisinin ihtiyaçı olan hukuki zemin ve yatırım imkanları attırılmış, tanıtım çalışmaları hızlandırılmış ve seyahat özgürlüğü önemslenmiştir.

Türkiye turizm endüstrisinin kurumsal örgütlenmesine 1934 yılında İktisat Vekâleti İçerisinde yer alan Türk Ofisi'ne bağlı Turizm Bürosu ile başlamıştır. 1938 yılında Türk Ofisi içerisinde yer alan Neşriat ve Propaganda Servisine bağlı olarak Turizm Masası şube çalışmalarını yürütmüştür. Bu şube, 1939 yılında Ticaret Vekâletine bağlı Turizm şube Müdürlüğü'ne dönüştürölmüştür (Andaç, 2018: 8). Turizm şube Müdürlüğü'nün sorumluluğu, *“Turizmi teşvik etmek ve inkişafını sağlamak için gerekli tedbirleri almak ve bu maksatla vücut bulmuş ve bulacak özel teşebbüslerin himayelerine müteallik işleri görmekle mükelleftir.”* (T.C. Resmi Gazete, 1939: 11846).

Turizm şube Müdürlüğü 1940 yılında Başvekâlet Matbuat Müdürlüğü'ne bağlanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1940: 347). 1943'te ise Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü (BYUM) bünyesinde Turizm Dairesi (T.C. Resmi Gazete, 1943: 5562) adını alan kurum iç ve dış turizm faaliyetlerinin milli menfaatlerimize uygun yolda gelişmesi ve yayılması için gerekli çalışmaları yapmak, resmi kurumlar ile özel teşebbüslerin işbirliğini sağlayacak tedbirleri almak, turizm hareketlerinin güvenliği hakkında neşriyat hazırlamak, uluslararası yazışmaları gerçekteştirmek vb. sorumluluklar ile görevlendirilmiştir (Andaç, 2018: 8).

Dünya Savaşı döneminde devletin resmi kurumlarının yanında, TBMM bünyesinde sayısı 50'ye yakın milletvekilinden oluşan “TBMM Turizm Grubu” ÷lkedeki turizm çalışmalarına katkı sağlamıştır (Evcin, 2016: 217).

Basım Yayın Umum Müdürlüğü 1949 yılında Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü olarak dönüştürölmüştür. Müdürlüğün sorumluluk alanı “Basın ve yayın ve

diğer vasıtalarla Türkiye'yi dışarda tanıtmak ve içerde Cumhuriyet esaslarını ve Türk demokrasisinin gelişmelerim yaymak, basın ve yayın meslekinin ifasıyla ilgili işlere bakmak, iç ve dış turizmi geliştirecek tedbirleri almaktır” ifadesiyle kanunlaştırılmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1949: 684). Müdürlüğe bağlı olarak Turizm Dairesi kurulmuş ve turizm endüstri hakkında alınacak karar ve uygulamalar hakkında fikir alınmak üzere Turizm Danışma Kurulu oluşturulmuştur (Evcin, 2016b: 101).

Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, 1957 yılında Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı olarak faaliyetlerine devam etmiştir (Andaç, 2018: 9). Dönemin Başbakanı Adnan Menderes turizm endüstrisinin kurumsal örgütlenmesinin genişletilip yeniden revize edilmesi gerekliliğini şu sözlerle ifade etmiştir.

“Memleketimizin iktisadi inkişafına muvazi olarak turizm mevzuu da gittikçe artan bir ehemmiyet ve vüsat iktisab etmiştir. Tabii ve tarihi zenginliklerimizi ve millî değerlerimizi içte ve dışta tanıtmak gibi mühim ve şümüllü bir faaliyet mevzuunu da ihtiva eden bu işleri, matbuata mütaailik vazifelerle birlikte bir umum müdürlüğün idaresi altında bırakmak artık mahzurlu görülmüş ve basın yayın ve turizm işlerini ayrı bir vekâlete tevdi etmek lüzumu hâsıl olmuştur.” (T.C. Resmi Gazete, 1957: 18309).

Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı bünyesinde bulundurduğu birçok alt komisyon çalışması ile Türkiye turizminin gelişimi, ülkenin tanıtımı, tarihi ve doğal mirasın korunması, seyahat özgürlüğünün sağlanması gibi başlıklarda çalışmalarını yürütmüştür. Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı 1963 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür (Evcin 2017c: 48). 1962 yılında dönemin Başbakanı İsmet İnönü bakanlık ve turizm faaliyetleri için şu değerlendirmeyi yapmıştır.

“Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı gelişme yolundadır. Yüksek Meclise sunulmuş olan Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Kanununun müspet sonuçlar doğuracağına inanıyoruz. Turizm mevzuu üzerinde lâyıık olduğu önemle durmak kararındayız. Bu konuyu, memleketin ekonomik meselelerinin hallinde de yardımcı olabilecek ve gelişme ümitlerine sahip bir saha olarak görüyoruz. Turizmin yürütülmesinde, ya bancı sermaye ve teknik imkânlarından faydalanmayı lüzumlu saymaktayız.” (T.C. Resmi Gazete, 1962: 7874).

Türkiye bu dönemde turizm endüstrisinin kurumsal örgütlenmesini gerçekleştirirken, bir taraftan da turizm yatırımları ile uygun hukuki ve mali zemini hazırlamaya çalışmıştır. 1950 yılında kabul edilen Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu, 1953 yılında kabul edilen Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu, Türkiye Emlak Kredi Bankası finansörlüğünde Turizm Kredisi Fonu ve 1957 yılında kurulan Türkiye Turizm Bankası yatırımlar için gereken mali kaynakların sağlanması için kullanılmıştır.

Turizm Müesseseleri Teşvik Kanunu 24.03.1950 yılında kabul edilmiştir. Kanun ile ilk olarak “turizm müessesesi” kavramı hükme bağlanmıştır. Kanunda bu hüküm şöyle ifade edilmiştir:

“5392 sayılı Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Teşkilât Kanununun 17. maddesine göre teşekkül eden Turizm Danışma Kurulunca tespit edilecek mahallerde bulunup bu kanunun 2. maddesine göre tayin olunan vasıfları haiz olan oteller, pansiyonlar, gazino ve lokantalar, plajlar, kamplar, eğlence yerleri, spor ve avcılık tesisleri, kaplıcaları istirahat ve tedavi müesseseleri ve mümasili tesisler; bu kanunun uygulanmasında “Turizm müessesesi” sayılır.”

Turizm müesseseleri bakanlıktan edindikleri “Turizm Müesseseleri Belgesi” ile kanunun 9. Maddesindeki hükümlerden yararlanabilmişlerdir. 9. Madde,

“Turizm müessesesi belgesi almış olan teşebbüslerin bu maksatla inşa edecekleri tesislerin inşa, tevsi, teçhiz ve tefrişleri için kurucularına veya sahip ve kiracılarına yedinci maddede yazılı fondan vade ile ve %5 ten çok olmamak üzere Banka esaslarına göre, faizle kredi verilebilir. Kiracılara verilecek kredinin vadesi kira müddetinin sonunu geçemez. Krediler kredi mevzularının veya keşif bedellerinin %50 sini aşamazlar. Belgesi iptal olunan müesseselerin aldıkları kredi kesilir”

hükümlerini içermektedir. Ayrıca kanun Türkiye Emlak Kredi Bankası finansörlüğünde Turizm Kredi Fonu’nu da yasallaştırmıştır. Kanunun 8. maddesi “1951 Bütçe yılından itibaren ve 1 milyon lira olmak üzere her yıl Maliye Bakanlığı Bütçesine konulacak ödenekle on yıl içinde Türkiye Emlâk Kredi Bankası nezdinde “Turizm kredisi fonu” adı ile on milyon liralık bir fon tesis olunur.” hükmünü içermektedir (T.C. Resmi Gazete, 1950: 1375-1376).

1953 yılında Turizm Danışma Kurulu tarafından hazırlanan Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu yasalaşmıştır. Turizm müesseselerinin yatırımları hakkında hükümler içeren kanunun kredi kullanımına dair yükümlülükleri 4. bölümde belirlemiştir. 4. bölümde yer alan,

“Turizm müessesesi belgesi almış olanların bu maksatla inşa, tevsi, ıslah, teçhiz v e tefriş edecekleri tesisler için kurucularına veya sahip ve kiracılarına 30. maddede yazılı fondan taksitle ödenmek üzere ve azami %5 faizle banka esaslarına göre kredi verilir. Kiracılara verilecek kredinin vadesi kira müddetinin sonunu geçemez. Krediler kendi mevzularının veya keşif bedellerinin %50’sini aşamaz. Belgesi iptal olunan müesseselerin aldıkları kredi kesilir”

maddesi ile kredi hükümleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca girişimde bulunacak yatırımcıların arazi ve tesis ihtiyaçlarının karşılanması,

“Turizmi müessesesi belgesi almış olanların tesis, inşa ve tevsilerine lüzumlu arazi ile arsa ve binalardan devlet, hususi idare, belediye ve köylerin hüküm veya tasarrufları altında veya bunların hususi mülkiyetinde bulunanlar başka bir cihete tahsis edilmemiş olmak kaydıyla 14. maddenin son fıkrasında adı geçen heyet marifetiyle takdir olunacak bedelleri azami 20 yılda ödenmek üzere bu kabil müesseseleri kurmak isteyen hakikî veya hükmi şahıslara mülk ve mutasarrıflarınca satılabilir. Şu kadar ki bedel takdiri hükmi şahsı satışa mecbur kılmaz” hükmü ile yasallaştırılmıştır. Kanun 1982’ye kadar yürürlükte kalmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1953: 6302).

Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu’nu desteklemek amacıyla 1955 yılında 10 milyon Lira sermayeli Türkiye Turizm Bankası kurulmuştur (T.C. Resmi Gazete, 1953: 6303). Bu banka 1960 yılında T.C. Turizm Bankası’na devredilmiştir (İnan, 2009: 94).

T.C. Turizm Bankası kuruluşu için Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı’na yetki verilmiştir. Bankanın kanun ile yetkilendirildiği bazı başlıklar şu şekildedir (T.C. Resmi Gazete, 1960: 72):

- Turistik tesisler kurmak, işletmek, satmak,
- Basın Yayın ve Turizm Vekâletince tespit edilecek turistik mahallerde turizme hizmet edecek inşaat yapıp kiralamak ve satmak,
- Turistik bölgelerde bulunan tarihi mirası korumak ve uygun olan yapıları işletmelere devretmek,
- Kamp yerleri tesis ve idare etmek.
- Çalışanların tatil ve dinlenme ihtiyaçlarına cevap verecek sosyal turizm tesisleri kurmak,
- Turizm endüstrisinin malzeme ve araç-gereçlerini ithal etmek,
- Yurt içi ve yurt dışında turizm ve seyahat acenteleri açmak,
- Turistik faaliyetlerinde transfer hizmeti sunacak işletmeler kurmak.

Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu yerli yatırımcıların turizm endüstrisi için yatırım yapmalarına imkân sağlarken, 1954’te kabul edilen Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu da yabancı yatırımcıların Türkiye’de yatırım yapabilmelerinin önünü açmıştır (Sözen, 2006: 20).

• *Ulaştırma politikaları*

Türkiye ulaştırma işletmeleri politikaları değerlendirildiğinde, ilk olarak demiryolu faaliyetleri göze çarpmaktadır. 1948 yılı itibari ile yabancı şirketlerin elinde bulunan 405 km’lik demiryolu ve bütün imtiyazlarının Devlet Demiryolları İdaresi’ne geçişini

sağlayan kamulaştırma gerçekleştirilmiştir. Kamulaştırma ile birlikte 1945'te 7.515 km olan demiryollarının uzunluğu 1950'de 7.971 km.ye 1960 yılında 7.895 km.ye yükselmiştir (As, 2013: 384). Türkiye 1945 yılında 803 lokomotif ve 1.069 yolcu vagonuna sahiptir. ABD, İngiltere, Çekoslovakya ve Avusturya ile yapılan ticaret sonrası satın alınan lokomotif ve yolcu vagonlarının sayısı artmıştır. 1950'de lokomotif sayısı 1.016'ya yükselirken yolcu vagonu sayısı 1.238 olmuştur. Yurt içinde taşınan yolcu sayıları ise 1946'da 47.589.116 iken 1950'de 52.062.484 olmuş ve 1960 yılında 96 milyonu aşmıştır (Yıldırım, 2013: 189).

Demiryolu taşımacılığındaki gelişmeler özellikle yurt dışından gelen turistlerin seyahatlerine dair düzenlenmelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda demir yolu ile gelen turistlerin indirimli fiyatlardan yararlanmaları sağlayarak, gelen turist sayısını arttırmak üzere Devlet Demiryolları İdaresi 1946 yılında “adi tarife” uygulamasına başlamıştır. Bu tarife düzenlemesi ile 15-50 kişi arasında gelen gruplara refakat edenlerin ücretsiz seyahati ve yurtdışında gelen ve yurtdışına giden yolculara esas tarife üzerinden %27 ve grup seyahatleri için %20 oranında indirim sağlanmıştır. 1949 yılında bu indirimlerin kapsamı genişletilerek %40'lara varan indirimler uygulanmıştır (TTOK, 1949).

II. Dünya Savaşı süresince ve sonrasında bakımsız kalan karayolları artan otomobil sayısı göz önünde bulundurularak ıslah edilmeye başlanmıştır (Evcin, 2016: 222). Mevcut yolların düzenlenmesine ek olarak yeni yolların ve kara ulaşımını kolaylaştıracak ihtiyaçların karşılanması için adımlar atılmıştır. Bu kapsamda Marshall Yardımı ile sağlanan fonun 3.156.000 dolarlık kısmı yol yapımı için kullanılmıştır (As, 2013: 399). Yeni yapılan ve yapılması planlanan karayolları ile devletin ulaşım politikası demiryollarında karayollarının geliştirilmesine doğru değişiklik göstermiştir. Karayolu çalışmalarının turizm endüstrisine seyahat kolaylığı sağlamasının yanında, tarihi ve kültürel mirasa sahip destinasyonlara ulaşımın sağlanması açısından da etkisinin olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Atatürk döneminde “turistik yol” projesinin bir benzeri uygulanmaya çalışılmıştır. Bayındırlık Bakanlığı, tarihi ve kültürel mirasa sahip olan destinasyonlara giden yolların hızlıca modern ve asfalt yollar haline getirilmesi için adımlar atmıştır (Evcin, 2016: 224).

Savaş ekonomisinin ağır etkilerinin görüldüğü denizyolu ulaşımında, savaş sonrası deniz nakil araçlarının tonajlarının düşüşü ve tersanelerin savaş dönemi harap hale gelmesi ülke içerisindeki denizyolu ulaşımını zaman bakımından uzatan ve aksatan temel

sebeplerdir. Türkiye 1946-50 yılları arasında deniz filosu önemli ölçüde geliştirmiştir. 1946'da 2069 adet olan deniz taşıtları sayısı 1950'de 2197'ye, toplam kapasite de 322.325 tondan 534.876 tona çıkmıştır (As, 2013: 344). 1950-1955 yılları arasında savaş sonrası dönemin etkilerinden kutulan denizyolu ulaşımında yolcu ve eşya taşımacılığının arttığı görülmektedir. 1955 sonrası yolcu taşımacılığında geriye düşülmüştür. 1950'de 1.308.000 olan yolcu sayısı 1955'te 1.872.000 iken 1960 yılına gelindiğinde yolcu sayısı 1.074.000'e düşmüştür. Yük taşımacılığı ise dönem boyunca artış göstermiştir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1969: 419). Bu dönemde denizyolu ulaşımının turizm endüstrisine olan etkisine bakıldığında, uluslararası şirketlerin Avrupa-Türkiye arası yolcu ve eşya taşıdığı gözlemlenmektedir. "Fratelli Sperco İstanbul ve İzmir Vapur Acentaları", "Koniklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij N.V. (K.N.S.M.) Hollanda Krallığı Vapur Şirketi/Amsterdam", "Armenent Ignazio Messina et Cie. Cenova", "Compagnia Italiana Turismo (C.I.T.)" şirketleri Avrupa ve Türkiye arasında yolcu ve eşya taşımacılığı yapan bazı şirketlerdir (Evcin, 2013: 228). Ayrıca bu dönem TTOK bünyesinde yer alan Turizm Deniz İşleri Komitesi denizyollarının turizme olan etkisi üzerine görevlendirilmiştir (TTOK 25. Mesai Yılı Raporu, 1949 :9).

Savaş döneminde sekteye uğrayan havayolu taşımacılığının, savaş sonrasında diğer ulaşım türlerinde devam eden sıkıntılar ve ulaşım vasıtalarının yetersizliği sebebiyle popülerliği artmıştır. Yeni hava limanlarının açılması, uçak sayısındaki artış ve teknolojik gelişmelerin uçuş güvenliğini artırması havayolu seyahatlerini arttıran diğer etkenlerdir. 1945'te 18.221 olan yolcu sayısı 1949'da 77. 262'ye yükselmiştir. 1960 yılında yolcu sayısı 305.963 olmuştur (As, 2013: 573). Türkiye bu dönemde birçok yabancı havayolu şirketi ile anlaşmalar imzalayarak yurt dışından uçuşların yapılmasını sağlamıştır. Air France, Bristish Overseas Airways Corporation (BOAC), British European Airways (BEA), Cyprus Airways, KLM Royal Dutch Airlines, Pan American Airways (PAA), PAB Airwing, Scandinavian Airlines (SAS) ve Swissair gibi havayolları bu şirketlerden bazılarıdır.

Savaş dönemi ve 50'li yıllarda Türkiye'ye seyahat eden yabancı turistlerin sayısı Tablo 2.7'de görülmektedir. Turist sayısında düzenli olarak görülen artışın en önemli nedeni ulaşım olanaklarının gelişmesi ve ülke içerisindeki konaklama imkânları için atılan olumlu adımlar olduğu söylenebilir.

Tablo 2.7. 1948-1957 yılları içinde Türkiye'ye gelen yabancı turistler (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30.1.0.0., Kutu No: 104, Dosya No: 651, Sıra No: 4)

Yıllar	Turist Sayısı
1949	19.451
1950	28.625
1951	31.377
1952	38.837
1953	70.055
1954	71.331
1955	79.369
1956	99.414
1957	100.803

- **Konaklama işletmeleri ile ilgili politikalar**

II. Dünya Savaşı ve takip eden yıllarda Türkiye sahip olduğu konaklama tesislerinin yetersizliği ve bakımsızlığı gibi birçok sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Savaş sonrası mevcut tesislerin bakımı ve onarımı için adımlar atan Türkiye; yeni tesislerin hizmete sunulması için resmi kurumlarını yetkilendirirken, özel teşebbüslerin yatırım imkanlarının önünü de açmaya çalışmıştır. Bu çalışmaların sonucu olarak Pan American World Airways Company ile The Middle East Company ortaklığı ile Ayazpaşa'da 400-500 kişilik bir otel yapılması planlanmıştır (TTOK 26. Mesai Yılı Raporu, 1950: 7).

Konaklama faaliyetlerinde otel fiyatlarının devlet tarafından ve yüksek bir seviyede belirlenmiş olması, dönemin bazı bürokratları ve gazetecileri tarafından eleştirilmiştir. Vala Nureddin ve Burhan Felek yüksek otel fiyatlarının yabancı turistlerin Türkiye'ye seyahatlerine engel teşkil ettiğini belirtmişlerdir. Otel fiyatlarını etkileyen bir diğer etken ise 7 Eylül devalüasyonudur. Özellikle yerli turistler artan döviz kurundan dolayı konaklama faaliyetlerinden uzak kalmışlardır (Nureddin, 1947: 3).

Konaklama alanında yaşanan sorunlara çeşitli çözüm önerileri getirilmiştir. Falih Rıfkı Atay, otel ve gazinoların acil bir şekilde değerlendirmeye alınarak standartlarının yükseltilmesi için müdahale edilmesini önerirken, Hüsnü Sadık Dural yapılacak yatırımların 5 yıl vergiden muaf tutulmasını, yerli ve yabancı yatırımcılara kolaylık sağlanmasını ve yatırımlar için gerekli olan malzemelerin ithalatında gümrük vergisinin düşürülmesini önermiştir. Şevket Rado ise, turizm endüstrisinde vergi ve gümrük

muafiyeti sağlanmasını, yurt dışına döviz çıkarabilme izni verilmesini ve yerli ve yabancı yatırımcılara kolaylık sağlanması gerektiğini düşünmektedir (Evcin, 2013: 236).

Dönemin Otelciler ve Lokantacılar Cemiyeti girişimi ile turizm endüstrisinde iş gücünün eğitilmesi için adımlar atılmıştır. 1947 yılında açılan Garsonluk ve Komilik Kursu, hizmet kalitesinin yukarıya çekilmesi için 4 ay boyunca sürdürülmüştür. Kursların başarısı benzer örneklerin diğer illerde de yapılmasını teşvik etmiştir (TTOK, 1946: 5).

Dönemin iktisat politikaları ile paralel olan bir diğer gelişme ise konaklama alanında açılan özel teşebbüslerdir. 1945 yılında Turistik Kurumlar Anonim Şirketi ve Yalova Kaplıcaları'nı 5 yıl süreyle işletmesine sahip olan Termal Limited Ortaklığı Şirketi bu özel teşebbüslere örnek olarak gösterilebilir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1945).

Dönemin turizm verilerinin yer aldığı Tablo 2.8'den de görüleceği gibi 1950 yılında 3.300 olan yatak sayısı 1962 yılında 22.050'ye yükselmiştir.

Tablo 2.8. 1950-1962 yılları arası turizm verileri (Sözen, 2006: 21)

Yıl	Yatak Sayısı	Turist Sayısı	Turizm Geliri (\$)	Turizm Gideri (\$)	Gelir-Gider Dengesi
1950	3.300	28.625			
1951		31.377	4.317	573	3.744
1952	6.219	38.837	2.287	721	1.566
1953		70.055	2.350	612	1.138
1954		71.331	1.171	612	1.159
1955	9.000	79.369	1.979	625	1.354
1956		99.414	2.495	1.266	1.229
1957		100.803	1.041	270	771
1958		114.744	1.535	23	1.512
1959	12.326	126.610	4.753	1.156	3.600
1960	14.200	94.077	5.460	673	4.787
1961		129.104	6.880	3.977	2.903
1962	22.050	172.867	7.316	8.658	-1.342

Dünya Savaşı sonrası Türkiye tarihî ve kültürel mirasının onarımı, korunması ve birer turistik cazibeye dönüştürülmesi için adımlar atmıştır. Özellikle İstanbul'da bulunan tarihi eserler ve mekânlar restore edilmiş ve turistik ürünlere dönüştürülmüştür. Ayrıca bu dönem ülkenin birçok yerinde arkeolojik kazılar devam etmiştir. Antalya bölgesinde yer alan Perge Antik Kenti ve Side Tiyatrosu kazıları, İzmir bölgesinde Smyrna ve Phokaia kazıları, Kayseri bölgesinde Kültepe/Kanis-Nesa kazısı, Samsun bölgesinde

İkiztepe Ören Yeri kazısı ve Osmaniye bölgesinde Kartepe kazısı bu dönem yapılan kazılara örnek gösterilebilir (İnan, 2009: 59-62).

2.2.3. II. Dünya Savaşı ve 1950’li yıllar iktisat ve turizm politikaları ilişkisi (1939-1960)

Türkiye Dünya Savaşı’na katılmamasına rağmen, savaş dönemi iktisat politikalarını savaşın varlığı ile değerlendirip uygulamaya koymuştur. Savaş sonrasında ise kurulan yeni dünya düzeninde batı bloğuna eklenmeyi tercih etmiş ve iktisat politikalarını bu doğrultuda şekillendirmiştir. Turizm politikaları ile ilgili uygulamalar ise savaş dönemi durma noktasına gelmiş, savaş sonrası dönemde liberal iktisat politikalarına ayak uydurarak, turizm faaliyetlerinde özel teşebbüslerin önünün açılması, yabancı sermayeye yatırım imkanlarının sağlanması vb. konular ile arz kapasitesinde artış sağlanmasına ağırlık verilmiştir.

1950 yılıyla beraber artan serbestleşme eğilimi özel sektör yatırımlarını arttırmıştır. Özellikle Avrupa merkezli kuruluşlar ile olan ilişkiler yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlamıştır. Bu gelişmelerin turizm endüstrisine olan etkisi, 1950 yılında kabul edilen Turizm Müesseseleri Teşvik Kanunu ile hukuki zemini oluşturulan turizm yatırımlarında olan artıştır.

Dönemin propaganda ve tanıtım faaliyetleri, Türkiye’nin uluslararası kamuoyunda tanınırlığını arttırırken, birçok ülkenin İstanbul ve Ankara merkezli tanıtım ofisleri açmasına neden olmuştur. Turizm endüstrisini ihtiyacı olan kurumsal organizasyonun geliştirilmesi uluslararası turizm ilişkilerinin koordineli çalışmasını sağlamıştır.

1940-1960 dönemi ulaştırma politikaları, daha fazla kişinin seyahat hizmetlerinden faydalanmasını sağlamak amaçlanmıştır. Özellikle uluslararası havayollarının Türkiye’ye uçuşlar organize etmesi yabancı turistlerin ülkeye gelişini kolaylaştırmıştır. Gümrük ve sınır kapılarında uygulamaya konulan pasaport ve geçiş kolaylıkları yabancı ziyaretçilerin artışında etken olmuştur.

2.3. 1960-1980 Dönemi İktisat ve Turizm Politikaları

1960-1980 dönemi iktisat politikaları, Türkiye tarafından, 1961 Anayasası ile hükme bağlanan planlı kalkınma hedefi ile kurgulanmıştır. Anayasada “Sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler” kısmının 4. Maddesi; “İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu artırmak, yatırımları

toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin, ödevidir.” (T.C. Resmi Gazete, 1961: 4204) şeklinde düzenlenmiştir. Bu doğrultuda Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nin kurulması ve 5 yıllık planların hazırlanması bu dönemin iktisat politikalarının çerçevesini oluşturmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrası liberal iktisat politikaları temelinde atılan adımlar, 1950’li yıllarda sermaye birikim sürecini doğrudan etkilemiştir. Savaş sonrası batıya eklemlenme çalışmaları ve bu doğrultuda alınan kararlar Türkiye’nin sanayi temelli büyüme doğrultusunu, ithal ikameci sanayileşme ve tarım endüstrisi üzerine kurulu dışa bağımlı büyüme hedefine çevirmiştir. 1950’li yılların sermaye birikim süreci 1958 yılında alınan devalüasyon kararı ile son bulurken, Dünya iktisat politikalarında kalkınma planlarının ağırlığının hissedilmesi, Türkiye’yi de kalkınma ve büyümenin planlanması gerekliliğine ikna etmiştir.

1960-1980 dönemi turizm politikaları kalkınma planları aracılığıyla hazırlanmış ve uygulamaya koyulmuştur. Bu dönem hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarında turizm endüstrisine dair tedbirler yer almıştır. Kitle turizminin planlanması ve yatırımların artırılması, özel sektör yatırımlarının ve yabancı yatırımcıların teşvik edilmesi, turizm eğitiminin çağdaşlaştırılması, doğal, tarihi ve kültürel mirasın korunarak turizm faaliyetlerinde kullanılması ve kurumsal organizasyonun revize edilmesi turizm politikalarının ana çerçevesini oluşturmaktadır.

2.3.1. 1960-1980 dönemi iktisat politikaları

1960-1980 döneminde Türkiye ekonomik hayatın planlanması üzerine yoğunlaşırken, siyasal istikrarsızlık dönem boyunca hüküm sürmüştür. Yirmi yıllık süreçte 22 hükümet görev yapmıştır (Tepecik, 2009: 176). Ekonomik hayata planlama doğrultusunda yön verilmesinin çeşitli sebepleri mevcuttur. Soyak (2003: 174-175) planlama ihtiyacının; 1950’li yıllarda gerçekleştirilen iktisat politikalarının başarısızlığı, dünyada planlı ekonomi örneklerinin artması, bürokratik kesim ile burjuvazinin ihtiyaçlarının planlanma aracılığı ile karşılanabileceği gibi sebeplerle ortaya çıktığını belirtmiştir.

Türkiye planlı kalkınma amacıyla, 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’ni Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak kurmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı’nın görevleri şunlardır (T.C. Resmi Gazete, 1960: 221):

- Ülkenin sahip olduğu doğal ve fiziki kaynakların tespit edilmesi, bu doğrultuda iktisadi ve sosyal politikaların hazırlanması.
- Bakanlıklar ile hazırlanan planların uygulanmasının koordinasyonunun sağlanması.
- Hükümet tarafından kabul edilen iktisadi hedeflere uygun uzun ve kısa dönemli planların hazırlanması.
- Planların başarı bir şekilde uygulanması için ilgili daire ve yerel yönetimlerle çalışılması.
- Planların uygulamalarını takip etmek, değerlendirmek ve gerektiğinde değişiklik yapmak.
- Özel sektörün faaliyetlerini plan hedefleri dahilinde teşvik etmek.

DPT iktisadi planlamanın yanında, sosyal ve kültürel olguları da kapsayan bir kalkınma perspektifi ile yola koyulmuştur (Övgün, 2011: 268). Bu perspektif ile DPT kalkınma planlarının hazırlanmasında araştırma, destek olma ve danışmanlık yapma gibi işlevleri de üstlenmiştir (Soyak, 2006: 132).

DPT 1960-1980 döneminde dört adet beş yıllık plan hazırlayıp uygulamaya koymuştur. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (I.BYKP) 1962-1967 yılları arasında, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (II.BYKP) 1968-1972 yılları arasında, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (III.BYKP) 1973-1977 yılları arasında uygulamaya konulmuştur. 1979-1983 yıllarını kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (IV.BYKP) ise, 24 Ocak 1980 Kararnamesi ve 12 Eylül askeri darbesi sonucu uygulanamamıştır.

1960-1980 dönemi sanayi politikaları, dönemin sanayi arzının yapısı ve kalkınma planlarının hedef ve doğrultusu ile şekillenmiştir. 1950’li yıllarla yeni bir sermaye birikimine bulunan toprak sahipleri, yabancı şirket temsilciliklerine sahip olan tüccarlar, eğitilmiş meslek sahipleri yeni sanayi burjuvasını oluşturmuştur (Kazgan, 2004: 98). Bu dönem dayanıklı tüketim malları ve ara mallar üreten sanayi kolları hızlı bir şekilde büyümüştür (Boratav, 2008: 132). İthal ikameci politikalar, 60’lar ile değişen sosyo-ekonomik ihtiyaçların karşılanması üzerinden kurgulanmış ve buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon gibi ürünlerin üretimine odaklanmıştır (Tepecik, 2009: 181).

1960-1980 dönemi maliye politikaları kalkınma planlarının uygulamaya konulması ile çeşitli düzenlemelere tabi tutulmuştur. Kaynak kullanımında verimliliğin artırılması, tasarrufları özendirici, gelir dağılımındaki adaletsizliği önleyici bir yapının oluşturulmasına özen gösterilmiştir (Takım, 2011: 159).

1960'lı yıllarla beraber Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) yeniden organize edilmesi gündeme gelmiştir. KİT'lerin fiyatlarının üretim maliyetlerine göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır (Parasız, 1998: 137). 1964 yılında 3460 sayılı Kanunun yerine çıkarılan kanunda da KİT'ler, iktisadi devlet teşekkülü adıyla yer almış ve “Sermayelerinin yarısından fazlası tek başına veya birlikte Devlete (Genel ve Katma Bütçeli İdareler) ve iktisadi devlet teşekküllerine ait olup, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan ve kuruluş kanunlarında bu Kanuna (440) tabi olacakları belirtilen teşebbüslerdir.” şeklinde tanımlanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1964: 975). Böylece KİT'lerin kapsamı genişletilmiştir.

1960-1980 dönemi boyunca gevşek para politikası uygulanmıştır. Kalkınma planlarında hedeflenen büyümenin gerçekleşmesi enflasyonun ilk on yılda tek hanelerde kalmasını sağlamıştır. Para ve kredi hacminde %15-17 dolayında bir artışın gerçekleştiği döneme (Eren, 1999: 157), 1970 devalüasyonu yeni bir rota belirlemiştir. Devalüasyon sonrası parasal genişleme stabilize edilememiş ve bu durum enflasyonist baskıya sebep olmuştur (Sarı, 2007: 7). Akçay (1997: 97) ise, 1960-1980 dönemi para politikalarında döviz kuru, faiz ve paranın iç talep artışına dayalı kalkınma stratejisinin araçları olduğunu belirtmiştir. Döviz kuru ve faizi sabit tutarak kaynaklar öncelikli yatırımlarda kullanılmıştır.

Dönemin para politikalarının çehresini 1970 devalüasyonunun değiştirdiği söylenebilir. 9-10 Ağustos İstikrar Kararları olarak bilenen politikalar; fiyat artışının hızlanması, ödemeler dengesi açığının artması, para arzında ve banka kredilerindeki artışlar, enflasyonun şiddetlenme eğilimine girmesi vb. nedenlerle ortaya çıkmıştır (Parasız, 1998: 140). 10 Ağustos 1970 devalüasyonu ihracatın arttırılması, ithalat olanaklarının genişletilmesi, döviz gelirinin yükselmesi gibi olumlu etkilere sebep olurken; ithalatın pahalılaşması, tüketim ürünlerinin fiyatlarının artması, kamu hizmetlerine zam yapılması gibi olumsuz etkileri olmuştur (Önder, 2005: 140).

1960-1980 dönemi ulaştırma politikaları kalkınma planları aracılığı ile ele alınmıştır. Ulaştırma sektörünün mevcut durumu, amaçları ve uygulanacak politikalar kalkınma planlarında belirlenerek uygulamaya konulmuştur (Çetin, 2011: 136). Kalkınma planlarında ulaştırma politikaları, yük nakliyatı ve yolcu nakliyatı başlıkları ile ele alınmıştır. 1960 yılı itibari ile karayollarında mevcut durum yük taşımacılığı için yetersizken yolcu taşıma kapasitesi fiili nakliyatın iki katıdır. Demir yolları da kara yolları gibi yük nakliyatında yetersizken, yolcu nakliyatında kapasite fazlasına sahiptir. Kabotaj

hatlarında fazla aracın bulunduğu denizyollarında dış hatlardaki yükün sadece %30'u Türk gemileri ile taşınmaktadır. Bu dönemde Havayollarında yolcu nakliyatı için mevcut olan filo sayısı ihtiyaçtan fazladır (Türkcan, 2010: 306).

1979 yılında hazırlanan IV.BYKP'de yapılan değerlendirmede demiryolu şehirlerarası yolcu taşıma kapasitesinde %0,7 artış sağlandığı görülürken, taşınan yolcu sayısı %4,3 azalmıştır. Şehirlerarası yük taşıması ise, öngörülenin ve İkinci Planda gerçekleştirilen düzeyin gerisinde kalmıştır (DPT, 1979: 409). Üçüncü plan dönemiyle beraber demiryollarında yük ve yolcu taşımacılığında ağırlık kaybı yaşanmaya devam etmiştir. Şehirlerarası yolcu taşımacılığında %4,3'lük bir azalma yaşanmıştır (Altınok, 2004: 79-80).

1960-1980 havayolları politikaları, 1950'li yıllarda etkin bir biçimde kurumsallaşması sağlanan havayollarının ihtiyaçları dikkate alınarak kurgulanmıştır. Bu dönemde havayolu ile taşınan yolcu sayısı periyodik olarak artmıştır. 1960 yılında 700.000'den fazla yolcu taşınırken, 1970 yılında bu sayı 2,5 milyonu aşmıştır. Dönemin sonunda havayolu ile taşınan yolcu sayısı 3,5 milyona yaklaşmıştır. (Deniz, 2016: 149). Dördüncü Plan ile "Havayollarında, mevcut hatlar içinde işletmecilik ve hizmet düzeyinin yükseltilmesine ağırlık verilecektir. Ekonomik olmayan hatlarda çalışan uçakların daha çok potansiyel gösteren hatlara kaydırılması ve mevcut filonun daha verimli kullanılması" planlanmıştır (DPT, 1979: 418).

Denizyolu ulaşımı Dördüncü Planda "Yeni liman kapasitelerinin yaratılmasında, dışalım ve dışatımı hızlandırmadaki etkinliği, deniz taşımacılığının özellikleri, yöresel yolcu ve yük potansiyeli, transit trafiği dünya limanlarının konjonktürü göz önüne alınacak; gerektiğinde transit trafiği ve gemi onarım tersanelerini de içerecek bölge kompleksleri oluşturulacaktır. Organize sanayi bölgeleri bölge kompleksleri arasındaki ilişkiler güçlendirilecektir." hedefiyle yer almıştır (DPT, 1979: 418).

- ***I.BYKP'de iktisat politikaları***

I.BYKP giriş kısmı dönemin sosyo-ekonomik durumunu özetleyerek, bu karanlık tablonun ortadan kaldırılmasını hedeflerken tedrici bir gelişme modeli hayata geçirilmiştir (Türkcan, 2010: 269).

"Türkiye'nin toplum yapısı hızla değişmektedir. Bu değişme durmadan büyüyen meselelerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Nüfus yılda yüzde 3 gibi çok yüksek bir hızla artmaktadır.

Büyük kütleler çok kötü şartlar içinde ve uygarlık araçlarından yoksun olarak yaşamaktadır. Okuma yaşında bulunan ve bu yaşı aşmış çocukların yüzde 60'ı okuma-yazma

bilmemektedir. Köylerin yüzde 53'ü, kasabaların yüzde 55'i içme suyundan yoksun veya yeteri kadar içme suyu bulamayacak durumdadır. Nüfusun yüzde 69'u elektrikten faydalanamamaktadır. Doğan her 1000 çocuktan 165'i bir yıl içinde ölmektedir. Nüfusun yüzde 2,5'u veremlidir. Buna karşılık 4 bin kişiye bir doktor düşmektedir. Şehir konutlarının yüzde 30'u oturulamayacak durumdadır. En büyük üç şehirdeki nüfusun yüzde 30'u tek odalı evlerde yaşamaktadır. Gecekondularda yaşayan insan sayısı 1,2 milyondur.” (DPT, 1963: 2).

I.BYKP, iktisatçı Prof. Tinbergen'in aşamalı planlama metodolojisi doğrultusunda hazırlanmıştır. Metodoloji üç aşamalı, iki yönlü ilişkiler üzerinden iktisadi incelemelere olanak sağlamaktadır. Her aşamada kalkınma ile ilgili kararlar alınabilir. Metodolojiye göre stratejik kararlar birinci aşama olan makro akışında alınır. İkinci ve üçüncü aşamalarda alınan kararlar ise birinci aşamadaki kararları açıklamaya odaklanır (Küçük, 1985: 23).

I.BYKP'nin iktisadi hedefleri dört ana başlık altında toplanmıştır (DPT, 1963: 43-45).:

- Yatırım-Tasarruf Dengesi ve Fiyatlar Genel Seviyesi,
- Mallarda Fiziki Denge ve Nisbi Fiyatlar,
- Üretim Malları
- Tüketim Malları

I.BYKP'nin öngörülen %7 büyüme oranını hemen hemen yakalamış olması planın başarısının en önemli göstergelerinden birisidir. Büyüme yapısındaki değişiklikler 1960'lı yılların iktisat politikalarının yönünün, tarımsal üretimden ithal ikameci sanayi üretimine doğru kaydığını göstermektedir (Parasız, 1998: 128).

I.BYKP sanayi politikalarını, yurt dışından ithal edilen malların yurt içinde üretilmesini öngören ve ithal ikame modeli olarak adlandırılan üretim politikaları şekillendirmiştir (Tepecik, 2009: 181). Dayanıklı tüketim mallarının üretimindeki artış bu modelin sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir (Borotav, 2008:132). Yenal (2010: 120), ithal ikame modelinin beş yıllık süreçte devlet tarafından sıkı bir uygulama ile hayata geçirilmesinin özellikle otomobil üreticilerini tedirgin ettiğini belirtmesine rağmen, I.BYKP kapsamında karar altına alınan, piyasalarda arz ve talep mekanizmasının işletilmesi, fiyatların serbest piyasalarda oluşması, faizler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması vb. uygulamalar üreticilerin korkularını ortadan kaldırmıştır. Planın gerçekleştirilmesi ile imalat sanayide sağlanan %19.1'lik büyüme ithal ikame politikalarının başarısı olarak değerlendirilmektedir (Parasız, 1998: 125).

I.BYKP döneminde tarım politikaları açısından Pamuk (2014: 245)'un 1960'lara doğru ekilebilir toprakların sınırına ulaşıldığı söylemi, politikaların yönünü

algılayabilmek için önemlidir. Tarımdaki üretim artışının ancak toprak verimliliğini artırarak sağlanabileceğinin anlaşılması, bu söylemin teyit edilmesi anlamına gelmektedir. Birinci planda yer alan sulama yöntemlerinin geliştirilmesi, gübre kullanımının arttırılması ve çeşitlendirilmesi, yüksek verimli hububat türlerinin üretimine verilen öncelik vb. politikalar toprağın veriminin artırılmasını sağlayacak politikalar olarak göze çarpmaktadır (Pamuk, 2014: 245).

- **II.BYKP’de iktisat politikaları**

II.BYKP, ilkinde olduğu gibi, Anayasada yer alan iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma esaslarından hareket edilerek hazırlanmıştır. Sosyal siyaset ve sosyal adalet tedbirleri II.BYKP’nın ana yapısını teşkil eden unsurlar olmuştur (Yalçıntaş, 1969: 238). Bu ana hat planın temel hedefler kısmında şöyle ifade edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1968: 1):

“İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Türk milletini hür ve medeni bir ortamda, demokrasi ve karma ekonomi düzeni içinde adalete ve tam çalışma esasına bağlı olarak herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesine ulaştırmayı gaye edinmiştir. Plân, Türkiye’de bir yandan fert başına geliri hızla ve devamlı olarak artırmayı hedef alırken, öte yandan çeşitli gelir grupları ve bölgeler arasında dengeli gelişmeyi sağlamak, çok sayıda vatandaşa iş imkânları yaratmak, kalkınmanın nimet ve külfetlerinin fırsat eşitliğine, sosyal adalet ilkesine göre paylaşılarak iktisadi ve sosyal düzende olumlu bir gelişme elde etmek amaçlarına göre hazırlanmıştır.”

II.BYKP döneminde sanayi sektörünün ekonominin lokomotif olması hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda hızlı bir sanayileşme için karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre hareket edilmesi kararlaştırılmıştır (Özdemir, 2014: 15). 1967-1972 arasında planlanan 34,3 milyar gayrisafi milli hasıla artışının %38,6 gibi büyük bir bölümünün imalat sanayinde programlanan gelişmelerle sağlanması hedeflenmiştir (DPT, 1968: 363). Sanayi yatırımlarının verimliliğini arttırmak ve yatırımların sanayi sektöründe yoğunlaşmasını sağlamak; sektörün alt yapı ihtiyaçlarını gidermek; kredi ve faiz olanaklarını arttırmak ve yatırımcıyı teşvik etmek; sermaye piyasasının hızlıca kurulmasını sağlamak vb. tedbirler planın sanayi sektörü açısından hedefleri olarak görülmektedir (Aksöz, 1971: 81). İthal ikame modelinin devamlılığı sağlanırken, planda imalat sanayide %22,4’lük bir büyüme hedeflenmiştir (Parasız, 1998 :125).

II.BYKP temel amaçlar bölümünde tarımsal üretime dair hedeflerinin, hava şartlarının olumsuz etkisi ve modernleşme başlıkları ile değerlendirerek; “Ekonominin genel yapısı tarımsal bir karakterden sanayi sektörünün hâkim olduğu bir düzene geçerken tarımsal üretimin hava şartlarına aşırı bağıllığının azaltılması da hedef olarak

alınmıştır. Bir yandan tarımın toplam gelir içindeki payının, öte yandan tarımsal üretimin hava şartlarına bağıllık derecesinin azaltılması, gelişme hızının kontrol altında tutulabilmesine ve böylece, yaşama seviyesinin toplumun tercihlerine uygun olarak tayin edilmesine imkân verecektir.” (DPT, 1968: 3), şeklinde ifade edilmiştir. Dernek (2006: 5)’e göre, 2 plan döneminde tarım sektöründe marjinal sınırlara dayanılmış ve geleneksel ürünlerin üretiminde hedefe ulaşamamıştır.

II.BYKP kapsamında uygulamaya konulan, İstanbul Çevre Yolu ve Boğaziçi Köprüsü projesi, ekspres yollar projesi ve Güneybatı Anadolu Turistik Yol projesi, dönemin karayolları projeleri olarak ön plana çıkmaktadır (Çetin, 2011: 136-137). 1960 yılında 216 km olan asfalt beton yol uzunluğu 1980 yılına gelindiğinde on kat artmış haliyle 2822 km’ye ulaşmıştır (KGM, 2011). 1960-1980 dönemi yük ve yolcu ulaşımında karayollarının taşıma payı %72,9’dan %94,8’ yükselmiştir (Aydemir, 2016: 41).

- **III.BYKP’de iktisat politikaları**

III.BYKP, birinci ve ikinci planların başarılarından ve başarısızlıklarından dersler çıkarılarak ve güncel gelişmelerden de beslenerek hazırlanmıştır (Asar, 2017: 7). Tekeli (1972: 52) üçüncü planın hazırlanmasında ilk iki plandan oldukça farklı bir niteliğin ortaya çıktığını belirterek, planın kamuoyunda yeterince tartışılmadan tasarlandığını belirtmiştir. III.BYKP hedeflerinin çoğuna ulaşamamıştır. Bu duruma, petrol krizi ile gelen olumsuzluklar neden olmuştur. Plan hızla büyüme ve üretim yapısının değiştirilmesi gibi iki önemli hedefine ulaşamamıştır (Özdemir, 2014: 17).

III.BYKP açıkça bir sanayi yatırımlarında bazı imalat kollarına öncelik vermektedir. Sanayi sektörünün hedefi, Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkelerinin sahip olduğu sanayi seviyesinin yakalanmasıdır. İleri teknoloji kullanan, büyük birimlerle kurgulanmış, ara malı ve sermaye malı üreten bir sanayi hedeflenmiştir. Sanayi yalnız iç pazar için veya ithalat ikamesi için değil aynı zamanda da ihracatı da hedeflenerek üretim yapılmalıdır. İhracatta sanayinin payının hızla artırılması amaçlanmıştır (Tekeli, 1972: 61). III.BYKP dönemin sanayi sektörünü şu şekilde tanımlar (DPT, 1973: 120).

“Sanayileşmeyi zorunlu kılan diğer bir etken de Türkiye’nin sanayileşmiş ülkelerden oluşan Avrupa Ekonomik Topluluğu’na katılma yolunda yaptığı siyasal tercihtir. Bu tercih, Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu içinde ekonomik, sosyal ve kültürel varlığını geliştirerek, devam ettirebilmesi için Topluluk ile gümrük birliğinin gerçekleşeceği 1995 yılına kadar sanayiini sağlam bir temele dayandırmasına; modern teknolojileri etkin bir şekilde kullanma yanında, bazı üretim dallarında yeni teknolojiler geliştirebilecek ‘bir bilimsel ve teknik yaratıcılık aşamasına erişmesini zorunlu kılmaktadır.”

III.BYKP döneminde sanayi üretiminde değişiklikler gözlemlenmektedir. İmalat sanayinin toplam sanayi üretimi içindeki payı 1972’de %94,9 iken 1977’de %94,0 olmuştur. Madencilik üretimi ise bu dönemde payını artırarak 1972’de %2,7’den 1977’de %3,9’a yükselmiştir. Enerji üretiminin ise toplam içindeki payı 1972-1977 döneminde azalmış, 1972’de %2,4 iken 1977’de 2,1 olmuştur. (DPT, 1979: 14).

III.BYKP’de “tarım sektörünün planlanmasında, sektörün gelişme hızının ekonomide dar boğazlara ve enflasyona yol açmayacak bir düzeyde tutulması, çiftçinin yaşama düzeyinin yükseltilmesi, teknolojinin geliştirilmesi, hızla artan nüfus ve yaşama düzeyindeki gelişmelere bağlı olarak gelişen iç talebin karşılanması, beslenme dengesinin iyileştirilmesi, ihracat potansiyelinden, yararlanılması esas alınmıştır.” (DPT, 1973: 208). ÜBYKP ile başlayan süreç ile tarımsal üretimlerin ihracatında yılda %13,5’lik artış elde edilmiştir (Parasız, 1998: 182). 1973 yılında çıkarılan 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasası ile “Toprak ve Tarım Reformu uygulamasına başlanmayan bölgelerde, belirtilen yerler dışında olmakla beraber, köy sınırları içinde bulunan ve konut veya turizm veya sanayi tesisleri veya köy kalkınması amacıyla güden diğer tesislerin yapılmasında ve bunların yapılacağı alanların lüzumu halinde ve tapudaki vasıfları arsa olarak değiştirilmek şartıyla, parçalara bölünmesinde de yukarıdaki fıkralarda sözü geçen izin ve karamı alınması gerekmez.” (Resmi Gazete, 1975: 384), düzenlemesi yapılmıştır. Tarımsal alanların diğer sektörlerin kullanımına sunulması, tarım üretim hacminde azalmalara sebep olmuştur. Bitkisel üretimin tarım sektörü üretimindeki payı 1972’de %62,4 iken 1977’de %57,7’ye düşmüştür. (DPT, 1979: 9).

• **IV.BYKP’de iktisat politikaları**

IV.BYKP giriş kısmında çizdiği Türkiye portresini, “Cumhuriyetin ilk yıllarından beri yürütülen gelişme atılımlarının başarıya ulaştırılması ve sürdürülmesi gibi temel bir çabanın yanı sıra, büyük iç ve dış sorunların baskısı altına girmektedir. Toplum, bir derlenip toparlanma ve ertelenmez boyutlara varan sorunları çözme zorunluluğu ile karşı karşıya bulunmaktadır.” şeklinde ifade etmiştir (DPT, 1973: 3). Bu doğrultuda tarım sektörünün büyüme hızı diğer planlara göre daha yüksek tutulurken, sanayideki büyüme hızı önceki yıllara göre düşük öngörülmüştür (Özdemir, 2014: 17). IV.BYKP 1970’lerin sonunda ağırlaşan iktisadi ve sosyoekonomik krizin etkisi ile kesintiye uğramış, 24 Ocak kararları ile tamamen rafa kaldırılmıştır (Soyak, 2006: 135).

24 Ocak kararları ile askıya alınan IV.BYKP'nin sanayi sektörüne yönelik; "İmalat sanayii üretimi 4. Plan döneminde yılda ortalama %11.4 oranında artarak 715,9 milyar liradan 1,226 milyar liraya ulaşacaktır. 1978 imalat sanayii üretiminin %42,1'ini oluşturan tüketim malları sanayii payının 1983'te %36,8'e düşürülmesi öngörülürken, 1978'de %16,8'lik paya sahip yatırım ve dayanıklı tüketim mallarının 1983'te %19,9'a ve %41,0'lık ara mallarının %43,3'e çıkarılması hedef alınmıştır." (DPT, 1973: 232).

IV.BYKP döneminde "tarımsal ürünlerin yurt içi talebi yılda ortalama yüzde 5,1 oranında artacağı talimin edilmiştir. Yurt içi talep genellikle yurt içi üretimle karşılanacak, ancak öngörülen üretim hedeflerinin gerçekleşmesine bağlı olarak, pirinç ve yağlı tohum talebinin karşılanabilmesi için dışalım gereği ortaya çıkabilecektir" denilmiştir (DPT, 1979: 331). Plan tarımsal üretimin yurt içi talep tahminlerinde yıllık ortalama %5,1'lik bir artış öngörmüştür. Dördüncü planın uygulanamaması ve 24 Ocak Kararları, 1980'li yılların tarım politikalarında değişiklikler olmasına sebep olmuştur.

2.3.2. 1960-1980 dönemi turizm politikaları

1960-1980 dönemi turizm politikaları, kalkınma planları aracılığıyla kurgulanmış ve hayata geçirilmiştir. Beş yıllık kalkınma planları ile turizm endüstrisinin gelişimi için gerekli önlemler ve hedefler belirlenmiştir (İnan, 2009 :100). Uygulamaya konulan planlar incelendiğinde turizm endüstrisi ile ilgili ele alınan konular şunlardır (Şahin, 1990: 111):

- Turizm endüstrisi aracılığıyla kazanılan dövizin arttırılması ve bu kazancın ödemeler bilançosundaki açığın kapatılmasına kullanılması.
- Gelen ziyaretçi sayısının arttırılması.
- Ziyaretçilerin ortalama kalış sürelerinin arttırılması
- Öncelikli destinasyonların belirlenmesi ve alt yapı ihtiyaçlarının giderilmesi.
- İç turizm faaliyetlerinin arttırılması ve özendirilmesi.
- Kitle turizmine yönelik konaklama ve ulaştırma yatırımlarının teşvik edilmesi.
- Turizm tanıtım faaliyetlerinin arttırılması.
- Fiyat politikasının belirlenmesi.
- Teşvik ve kredi politikalarının düzenlenmesi.
- Tabi varlıkların korunmasını sağlamak.
- Yabancı yatırımların özendirmek.
- Tur güzergâhlarının belirlenmesi.

- Turizm eğitiminin kurumsallaştırılması ve uygun politikaların belirlenmesi.
- Turizm istatistiklerinin sağlıklı bir biçimde derlenmesini sağlamak.

1960-1980 döneminde kalkınma planları ile hedefleri belirlenen turizm endüstrisinin, kurumsallaşmasında çeşitli değişikliklerin olduğu görülmektedir. 1962 yılında T.C. Turizm Bankası 300 milyon TL sermayeli bir kuruluşa dönüştürülmüştür. Banka faaliyetlerine 1988 yılına kadar devam etmiştir. 1957 yılında kurulan Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı lağvedilmiş ve yerine 1963 yılında Turizm ve Tanıtım Bakanlığı kurulmuştur (Andaç, 2018: 10). 1968 yılında faal olarak hizmet veren seyahat acentesi sayısı 281'dir. Artan acente sayısı sonucu 1972 yılında Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) kurulmuştur (Esen, vd., 2012: 10).

Turizm ve Tanıtım Bakanlığı kuruluşu dönemi hükümet programında; "Turizm mevzusu üzerinde layık olduğu önemle durmak kararındayız. Bu konuyu memleketin ekonomik meselelerinin halinde de yardımcı olabilecek ve gelişme ümitlerine sahip bir saha olarak görüyoruz. Turizmin yürütülmesinde yabancı sermaye ve teknik imkanlardan faydalanmayı lüzumlu saymaktayız." ifadesi yer almıştır (Esen, vd., 2012: 27).

Turizm ve Tanıtım Bakanlığı'nın amacı; turizm endüstrisini milli ekonominin verimli bir kesimi haline getirmek, iç ve dış turizmi canlandırmak, ülkenin sahip olduğu destinasyonları ve turistik ürünleri geliştirmek, turizm ile ilgili araştırmalar yapmak, Türkiye'nin tanıtımını yapmaktır (Andaç, 2018: 10).

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği 1972 yılında 1618 sayılı kanun ile kurulmuştur. Kanun "Seyahat acentaları kâr amacıyla turistlere ulaştırma, konaklama, gezi, spor ve eğlence imkânları sağlayan, onlara turizmle ilgili bilgiler veren, bu konuya ilişkin tüm hizmetleri gören ve turizm ekonomisine ve genellikle ödemeler dengesine katkıda bulunan ticari kuruluşlardır." acentaların tanımını yasallaştırmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1972: 1).

1960-1980 döneminde turizm endüstrisinde yaşanan diğer bir gelişme ise örgün turizm eğitiminin başlatılmış olmasıdır. 1961 yılında açılan Ankara Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi lise düzeyinde eğitim veren ilk okul olmuştur. 1967 yılında İstanbul ve Kuşadası'nda açılan liseler ile turizm eğitiminin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. 1979 yılında açılan dört okul ile beraber otelcilik ve turizm meslek okulların sayısı yediye yükselmiştir (Kozak, vd., 2017: 153).

1960-1980 döneminde hayata geçirilen beş yıllık kalkınma planlarında turizm endüstrisi, yatırımlar, turist sayısı, turizm geliri, turizm harcamaları, tedbirler ve

hedeflerin belirlenmesi ile yer almıştır (Kuşluvan, 2016: 181). Kalkınma planlarında turizm politikaları üç temel amaç çerçevesinde şekillenmiştir. Bu amaçlar (Şahin, 1990: 112):

- Turizm kaynaklarını, ekonomiye katkı sağlayacak şekilde kullanmak.
- Turizm imkânlarını, çalışanların tatil ihtiyaçlarını karşılayacak yeterlilikte kullanmak
- Doğal ve kültürel mirasın korunmasını sağlamak ve gelecek nesillere aktarılmasını planlamak.

• ***I.BYKP’de turizm politikaları***

I.BYKP’de turizm endüstrisinden ödemeler dengesinde ortaya çıkan açığın kapatılması amacıyla yararlanılmak hedeflenmiştir. Türkiye turizminin tanıtımının yapılması doğal ve tarihi mirastan yararlanmak, yatırımların artırılması ve özendirilmesi planın temel ilkeleridir (Büyüksalvarcı, vd., 2016:5; Kozak, 2009: 114). Kaya (1997: 106) planın ana ilkelerini, ülkeye daha fazla turist gelmesini sağlamak için yatırım ve tanıtım ağının genişletilmesi ve turizm endüstrisinin alt dallarının şekillendirilmesi olarak belirtmiştir.

I.BYKP’de turizm endüstrisi için alınan tedbirler şu şekildedir (DPT, 1963: 428):

- “Türkiye’nin tanıtımı ve propagandası yapılacak. İç turizm faaliyetleri arttırılacak.
- Turizm endüstrisinin ihtiyacı olan kurumsal organizasyon kurulacak.
- Yerel yönetimlerin “Turizmi Geliştirme Kurulu” kurması sağlanacak ve ortak çalışmalar yapılacak.
- Turistlerin ülkeye giriş ve konaklama faaliyetleri hukuki tedbirlerle kolaylaştırılacak.
- Turizm Bankasının yapısı revize edilerek yatırımcılara kredi olanağı sunulacak.
- Yasa ve tüzüklerde turizmin gelişmesini engelleyen hükümleri değiştirilecektir.
- Turizm personeli eğitime öncelik verilecektir.
- Turizm yatırımları bina vergisinden muaf tutulacak.
- Yerel halka turizm bilinci aşılması için eğitimler yapılacaktır.
- Turistik bölgelerde turistlerin ihtiyacını karşılayacak, yiyecek-içecek, hediyelik eşya gibi ürünlerin satışını sağlayacak yatırımlar teşvik edilecek.
- Doğal ve kültürel mirasın turistik faaliyetler için kullanıma açılması sağlanacak.”

Tablo 2.9’deki verilere bakıldığında, I.BYKP ile turizm talebinde beklenen sıçrama yakalanmıştır. Plan döneminin sonunda 1.488.000 turist hedefi 1.804.535 kişi olarak gerçekleşmiştir. Gerçekleşme oranı %121,3 olmuştur. 1963 yılında 198.841 olan turist sayısı, plan döneminin sonunda 574.000 kişiye ulaşmıştır. Planın turizm geliri ise

beklentilerin altında kalmıştır. 1963 yılında 7,7 milyon dolar olan turizm geliri 1967 yılında %72’lik artışla 13,2 milyon dolar olmuştur. Plan döneminin sonu için hedeflenen toplam turizm geliri 139 milyon dolarken gerçekleşen gelir 55,1 milyon dolar olarak, %39,6’lık bir artış meydana gelmiştir (Sözen, 2006: 22).

Tablo 2.9. *Birinci beş yıllık kalkınma planında (1963-1967) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)*

	Hedef Turist Sayısı	Gelen Turist Sayısı	Ulaşma Oranı (%)	Hedeflenen Turizm Geliri (Milyon \$)	Turizm Geliri (Milyon \$)	Ulaşma Oranı (%)
1963	200000	198841	94,4	4,13	7,7	59,5
1964	240000	229347	95,6	18	8,3	46,1
1965	288000	361758	126,6	25	13,8	55,2
1966	345000	440000	127,7	35	12,1	34,6
1967	415000	574000	138,3	41,5	13,2	27,5

- **II.BYKP’de turizm politikaları**

II.BYKP kapsamında turizm endüstrisi, ekonomik, sosyal ve kültürel bileşenlerinin tamamından maksimum fayda sağlanması üzerinden kurgulanmıştır. Turizm geliri, yabancı turist sayısı ve ortalama harcamanın artışının sağlanması temel hedeflerdir. İç turizmin gelişimi, turizm yatırımlarının artırılması ve kitle turizmine öncelik verilmesi, fiyat politikasının belirlenmesi, turistik destinasyonlarının alt yapı ihtiyaçlarının karşılanması vb. başlıklar planın diğer ilkeleri olarak belirlenmiştir (Andaç, 2018: 13).

II.BYKP’de alınan tedbirler şu şekildedir (DPT, 1968: 593):

- “İkinci Plan süresince turizmin ekonomik, sosyal ve kültürel fonksiyonlarından tam olarak yararlanılacaktır.
- Özellikle dış turizm gelirleri, yabancı turist sayısı ve ortalama tüketimleri artırılarak yükseltilecek ve iç turizm hareketleri geliştirilecektir.
- Turizm yatırımları turistik potansiyeli yüksek bölgeler içindeki belli yörelerde (Yerlerde) yoğunlaştırılacak, kitle turizmine uygun konaklama ve ulaşım imkanları sağlanacak, bu yatırımlar kredi yoluyla, malî ve hukukî tedbirlerle desteklenerek, fizikî plana göre yapılmaları gerçekleştirilecektir
- Sektördeki fiyat politikası uluslararası rekabet şartlarına göre düzenlenecektir.
- Sektördeki teşkilatlanma yeniden düzenlenecek, turistik tanıtımaya ve kredi politikasına yeni bir yön verilecektir.

- Turizm sektöründeki yatırım politikasında alt yapı tesisleri ve buna yardımcı imkânlar, örnek tesisler kamu sektöründe ele alınacak, diğer turistik yatırımlar özel sektöre yapılacaktır.”

Tablo 2.10. *İkinci beş yıllık kalkınma planında (1968-1972) turizm hedefleri ve verileri*
(Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)

	Hedef Turist Sayısı	Gelen Turist Sayısı	Ulaşma Oranı (%)	Hedeflenen Turizm Geliri (Milyon \$)	Turizm Geliri (Milyon \$)	Ulaşma Oranı (%)
1968	588000	602000	102,6	45	24,1	33,6
1969	735000	694000	94,5	55	36,6	66,5
1970	920000	724000	78,8	70	51,6	67
1971	1150000	926000	80,5	110	62,9	57,8
1972	1435000	1034000	72,1	135	103,7	76,8

Tablo 2.10'daki verilere göre İkinci plan döneminde toplam 4.828.000 ziyaretçinin ülkeye gelişi öngörülmüştür, ancak plan dönemi sonunda bu sayı 3.982.983 kişi ile sınırlı kalmıştır. Gerçekleşme oranı %82,5 olmuştur. Plan dönemi sonunda 422 milyon dolarlık turizm geliri beklentisi ise %66,1'lik bir gerçekleşme oranı ile 278,9 milyon dolar olmuştur. Dönemin diğer bir verisi ise günübirlikçi yabancı turist sayısının giderek azalmasıdır (Bozok, 2009: 270).

İkinci plan kapsamında yapılan derlemeler ile 1964 yılında Türkiye'nin yatak kapasitesinin 41.878 olduğu belirlenmiştir. Planın ana hedefleri doğrultusunda turizm talebini karşılayabilecek yatak kapasitesine ulaşılabilmesi için yatırımların artırılması kararlaştırılmıştır. Konaklama işletmelerinin sınıflarına göre tasnif edilip kitle turizmine uygun olarak yapılandırılması, yatırımların ana rotasını oluşturmaktadır. Yeni yatırımların turistik değeri yüksek olan destinasyonlara yapılması hedeflenmiştir (DPT, 1968: 596).

• **III.BYKP'de turizm politikaları**

III.BYKP'de turizm endüstrisi genel stratejisi, ikinci planın çizgilerini taşımaktadır. Kitle turizminin özendirilmesi, turizm yatırımlarının kitle turizmine uygun planlamaya sahip olması, turistik değerin yüksek olduğu destinasyonlara yatırım ve alt yapı ihtiyaçlarının bağlantılı bir şekilde yürütülmesi planın ana ilkelerini oluşturmaktadır (Çitlioğlu, 1978: 46). Coşkun (2010: 24) III.BYKP'nin turizm endüstrisi ile ilgili bölümü; önceki iki plan döneminin durum değerlendirmesinin yapıldığı, her iki planda

da hedeflenen turist sayısına ulaşamadığını ancak dönemin dünya ortalamasının üzerinde artış gösterdiğini belirterek değerlendirmiştir.

Üçüncü Plan dönemi başında yaklaşık olarak 72.000 yatak olan konaklama tesisleri kapasitesinin dönem sonunda 126.000 yatağa çıkarılması hedef alınmıştır. Gerek bu kapasitenin yaratılması gerek alt yapı için toplam yatırım ihtiyacının 4,5 milyar TL olacağı tahmin edilmektedir (DPT, 1973: 618).

III.BYKP’de alınan tedbirler şu şekildedir (DPT, 1972: 619-620):

- Yatırım, tanıtım ve turizm sektöründe gerçekleştirilen tüm faaliyetlerin merkezinde kitle turizmi bulunacaktır.
- Turizmi yatırım ve işletmeciliğinde özel sektörün ağırlığı arttırılacaktır. Kamu yatırımları azaltılacaktır.
- Turizmin ihtiyacı olan arazilerin tahsisi ve bölgelerin altyapı ihtiyaçları hızlıca karşılanacaktır. Fiziksel planların yapılması ve uygulanmasında İmar ve İskan Bakanlığı ile Turizm ve Tanıtma Bakanlığı arasında işbirliği sağlanacaktır.
- Kıyıların turistik amaçla kullanılmasını sağlayacak hukuki zemin hazırlanacaktır.
- Turizm sektörünün kredi ihtiyacının Turizm Bankası ve diğer kamu bankaları ile karşılanacaktır. Turistik bölge yatırımlarına öncelik verilecektir.
- Turizm faaliyetlerinin bütünü içinde sosyal turizmin gelişmesine önem verilecektir.
- Turistik konaklama tesisleri personel eğitimleri gerçekleştirilecektir.

Tablo 2.11. Üçüncü beş yıllık kalkınma planında (1973-1977) turizm hedefleri ve verileri
(Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)

	Hedef Turist Sayısı	Gelen Turist Sayısı	Ulaşma Oranı (%)	Hedeflen en Turizm Geliri (Milyon \$)	Turizm Geliri (Milyon \$)	Ulaşma Oranı (%)
1973	1242000	1341000	107,9	90	171,5	190,6
1974	1404000	1110000	79,1	108	193,7	179,4
1975	1586000	1540000	97,2	129,6	200,9	155
1976	1792000	1675000	93,5	155,5	180,5	116,1
1977	2026000	1661000	82	186,6	204,9	109,8

Tablo 2.11'deki verilere göre, III.BYKP dönemi sonuna gelindiğinde hedeflenen turizm gelirine ulaşamadığı görülmektedir. Bu durumun nedenlerinden birisi, 1973 yılında başlayan ve Petrol Krizi olarak bilinen ekonomik bunalımdır. 1973'e %13 olan turizm gelirinin dış satım gelirine oranı 1977'de %12 olmuştur. Plan dönemi sonu hedeflenen yabancı turist sayısı 8.051.000 kişi iken, gerçekleşme oranı %92'de kalmış ve dönem sonu toplam ziyaretçi sayısı 7.329.991 olmuştur. Belgeli turizm tesislerinde yatak kapasitesinin artışı yılda ortalama %10,2 ile 50.379'a ulaşmıştır (DPT, 1978: 24).

1973-1977 yılları arasında uygulanan plan döneminde turizm bilincinin çeşitli kısıtlara rağmen ülke içinde yerleşmiş olduğu söylenebilir. Plan ile beraber turizm yatırımlarının arttığı görülmektedir (Şahin, vd., 2018: 271). Üçüncü plan dönemi sonunda ortaya çıkan turizm gelirlerinin turizm giderlerinden az olması durumu, ödemeler dengesini olumsuz etkilemiş ve ekonomik kayıplara neden olmuştur (Büyükaşvarcı, vd., 2016: 8).

- **IV.BYKP'de turizm politikaları**

IV.BYKP'nin 1978 tarihine yetiştirilememesi üzerine, bu yıla özgü bir program hazırlanmıştır. 1978 Programı olarak bilinen geçiş programında turizmle ilgili çeşitli düzenlemeler mevcuttur. Türkiye'nin sahip olduğu doğal, kültürel ve tarihi mirasının değerlendirilerek, halka sağlıklı tatil olanakları sunulması planın ana hedefi olarak görülmektedir. "Turizm Sektörü Ana Politikası" çalışmaları turizm endüstrisinin uzun dönemli hedef ve organizasyonunun belirlenmesi için hazırlanmıştır. Kıyı yasasının çıkarılması, tanıtma, pazarlama ve enformasyon hizmetlerinin eşgüdümlü planlanması ve uygulamaya geçilmesi programın diğer ilkeleri olarak saptanmıştır (Kozak, vd., 2017: 156-157).

IV.BYKP'nin turizm endüstrinde temel amaçları, turizm yatırımı ve işletmeciliğinde kamunun etkinliğinin artırılması; yabancı sermaye ve küçük tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesinin özendirilmesi; kamuya ait dinlenme tesislerinin, daha geniş kitlelerin yararlanması için, tek merkezden yönetilmesi; kıyıların kamu yararlarına kullanılması için gerekli düzenlemelerin yapılması olarak belirlemiştir. Bu amaçlarla beraber plan ilk defa kitle turizminin yanında bireysel turizmin özendirilmesi ve dikkate alınmasını ilke olarak belirlemiştir. Plan dönemi sonunda toplam yabancı turist sayısının 1.394.200 kişiye ve turizm gelirinin ise 2.418 milyon dolara ulaşması hedeflenmiştir. Dördüncü Plan dönemine yaklaşık 55 bin olan turistik yatak

kapasitesine dördüncü plan döneminde yaklaşık 40 bin yatak daha eklenerek 1983 yılında 95.000 yatak sayısına ulaşılması planlanmıştır. Bu plan döneminde turizm sektöründe öngörülen kapasite artışını sağlamak için 18,3 milyar liralık yatırım yapılması planlanmıştır. (DPT, 1979: 242-243).

IV.BYKP’de turizme ilişkin alınan tedbirler şu şekildedir (DPT, 1979: 432-433):

- Turizm politikalarında öncelik kıyı turizmine verilecektir.
- Turizm yatırım ve işletmeciliğinde özel kesimin yatırımları özendirilecek, kamu yatırımları arttırılacaktır.
- Yabancı yatırımcılar özendirilecek, yabancı uyruklu personel çalıştırılması izin verilecektir.
- Kamu kuruluşlarına ait kamplar, dinlenme tesisleri ve turistik yörelerdeki eğitim tesislerindeki yatak kapasiteleri arttırılarak, tek merkezli yönetimi sağlanacak.
- TC. Turizm Bankası AŞ, Türk Hava Yolları ve Devlet Hava Meydanları ve Limanlar Genel Müdürlükleri arasında iş birliği yapılacak; mevsim içi uçak filosunun artırılması ile “charter” seferleri düzenlenecek.
- Çalışanların, dinlenme ve tatil gereksinimini karşılamak için gerekli önlemler alınacaktır.
- Deniz, göl ve nehir kıyılarının kamu yararlarına kullanılmasını sağlamak için hukuki tedbirler alınacak
- Her turiste ve günübirlikçilere, Türkiye’de kalacağı gün başına, önceden belirlenecek miktarlarda döviz bozdurma zorunluluğu getirilecektir.
- Mevsimsellik sorunu ele alınacak ve bu doğrultuda yatırımlar yapılacak.
- Giriş kapılarındaki yığılmaları önlemek amacıyla her türlü önlem alınacak, turist ve işçi geçiş işlemleri kolaylaştırılacaktır.
- Turizm eğitimi politikaları gözden geçirilerek çağa uygun bir biçimde uygulaması sağlanacak.
- Dördüncü Planda saptanan politikalara ilişkin veri toplama ilkelerine uygun olarak, turizm istatistikleri geliştirilecek.

Tablo 2.12. Dördüncü beş yıllık kalkınma planında (1979-1983) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)

	Hedef Turist Sayısı	Gelen Turist Sayısı	Ulaşma Oranı (%)	Hedeflenen Turizm Geliri (Milyon \$)	Turizm Geliri (Milyon \$)	Ulaşma Oranı (%)
1979	2178000	1523000	70	315,8	280,7	88,9
1980	2461000	1288000	52,3	369	326,7	88,5
1981	1756000	1405000	51	454,2	370,3	83,8
1982	3087000	1391000	45,1	586,7	381,3	63,1
1983	3458000	1625000	47	691,6	411,1	59,4

Tablo 2.12’ye göre, IV.BYKP hedefleri gerçekleştirilememiş bir plan olmuştur. 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi planın kesintiye uğrayıp askıya alınmasına sebep olmuştur. Plan dönemi içerisinde çıkarılan 2634 sayılı “Turizm Teşvik Kanunu” 1980 sonrası turizm politikaları ve uygulaması açısından kritik bir öneme sahiptir. Özel sektörü destekleyen, yabancı sermaye girişini özendiren, turizm alt yapı ihtiyaçlarının karşılanmasına odaklanan, sosyal ve kitle turizminin çerçevesini çizen, doğal ve tarihi mirasın korunmasının önceleyen kanun Türkiye turizminde bir eşğin atlanmasının önünü açmıştır (Karşlı, 1997: 106).

2.3.3. 1960-1980 dönemi iktisat ve turizm politikaları ilişkisi

1960-1980 dönemi turizm politikalarının rotasını dönemin iktisat politikasının belirlediği söylenebilir. 1961 Anayasası ile planlama olgusunun iktisat politikalarının merkezine yerleştirilmesi ve bu doğrultuda DPT’nin kuruluşu turizm endüstrisinin de kalkınma planları çerçevesinde ele alınmasını sağlamıştır.

Özellikle 1960’lı yıllarda atılan adımlar turizm endüstrisine doğrudan etki etmiştir. Kalkınma planları ile hedeflenen büyümenin gerçekleşmesi, turizm yatırımlarına olanak sağlamıştır. Kıyı turizmine ilginin arttığı dönemde, kamu yatırımları azaltılırken özel sektör yatırımları teşvik edilmiştir. Artan tesis sayısı ve yatak kapasitesi teşviklerin olumlu sonucudur.

Dönemin ulaştırma politikaları, çağdaş ulaştırma olanaklarına sahip olunması hedefi ile gerçekleştirilmiştir. Ulaştırma alanında atılan önemli adımlar, daha fazla turistin ulaştırma hizmetlerinden yararlanmasını sağlamıştır. Deniz ve havayolu filosu artırılarak yabancı turistlerin ülkeye ziyaretleri kolaylaştırılmıştır.

1970’ler ile başlayan siyasal istikrarsızlık ve 1973 Petrol krizi tüm sektör planlarını olumsuz yönde etkilediği gibi turizm planlarını da etkilemiştir. Dönemin sonuna doğru

keskinleşen kriz IV.BYKP'nin uygulanamamasına ve 24 Ocak Kararları ile yeni bir iktisat politikası yaklaşımının ön plana çıkmasına sebep olmuştur.

2.4. 1980-2000 Dönemi İktisat ve Turizm Politikaları

Türkiye iktisat politikalarında 1980 yılı itibari ile köklü değişimlere gidildiği gözlemlenmektedir. Bu değişimin ulusal ve uluslararası birçok nedeni ve boyutu olduğu görülmektedir. Değişimin uluslararası boyutu 1973 Petrol Krizi ile başlayan ve tüm dünyayı etkileyen ekonomik daralma dönemine dayanmaktadır. 1973 Petrol Krizi sonucunda kapitalizmin iktisat politikalarının doğrultusu değişirken (Öztürk, 2017: 5), neo-liberalizm olarak adlandırılan yeni yaklaşım Türkiye gibi ülkelere siyasi ve ekonomik baskılar yaratmıştır. Sermayenin sınırlarının ortadan kalkması ve demokratikleşme beklentileri, neo-liberal politikaların genel çerçevesini oluşturmaktadır. Türkiye'nin bu ekonomik çerçeveye yerleşmesi ise 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Boratav, 2008: 150).

Türkiye'nin iktisat politikasının değişiminin sebebi olan iç dinamikler ise; dış ödemeler dengesinin sağlanamaması, ithal ikame sanayi modelinin sürdürülemez hale gelmesi, enflasyonun hızlı artışı, siyasi krizler vb. olarak sıralanabilir (Yaşar, 2009: 200, Boratav, 2008: 145-146).

1980-2000 dönemi turizm politikaları liberalizasyon yaklaşımı ile ele alınmıştır. 24 Ocak Kararları ile ekonomide serbestleşme hedefi, turizm politikalarının ana hattını oluşturmuştur. 1982 yılında revize edilen 6324 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile, özel sektör yatırımları teşvik edilmiştir. Kıyı turizminin canlandırılmasına yönelik politikalar, ülkenin tanıtımı için hedeflenen adımlar, yerli ve yabancı yatırımcıların teşvik edilmesi bu dönemin turizm politikalarının çerçevesini oluşturmaktadır.

2.4.1. 1980-2000 Dönemi İktisat Politikaları

1980-2000 döneminde Türkiye iktisat politikalarında yapısal değişiklikler olduğu görülmektedir. Toprak (1996: 3) yapısal değişikliklere, 1980 öncesi yürütülen planlı kalkınma anlayışının üzerine sünger çekilerek başladığını belirtmektedir. Dönem içerisinde kalkınma planlarının hazırlanmaya devam edildiği, ancak iktisat politikasındaki yeni yaklaşım ile kalkınma planlarına bakış açısının, değiştiği söylenebilir.

Dönemin iktisat politikalarını anlayabilmek için değişimin iç ve dış nedenlerini irdelemek gerekmektedir. 1973'te başlayan Petrol Krizi ve stagflasyon² Batı dünyasını derinden etkilerken, Japonya ve Asya Kaplanları³ diye adlandırılan çevre ülkeler durgunluğu atlatmak için yeni bir iktisadi modeli hayata geçirmiştir. “İhracata dönük büyüme” olarak adlandırılan model, ekonomiyi serbestleştirme, ihracata ağırlık verme ve küresel bir büyüme hedefi ilkeleri üzerinden oluşturulmuştur (Kazgan, 2004:188). 1980 yılıyla beraber Türkiye ekonomisinin içerisinde bulunduğu durum iktisat politikalarının bu modele yönlendirilmesine sebep olmuştur. Artan cari açık, ithal ikame modelinin sınırlarına ulaşılması, artan enflasyon vb. sebepler iktisat politikalarında değişimin iç dinamikleri olarak değerlendirilebilir (Yenal, 2010: 130).

1980'de Türkiye iktisat politikalarında bu yapısal değişimi gerçekleştirirken, 24 Ocak Kararları'nı açıklamış, sonrasında 1980'de 12 Eylül Askeri Darbesi gerçekleşmiştir. Bu iki olgu yeni iktisat politikalarının gerçekleştirilmesi amacıyla atılan adımlar olarak görülebilir (Öztürk, vd., 2008: 17, Demirdağ, Ö., Küçükkalay, A.M., 1999: 129).

24 Ocak 1980 Kararları, Bakanlar Kurulu'nun 24 Ocak 1980 tarihli toplantısında alınmış ve 25 Ocak 1980 tarih ve 16880 mükerrer sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Tüleykan, H., Bayramoğlu, S., 2016: 405). 24 Ocak Kararları iki farklı açıdan değerlendirilmiştir. İlk görüş bu kararların Türkiye'nin uluslararası camiada yer edinmesini ve çağı yakalamasını sağlayacak bir adım olarak görürken (Öztürk, vd., 2008: 15), diğer görüş ise kararlar ile beraber Türkiye'nin Batı ile olan bağında “istenilenden fazlasının verilmesi” anlamına geldiğini savunmaktadır (Boratav, 2008:147).

24 Ocak Kararları'nın genel hatları şu şekildedir (Tüleykan, H., Bayramoğlu, S., 2016: 405, Kaftanoğlu, 2008: 34):

- “%32,7 oranında devalüasyon yapılarak günlük kur ilanı uygulamasına gidilmiş,
- Devletin ekonomideki payını küçültme önlemleri alınmış, KİT'lerdeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış,
- Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmış,
- Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kâr transferlerine kolaylık sağlanmış,
- Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiş,

² Stagflasyon: Ekonomik durgunluk ile yüksek enflasyonun eş zamanlı olarak ortaya çıkmasıdır

³ Tayvan, Singapur, Hong Kong, Güney Kore.

- İthalat kademeli olarak liberalize edilmiş, ihracat; vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti, sektörlerle göre farklılaşan teşvik sistemi ile teşvik edilmiştir.”

Kararın genel hatları ile paralel hedefleri ise şunlardır (Tüleykan, H., Bayramoğlu, S., 2016: 405-406, Kazgan, 204: 128-131):

- “Enflasyonun hızlı bir şekilde aşağı çekilmesi,
- Gerçekçi kur politikası uygulaması ile döviz gelirlerinin arttırılması,
- İhracata yönelik sanayileşme politikası izlenerek sanayi ürünlerinin ihracatına ağırlık verilmesi,
- KİT’lere ürettikleri ürünlerin fiyatlarını serbestçe belirleme yetkisi verilmesi,
- Faiz oranlarının serbest bırakılması,
- Yabancı sermayeyi çeşitli teşviklerle ülkeye çekerek daha fazla yatırımın sağlanması,
- Fiyat Denetim Komitesinin kaldırılması suretiyle fiyatlar üzerindeki denetimlere son verilmesi,
- Devletin ekonomik faaliyetlerdeki rolünün ve ekonomiye müdahalesinin en aza indirgenmesi,
- Koordinasyon Kurulu ve Para Kredi Kurulu’nun oluşturulmasıyla para/kredi politikasının uygulanmasında koordinasyonun sağlanması,
- İstihdamı artırıcı nitelikteki yatırımlara yönelerek işsizliğin azaltılması,
- Vergi gelirlerinin arttırılması ve vergilemede adaletin sağlanması,
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası nezdinde oluşturulan, “Destekleme Fiyat İstikrarı Fonu” ile tarımsal girdilere gerekli sübvansiyonun sağlanması.”

24 Ocak Kararlarının uygulamaya geçirilmesiyle, ihracatı teşvik amacıyla “Başbakanlık Teşvik Uygulama Dairesi”, “Yabancı Sermaye Dairesi”; proje ve programları koordine etmek için “Koordinasyon Kurulu”; para ve kredi politikalarının uygulanması için “Para ve Kredi Kurulu” kurulmuştur. (Yaşar, 2009: 200). 24 Ocak Kararlarının serbest piyasa ekonomisini ve finansal serbestleşmeyi hedefleyen uygulamaları şu şekildedir (Çokgezen, 2010: 9):

- “Ekonomik faaliyetlerde devletin, payı mümkün olduğunca azaltılacak, yalnızca alt yapı yatırımlarına yönlenecek, KİT’ler piyasa koşullarına göre faaliyette bulunacak ve belirli bir sürede özelleştirilecek,
- Dış ticarete kademeli olarak liberasyona gidilecek, döviz giriş ve çıkışı önündeki engeller kaldırılacak, döviz kurları piyasada belirlenecek, TL’nin konvertibilitesi sağlanacaktır,
- Fiyat ve faiz piyasa koşullarına göre belirlenecek,
- Finansal piyasalar geliştirilerek, yapısal değişimin finansmanı için çağdaş bir ortam yaratılacaktır.”

24 Ocak Kararları ekonominin istikrara kavuşmasında olumlu birçok etkiye sebep olurken, kararların kurumsal alandaki etkisi sınırlı kalmıştır. Programın temel çerçevesini

belirleyen devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması hedefinde başarıya ulaşamamıştır. Kamu gelir-gider dengesi kurulamamış, iç ve dış borç stokunda artış meydana gelmiştir. Özelleştirmelerin istenilen seviyede yapılamaması dış borçlanmayı zaruri kılmış ve borçla borç ödeme sürecinin ilk evreleri başlamıştır. Bu olumsuz etkenler kriz dinamikleri olarak birikmeye devam etmiştir (Karaçor, Z., Alptekin, V., 2006: 309).

24 Ocak Kararları üç aşamalı bir uygulama yaklaşımına sahiptir. İlk aşama Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (IV.BYKP)’nı kapsayan ve 12 Eylül Askeri Darbesi sonucunda belirlenen siyasal erkin yönetiminde olan 1980-1983 yıllarını kapsamaktadır. İkinci aşama 1984’de başlayıp 1989’a kadar süren dönemi kapsamaktadır. Bu aşamanın temel hedefi ithalatın serbestleştirilmesidir. 1989’dan itibaren başlayan üçüncü aşama ise mal piyasalarının serbestleştirilmesi, özelleştirme ve TL konvertibilitesi gibi uygulamaları kapsamaktadır (Tüleykan, H., Bayramoğlu, S., 2016: 406).

24 Ocak Kararları ile başlayan sürecin ilk aşamasında, Türk Silahlı Kuvvetler (TSK) 12 Eylül 1980 tarihinde askeri darbe gerçekleştirerek ülke yönetimine el koymuştur. Darbe ile yasama ve yürütme görev ve yetkisi Milli Güvenlik Konseyi’ne geçmiştir. Darbenin komutanı ve Devlet Başkanı olan Kenan Evren 21 Eylül 1980 tarihinde 44. T.C. Hükümetinin kurulması için Bülent Ulusu’yu görevlendirmiştir. Kurulan hükümet 24 Ocak Kararları’nın belirlediği iktisat politikalarının hayata geçirilmesini sağlarken; sendikal faaliyetlerin yasaklanması, toplu iş sözleşmelerinin yüksek hakem kuruluna devredilmesi vb. adımlar atılarak işçi kesimi üzerindeki baskı artmıştır (Demirdağ, Ö., Küçükkalay, A.M., 1999: 129).

Boratav (2008:150) “askeri rejim altında liberal ekonomi” olarak nitelendirdiği bu dönemi 24 Ocak Kararları ile başlayan iktisat politikalarının yönünün, 1977-1979 krizi ile ortaya çıkan sermayenin ihtiyaçlarının karşılanması ile belirlendiği dönem olarak yorumlamıştır. 12 Eylül Darbesi ile işgücü piyasası, askeri ve yasal müdahalelerle kontrol altına alınmıştır. Yenal (2010: 130) ise askeri müdahale ile uygulamaya konulan dengeleme politikalarının, programının geliştirilmesi ve yürütücülüğünün güçlendirilmesinin hedeflendiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, Turgut Özal Başbakan Yardımcılığına getirilmiş ve kendisine geniş yetkiler verilmiştir.

12 Eylül Askeri Darbesi, 1970’lerin sonuna doğru ortaya çıkan sermaye birikim sürecindeki tıkanıklığın aşılması için atılan adımlarda biri olarak değerlendirilebilir (Savran, 1992: 109). 12 Eylül’ün olağanüstü koşulları, ithal ikameci birikim sürecinden, ihracata yönelik birikim sürecine geçişin zeminini hazırlamıştır. Yeni birikim yaklaşımı

için gerekli olan ekonomik, yasal ve politik yapı 12 Eylül ile hazırlanmıştır (Özçelik, 2001: 77).

1980’li yıllarda, iktisat politikalarına olan etkisi açısından, diğer bir önemli gelişme ise 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimler ve seçimlerden Turgut Özal’ın liderlik ettiği Anavatan Partisi (ANAP)’nin %45,14 oy oranı ile birinci çıkmasıdır. Kurulan yeni hükümet ile darbe döneminde zemini hazırlanan ve 24 Ocak Kararlarının rotasını belirlediği iktisat politikaları hızlıca uygulamaya koyulmuştur. Hazineyi Maliye Bakanlığı’ndan ayırarak ilk ekonomik kararını hayata geçiren hükümet, bu adımla kararların hızlıca alınmasını hedeflemiştir (Yaşar, 2009: 204). Toprak (1996: 5) ANAP’lı yılları, yüksek uyum sağlanabilmesi için kısa vadeli ve esnek düşünmenin hakim olduğu, toplumsal önceliklerden ziyade pragmatist ve oportünist tutumların benimsendiği ve geçmiş ile geleceğin muhakemesinden vazgeçilerek günü yaşamının gerekliliğine inanılan yıllar olarak tarif etmektedir.

1980-2000 dönemi iktisat politikalarını etkileyen diğer bir unsur ise; Türkiye’nin Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) ile olan ilişkileridir. 20 yıllık sürede IMF ile beş adet Stand-by anlaşması imzalanmıştır. IMF ile ilk uzun süreli anlaşma darbe öncesinde Demirel Hükümeti tarafından 1980 yılında yapılmış ve 1983 yılında sona ermiştir. Türkiye bu anlaşma ile 1,25 milyon Dolar kredi kullanımında bulunmuştur. Bülent Ulusu Hükümeti tarafından imzalan ikinci anlaşma 1983-1984 yıllarını kapsamış ve 56,2 milyon dolar kredi kullanılmıştır. Dönemin üçüncü Stand-by anlaşması, Turgut Özal Hükümeti’nin imzaladığı ve 1984-1985 yıllarını kapsayan anlaşmadır. Bu anlaşma ile 168,7 milyon dolar kredi tahsis edilmiştir. 1994 yılında Tansu Çiller Hükümeti’nin imzaladığı anlaşma 1995 yılında iptal edilmiştir. Dönemin son Stand-by anlaşması 1999 yılında Bülent Ecevit Hükümeti tarafından imzalanmıştır ve 2002 yılına kadar geçerli kalmıştır (Karabıyık, İ., Uçar, M., 2010: 42).

Tansu Çiller Hükümeti tarafından 1994 yılında imzalanan Stand-by anlaşması, 5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Kararlarının sonucu olarak orta çıkmıştır (Sayılğan, 1994: 216). Karabıyık ve Uçar (2010: 44) bu durumu, Türkiye’nin yeniden IMF’ye muhtaç hale gelmesi olarak yorumlamıştır. Aşırı döviz talebinin durdurulamaması, bankacılık sektörünün yapısının bozulması, sürekli hale gelen faizle borç alma durumu 5 Nisan Kararlarının etkisizleşmesine ve IMF ile yeniden anlaşma yapma zorunluluğuna sebep olmuştur.

1980-2000 döneminde yaşanan ekonomik krizler, dönemin iktisat politikalarının hem sonucu hem de krizin atlatılması için atılan ekonomik adımların nedenleridir. 1994 ve 1998 krizleri dönemin dışa açık iktisat politikalarının sonucu olarak değerlendirilebilir. 1994’de başlayan kriz dönemi, 1990’dan itibaren var olan ekonomik dengesizliklerin nihai sonucudur. Kamu kesiminde artan ücretler ve bu ücretlerin borçlanmayla ödenmeye çalışılması, faiz oranlarının ve faiz ödemelerinin artışı, sermaye girişlerinin yanlış yönetilmesi, döviz rezervinin 3 milyar dolara kadar düşmesi 1994 krizinin ana sebepleri olarak görülmektedir (Karabıçak, 2010: 256). Toprak (2010: 3) ise 1994 krizinin sebeplerini; kamu borçlanmasının büyümesi, döviz yüklenilmesi, batık kredilerin artışı, ithalata dayalı şirketlerin yükselen döviz ile iflas etmeleri vb. olarak belirtmiştir. 1994 krizinden çıkış için 5 Nisan Kararları yürürlüğe konulmuştur, ancak krize merhem olamayan kararlar sonrasında IMF ile Stand-by anlaşması yapılmıştır.

1990’ların iktisat politikalarına yön veren diğer unsur ise, ithalat ve ihracatta serbestleşme derecesinin giderek artmasıdır. Özellikle Avrupa Birliği (AB) ile ilişkileri ilerletmek hedefi ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması (1995) serbestleşmenin derecesini yukarıya çekmiştir. Anlaşmanın, sanayi mamullerinde on beş AB ülkesinden ithalatını tamamen serbest kılması ve diğer ülkelere karşı AB’nin çok düşük oranlı Ortak Gümrük Tarifesi uygulaması serbestleşme durumunun en belirgin örneğidir (Kazgan, 2004: 154).

1980-2000 dönemi maliye politikalarının merkezinde liberal dönüşüm durmaktadır. Devletin ekonomik ve toplumsal yaşama olan müdahalesini, kamu bütçesi aracılığıyla daraltmak mümkün olmuştur (Kargı, V., Özügürlü, Y., 2007: 280). Bütçenin GSYİH payının düşürülmesi, atılan ilk adım olarak görülmektedir. Dönemin diğer deregülasyon adımları ise; faiz oranlarında serbestleşme, kontrollü kambiyo rejiminin kaldırılması, döviz kurunun esnekleşmesi, tarımsal desteğin azaltılmasıdır (Oyan, 1994: 25).

1980 sonrası ekonomide serbestleşme hedefinin en belirgin sonuçlarından birisi yabancı sermayenin ülke içerisinde yatırımlarını arttırmasıdır. Yabancı Sermaye Yasasında yapılan iyileştirmeler, bürokrasinin azalması, Gümrük Birliği’ne üyelik, kambiyo rejiminde gerçekleşen gelişmeler, özelleştirme politikaları yabancı sermayenin yatırım yapma isteğini arttırmıştır (Erdilek, 1988). Bu dönem yabancı sermayeyi düzenleyen 1954 tarih ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 1980 sonrasının liberalleşme sürecinde değiştirilmiş ve 24.01.1980 tarihinde 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ve 1989 da Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında

32 Sayılı Karar ile yeniden düzenlenmiştir (Öniş, 1994). 1980’de 672 milyon dolar olan net yabancı sermaye girişi, 1985’te 1 milyar dolara, 1990’da 4 milyar dolara, 1996’da 5,5 milyar dolara, 2000’de 9,6 milyar dolara yükselmiştir (Güven, 2008: 79).

1980-2000 dönemi özelleştirme politikalarına yoğunlaşıl原因 bir dönem olmuştur. Turgut Özal Hükümeti ile beraber özelleştirme politikaları bir ana plana bağlanmak istenmiş ve Özelleştirme Master Planı hazırlanmıştır (Sezgin, 2010: 5). 1986 tarihli kanun ile, master plana sadık kalınması koşuluyla, özelleştirmelerde karar verme yetkisi Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurumuna devredilmiştir. 1994 yılında devletin sahip olduğu KİT, bağlı ortaklıklar, iştirakler, işletme ve tesislerden oluşan 165 kuruluş özelleştirme kapsamına alınmıştır (Kilci, 1994: 26-28).

1980-2000 döneminde üç adet beş yıllık kalkınma planı hazırlanıp uygulanmıştır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (V.BYKP) 1985-1989 dönemini, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (VI.BYKP) 1990-1994 dönemini, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (VII.BYKP) ise 1996-2000 dönemini kapsamaktadır. Bu üç planında temel amacı piyasa ekonomisi ve ihracata yönelik sanayileşme adımlarının atılmasıdır (Alacahan, 2008: 20).

- ***V.BYKP’de iktisat politikaları***

V.BYKP’nın temel hedefi toplumsal refahın artırılmasıdır. İhracata önem veren ve dışı açılmayı hedefleyen Türk ekonomisi planla beraber, kamu müdahalesinin azaltılmasını, liberal dış ticaret ve yabancı sermaye politikasının oluşturulmasını, bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesini amaçlamıştır (Tüzünkan, 2015:94).

V.BYKP’nın hedeflerini şu şekilde sıralayabiliriz (DPT, 1985: 1-2):

- Enflasyon kontrol altında tutulacaktır.
- Ekonominin işleyişi ekonomik kurallar içinde tanzim edilecektir.
- Üretimin yapısı, Türkiye’nin mevcut maddi ve beşerî kaynak birikimi, tabii kaynakları, insan gücü potansiyeli dikkate alınarak ve mal kıtlıklarına yol açılmayacak şekilde belirlenecektir.
- Yatırım politikası, öngörülen üretim yapısının gerçekleştirilmesini sağlayacak ve ihracatı artıracak projeler ile ekonomik ve sosyal gelişmeyi destekleyici altyapı tesislerinin yapılmasına öncelik verilecektir.
- Ödemeler dengesinin durumu dikkate alınarak, ithalatta koruma oranları kademeli olarak azaltılacak, ihracatın teşviki ve tüketicinin korunması sağlanacaktır.

- AET ile olan ilişkiler ekonominin dışa açılma politikası ile uyumlu olarak yeniden düzenlenecek.
- Tasarruf eğiliminin artırılması ve yatırımların iç kaynaklardan temini için gerekli tedbirler alınacaktır.
- Kamu harcamalarında ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarına öncelik verilecektir.
- Merkezi hükümetin yükünü azaltmak amacıyla yerel yönetimlerin fonksiyonları artırılacaktır.
- İş gücü ihtiyacının iş gücü fazlası olan alanlardan belli oranda yapılacak kaydırmalarla karşılanmasına öncelik verilecektir.
- Gelirler politikası gelir dağılımını iyileştirecek yönde yürütülecektir.
- Nitelikli ve tecrübeli elemanların ihtiyaç duyulan sektör ve bölgelerde istihdamı için uygun bir ücret politikası izlenecek ve çalışma şartları iyileştirilecektir.

- ***VI.BYKP’de iktisat politikaları***

VI.BYKP’nin ana çerçevesini, Avrupa Topluluğu’na katılma kararı almış olan Türkiye’nin topluluğa uyum sağlayacak yönetsel adımların atılması oluşturmaktadır. Kamu yönetiminin iyileştirilmesi kavramı plan ile kullanılmaya başlanmış ve bu doğrultuda adımlar atılmıştır (Kutlu, vd., 2018: 33). Alacahan (2008:22) planı enflasyonla mücadele ve fiyat ayarlarının yapılması yönünde eğilimi olan bir plan olarak tanımlamıştır.

VI.BYKP’nin ana hedefleri şu şekildedir (DPT, 1990: 1-2):

- “Türk milletinin refah seviyesini açık toplum ve rekabete açık ekonomi ilke ve esasları doğrultusunda, hür ve güvenli bir ortamda yükseltmek VI. Beş Yıllık Planın temel amacıdır.
- Büyüme ve refah artışının sağlanmasında ekonomik ve sosyal istikrarın korunmasına önem verilecektir.
- Sanayinin optimum kapasitede çalışması ve kısa dönemde üretimi artıracak yatırımların hız kazanması ile verimlilik ve üretim artışı sağlanacaktır.
- İktisadi faaliyetlerde kamunun yönlendirici ve teşvik edici olması, uluslararası entegrasyona imkan verecek bir ekonomik yapının oluşturulması esastır.
- Üretim seviyesini artırmak amacıyla ülke kaynaklarının en yüksek düzeyde ve etkin kullanımı sağlanacaktır.
- Yatırım politikası, öngörülen üretim yapısını gerçekleştirecek şekilde belirlenecektir.

- Özel kesim yatırımlarının gerçekleştirilmesi için gerekli ola finansman imkanları sağlanacaktır.
- Ekonomide, dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi ve basitleştirmesine devam edilecektir.
- Döviz kurunun piyasa şartları içinde belirlenmesi politikası sürdürülecektir.
- Dış borç yapısının orta ve uzun vadeli borçlar lehine değiştirilmesi yönündeki dış borç politikası sürdürülecektir.
- Avrupa Topluluğuna tam üyelik ve entegrasyon hedefi doğrultusunda hazırlık ve uyum çalışmaları hızlandırılarak sürdürülecektir.”

• **VII.BYKP’de iktisat politikaları**

VII.BYKP değişen ekonomik ve sosyal gelişmelerin paralelinde hazırlanmıştır. Uluslararası sermayenin sınırlarının ortadan kalkması, planın hazırlanmasında önemli bir etken olmuştur (Tüzükan, 2015: 96). Plan, Avrupa Topluluğu’na üyeliğin ve Gümrük Birliği Anlaşmasının avantajları değerlendirilerek hazırlanmıştır (Kutlu, vd., 2018:34).

VII.BYKP’nın hedefleri şu şekildedir (DPT, 1996: 29):

- “Türkiye’yi 21’inci yüzyıla taşıyacak VII. Plan, küreselleşmenin avantajlarından en üst düzeyde yararlanarak çağı yakalamayı ve ülkemizin gelişmiş dünya ülkeleri arasında seçkin yerini almasını hedeflemektedir.
- Planda uygulanacak politikalar, üretkenliği artırıcı bir yapısal dönüşümü sağlayacak şekilde ve ekonomik gerçekçilikten uzaklaşmadan orta vadede sürdürülebilir bir yapıda geliştirilecektir.
- Gümrük birliğinden beklenen faydaların sağlanabilmesi için, tüm kurumlar ve hukuki çerçeve gözden geçirilerek yeniden yapılandırılacaktır.
- Türkiye’nin AB ülkeleri ile olan gelir ve verimlilik farklarını süratle kapatması için, yerli ve yabancı yatırımların hızla artırılacaktır.”

2.4.2. 1980-2000 dönemi turizm politikaları

1980-2000 dönemi iktisat politikalarının çerçevesini, ekonomide serbestleşme hedefi belirlemiştir. Bu doğrultuda yirmi yıllık dönemde birçok ekonomik ve politik hamle yapılmıştır. Turizm politikaları ise, dönemin iktisat politikalarına uygun bir şekilde planlanıp uygulamaya konulmuştur. 1984 yılına kadar yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapıldığı turizm endüstrisi, 1984 yılında hazırlanan Geçiş Programı ile tekrar iktisat politikalarının bir parçası haline gelmiştir.

1985 öncesi turizm endüstrisine dair görüşler, kurulan hükümet programlarında yer almıştır. 1980 yılında kurulan Ulusu Hükümeti programında turizm, “Devlet turizm

gelişme alanlarında alt yapı yatırımlarını gerçekleştirecek, üst yapı yatırımları ve işletmeciliğin özendirilmesi için gerekli teşvik sağlanacaktır” ifadesi ile yer alırken; 1983 yılında kurulan Özal Hükümeti programında, “Turizmin geliştirilmesi için alt yapı yatırımlarının hızlandırılmasını, bürokrasinin asgariye indirilerek süratli bir karar ve uygulama sisteminin getirilmesini, gerçekçi döviz kurlarının kullanılmasına, iç ve dış yatırımların etkili ve ısrarlı bir şekilde teşvik edilmesini en önemli konular olarak görüyoruz” ifadesi ile turizmin önemi vurgulanmıştır (Esen, vd.,2012: 38).

Serbestleşme ile atılan ekonomik adımların turizm endüstrisine olan etkileri hükümet programlarında saptanırken, bir taraftan da kurumsal yapıda değişiklikler meydana gelmiştir. 1983 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Kültür Bakanlığı ile birleştirilerek Kültür ve Turizm Bakanlığı Kurulmuştur (Andaç, 2018: 10).

Dönemin turizm politikalarına yön veren diğer gelişme ise teşvik kanunlarının hayata geçirilmesidir. 1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ve 1986 yılında yürürlüğe konulan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, turizm endüstrisinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: 2012).

2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu’nun amacı ve kapsamı şu şekildedir (T.C. Resmi Gazete, 1982: 5501):

“Bu Kanunun amacı; turizm sektörünü düzenleyecek, geliştirecek, dinamik bir yapı ve işleyişe kavuşturacak tertip ve tedbirlerin alınmasını sağlamaktır.

Bu Kanun, turizm hizmeti ile bu hizmetin gereği kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ve turizm merkezlerinin tespiti ile geliştirilmelerine, turizm yatırım ve işletmelerinin teşvik edilmesine, düzenlenmesine ve denetlenmesine ilişkin hükümleri kapsar.”

Genel olarak yatırımların arttırılması için finansal kaynak sağlama ve işletme giderlerini azaltma olarak tanımlanabilecek ile ilgili hükümler kanunun üçüncü bölümünde açıklanmaktadır (T.C. Resmi Gazete, 1982: 5506-5508).

- “Turizm sektöründeki teşvik tedbirleri ile turizm yatırım ve işletmelerinin bu teşviklerden yararlanma usul ve esasları, Bakanlığın koordinatörlüğünde ilgili bakanlıklar ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca müştereken tespit edilir.
- Turizm kredileri öncelikle kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ve turizm merkezlerinde yapılacak yatırımlara tahsis edilir.
- Turizm belgeli yatırım ve işletmeler elektrik, gaz ve su ücretlerini o bölgedeki sanayi ve meskenlere uygulanan tarifelerden en düşüğü üzerinden öderler.
- Turizm Bakanlığı, yurt dışı reklam ve fuar gibi turizm pazarlama işleri için yılı ödeneğinin %50’sini geçmemek ve Maliye Bakanlığının uygun görüşünü almak kaydıyla gelecek yıllara ait taahhüt ve sözleşmeler yapmaya yetkilidir.”

1982 Turizmi Teşvik Kanunu, yatırımcıların kanunun sağladığı haklardan yararlanabilmeleri için, Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan Turizm Yatırım Belgesi veya Turizm İşletmesi Belgesi alınmasını zorunlu koştur (Şahin, 1990: 131).

Turizmi Teşvik Kanunu'nun sağlamış olduğu başlıca teşvik tedbirleri şunlardır (Şahin, 1990: 134; Büyükşalvarcı, vd., 2016: 194-195):

- İhracatçı sayılma
- Ucuz kredi ve döviz kredisi tahsisi
- Orman fonuna katkının taksitlendirilmesi
- Elektrik, hava gazı ve su ücretlerinde indirim
- Haberleşme kolaylıkları
- Yabancı personel çalıştırma imkânı
- Alkollü içki satışı ve talih oyunları
- Bina inşaatı istisnası
- Vergi ve harç istisnası
- Teşvik primi
- Alt yapı hizmetlerinin kamu tarafından yapılması.

2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1982 yılından 2000 yılına kadar, Türkiye'ye gelen turist sayısında yaklaşık 6 kat, turizm gelirlerinde ise yaklaşık 12 kat artış kaydedilmiştir. Söz konusu artışlarda, sağlanan teşvik ve desteklerin önemli bir payı vardır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012).

6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yabancı sermaye için özendirici tedbirler içermektedir. Kanun kapsamında yapılacak yatırımların, ülkenin iktisadi kalkınmasına yararlı olması; Türk özel sektöründe açık bulunan bir faaliyet sahasında çalışması ve tekel-özel imtiyaz ifade etmemesi kanunla belirlenen çerçevedir (Şahin, 1990: 134).

6224 sayılı kanun ile yabancı sermayeye sağlanan teşvik tedbirleri şu şekildedir (T.C Resmi Gazete, 1954):

- Yabancı ve yerli sermayenin eşit muamele görmesi
- Kâr transferi
- Kârların sermayeye eklenmesi
- Sermaye transferi
- Hisselerin transferi
- Yabancı uyruklu personel çalıştırabilme

- Bloke paraların kullanılabilmesi
- Vergi anlaşmaları

Dönemin diğer bir yasal düzenlemesi olan “Kamu Arazisinin Turizm Yatırımlarına Tahsisi Hakkında Yönetmelik” ile turizm endüstrisi için gerekli alt ve üst yapı yatırımlarının hızlandırılması için yasal zemin oluşturmuştur. Turizmin gelişmesinde öncelikli yöreler olarak gösterilen Güneybatı Ege (Antalya ve Muğla) başta olmak üzere pek çok kıyı bölgesinde kitle turizm merkezleri ile çeşitli ulaşım ve altyapı projeleri uygulamaya konulmuştur (Naycı, 2009: 88).

1985 yılında hazırlanan kalkınma planından önce yürürlüğe giren 1984 Geçiş Programı’nda 24 Ocak Kararları ile paralel bir yön tayin eden turizm hedefleri saptanmıştır. Geçiş Programı ile turizme uygun yöre ve yerleşimlerin geliştirilmesi, turizm alanı, turizm merkezleri ve tur güzergahları belirlenmesi hedeflenmiştir. 1984 yılı için hedeflenen yabancı sayısı 1,8 milyon kişi ve beklenen gelir 452,4 milyon dolardır (Sözen, 2006: 37).

1980-2000 döneminde üç adet kalkınma planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Kalkınma planları ve turizm politikaları dönemin iktisat politikalarının ruhuna uygun bir biçimde hazırlanmıştır (Boratav, 2008). Liberalizasyon amacı turizm endüstrisinin dönüştürülmesinde ana unsur olmuştur (Çiçek, D., Sarı, Y., 2018: 1002).

• *V.BYKP’de turizm politikaları*

V.BYKP’de turizm hedefi, Türkiye’nin turizm potansiyelinin çevreyi koruma ve çevre dengesi ilkeleri kapsamında ve çalışanların dinlenme ihtiyacının karşılanması gerekliliği ile ele alınmıştır (Bozok, D., Şahin S., 2009: 274). Çevreye duyarlı turizm politikaları hedefi beşinci plan önceki planlardan ayıran en temel hedef olarak görülmektedir. Bu doğrultuda mevcut turizm türlerinin çeşitlendirilmesi amaçlanmıştır (Naycı, 2009: 88). Bu dönem 540 milyon dolarlık net döviz geliri, 12,3 milyon ziyaretçi ve 100 bin yatak kapasitesine ulaşılması beklenmektedir (Sözen, 2006: 38).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Türkiye turizmi ile ilgili düzenleme ve tedbirler şöyle sıralanmaktadır (DPT, 1985: 120):

- “Türkiye’nin turizm potansiyeli, ekolojik dengeyi koruma, çevreyi temiz ve sağlık tutuma ve güzelleştirme ilkeleri doğrultusunda değerlendirilecektir.
- Türkiye, OECD ve OPEC ülkelerinin yanı sıra Balkan ve Üçüncü Dünya Ülkeleri ile turistik ilişkilerini geliştirecektir
- Kitle turizmine öncelik verilecek ancak bireysel turizm de ihmal edilmeyecektir.

- Turizm hareketleri ile ilgili istatistik verilerin toplanacak.
- Doğal ve kültürel çevre değerlerinin turizm amaçlı kullanımından koruma stratejileri ile turizm geliştirme stratejilerinin entegrasyonu sağlanacaktır.
- Turizm Bankasının doğrudan yatırım yapması yerine fonların kredi olarak kullandırılması tercih olunacaktır.”

Tablo 2.13. *Beşinci beş yıllık kalkınma planında (1985-1989) turizm hedefleri ve verileri*
(Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)

	Hedef Turist Sayısı	Gelen Turist Sayısı	Ulaşma Oranı (%)	Hedeflenen Turizm Geliri (Milyon \$)	Turizm Geliri (Milyon \$)	Ulaşma Oranı (%)
1985	2000000	2614000	130	510	1482	290
1986	2200000	2391000	108,6	579	1215	209,8
1987	2400000	2855000	119	661	1721	260,3
1988	2700000	4172000	154,5	759	2355	310,2
1989	3000000	4459000	148,6	878	2556	291,1

Tablo 2.13’te verilen bütün hedeflerin aşıldığı plan dönemi sonunda, toplam yabancı ziyaretçi sayısı 12,3 milyon kişi hedeflenirken %130’luk bir artış yaşanarak 16.493.433 kişiye ulaşılmıştır. Hedeflenen toplam turizm geliri 3,387 milyar dolardır. Dönemin gerçekleşen turizm geliri ise 9.329,9 milyon dolar olmuştur. 1982’de çıkarılan teşvik kanunu ve diğer iktisat politikaları bu tablonun ortaya çıkmasını desteklenmiştir (İnan, 2009: 116). Plan dönemi sonunda dikkat çeken diğer bir gelişme ise, belgeli yatak kapasitesinin 1984 yılında 86.371 iken, 1988 yılı sonunda 118 bine yükselmesidir (Sözen, 2006: 43).

• VI.BYKP’de turizm politikaları

VI.BYKP’de turizm endüstrisine aktarılan kaynakların eğitim ve teknik destek için kullanılması öncelikli politika olarak belirlenmiştir. Alt yapı ihtiyaçlarının karşılanması, mevsimselliğin ortadan kaldırılması, doğal ve tarihi mirasın korunması planın diğer önemli hedeflerindendir (Akça, 2016: 723-724). Bu hedefler koruma-kullanım dengesi kavramını ortaya çıkarmıştır. Doğal ve kültürel mirasın korunarak turizme açılması teşvik edilmiştir. 3621 sayılı Kıyı Kanunu’nun kabulü, dönemin turizm politikalarını etkileyen diğer bir unsurdur. Yasa ile kıyıların kamu yararına kullanımını sağlamak amaçlanmıştır (Nayci 2009: 90).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında Türkiye turizmi ile ilgili düzenleme ve tedbirler şöyle sıralanmaktadır (DPT, 1990: 281-282):

- “Sektörde kış, av ve su sporları ile festival, sağlık, gençlik, kongre, termal, golf ve 3. yas turizmini daha cazip hale getirecek teşvik politikaları geliştirilecektir.
- Turizm sektörüne doğrudan veya dolaylı olarak hizmet verenlerim, eğitmek suretiyle, bilgi ve becerilerinin artırılması sağlanacaktır.
- Turizm alt ve üstyapısının nitelik ve niceliğinin yükseltilmesine önem verilecektir.
- Çevre ile kültür peyzajı ilkeleri esas alınarak turizm faaliyet ve yatırımları planlanacak ve uygulanacaktır.
- Charter taşımacılığı geliştirilecek ve yerli seyahat acentelerinin tur operatörlüğü teşvik edilecektir.
- Mevcut tesislerde doluluk oranlarını artırıcı, faaliyet mevsimini uzatıcı ve nitelik yükseltici önlemler alınacaktır.
- Doğal güzelliklerin ve kültürel değerlerin korunmasına öncelik verilecektir.
- Turistik tesis işletmeciliği geliştirilecek ve aile işletmeciliği teşvik edilecektir.
- Toplumun en uygun ve sağlıklı şartlarda tatil yapması sağlanacaktır.”

Tablo 2.14. *Altıncı beş yıllık kalkınma planında (1986-1990) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)*

	Hedef Turist Sayısı	Gelen Turist Sayısı	Ulaşma Oranı (%)	Hedeflenen Turizm Geliri (Milyon \$)	Turizm Geliri (Milyon \$)	Ulaşma Oranı (%)
1990	5400000	5389000	99,1	3225	2705	83,7
1991	5850000	5517000	94,3	3758	2654	70,6
1992	6330000	7076000	111,8	4270	3639	85,2
1993	6840000	6500000	95	3959	3959	81,6
1994	7400000	6670000	90,1	4321	4321	78,4

Tablo 2.14’teki veriler değerlendirildiğinde, altıncı plan döneminde 1988 yılı haricinde hedeflenen turist sayısı ve turizm gelirin ulaşamamıştır. Hedeflenen toplam yabancı ziyaretçi sayısı 31,82 milyon iken, gerçekleşen turist sayısı 31,124 milyon olmuştur. Gerçekleşen turizm geliri ise hedeflenen gelirin %82’si oranında olmuş ve 17,798 milyon dolar gelir elde edilmiştir. Plan dönemi yatak sayısı 314 bine çıkmıştır. Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler, Akdeniz çanağında bulunan diğer ülkelerin turizm kapasiteleri ve gelişmiş teknik alt yapıları, ziyaretçilerin diğer ülkeleri tercih etmesinin sebepleri olarak değerlendirilebilir (Köseoğlu, 2008: 28).

- **VII.BYKP'de turizm politikaları**

VII.BYKP'de turizm endüstrisi, turizmin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerle iş birliğinin arttırılması, yerel halkın katılımının sağlanması ve pazarlama etkinliklerinin arttırılması temel hedefler olarak belirlenmiştir (Bozok, D., Şahin S., 2009: 277). Bu dönemde, "Turizm Bakanlığı Teşkilat Kanunu", "Türkiye Turistik Otelciler ve İşletmecileri Birliği Yasası", "Deniz Turizm Birliği", "Pansiyon İşletmecileri ve Türkiye Pansiyon İşletmeciliği Birliği", "Rehberler Birliği" yasalarının çıkartılması öngörülmüştür (Bükey, 2012: 33).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Türkiye turizmi ile ilgili tedbir şöyle sıralanmaktadır (DPT, 1996: 162-163):

- “Yedinci Plan döneminde mevcut üst yapılardan daha etkin yararlanılması ve doğal sermayenin korunması esas olacaktır.
- Turizmin mevsimlik ve bölgesellik sorunları ortadan kaldırılacaktır.
- Turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerin ve halkın turizm ile ilgili kararlara katılması sağlanacaktır.
- Talep yapısındaki yeni eğilimlere bağlı olarak sektörde küçük ölçekli işletmelerin gelişmesine öncelik verilecektir.
- Yerli tur operatörlüğünün yaygınlaştırılmasına çalışılacak, tanıtma ve pazarlama faaliyetlerinin geliştirilecek.
- Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi (ATAK) projesinin hızla uygulanması için gerekli düzenlemeler yapılacaktır.
- Turizm sektörünün uzun vadeli ve sağlıklı gelişmesini sağlamak amacıyla yönelik dinamik ve stratejik TUSAP Ana Planı uygulamaya geçirilecektir.
- Sektörde hizmet kalitesinin yükseltilmesi sağlanacaktır.
- Turizm Bakanlığı'nın ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik değişikliklere hızla ayak uydurabilecek dinamik bir yapıya kavuşturulması için Turizm Bakanlığı Teşkilat Kanunu çıkarılacaktır.
- Gümrük birliğinin getireceği koşullar içinde uluslararası pazarda rekabet gücüne sahip bir yapı oluşturmak amacıyla Türkiye Seyahat Acenteleri ve Seyahat Acenteleri Birliği Yasası günün koşullarına uygun hale getirilecektir.
- Türkiye Turistik Otelciler ve İşletmecileri Birliği Yasası çıkarılacaktır.
- Deniz turizmi ile ilgili faaliyetlerin sağlıklı bir yapıya kavuşturulabilmesi için Deniz Turizmi Birliği Yasası çıkarılacaktır.
- Mahalli kaynakların daha verimli kullanılması, amacıyla Pansiyon İşletmeleri ve Türkiye Pansiyon İşletmecileri Birliği Yasası çıkarılacaktır.
- Turist rehberliği mesleğine mensup olanların ortak sorunlarına çözüm bulmak amacıyla Rehberler Birliği Yasası çıkarılacaktır.”

Tablo 2.15. *Yedinci beş yıllık kalkınma planında (1986-1990) turizm hedefleri ve verileri*
(Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967; İnan, 2009)

	Hedef Turist Sayısı	Gelen Turist Sayısı	Ulaşma Oranı (%)	Hedeflenen Turizm Geliri (Milyon \$)	Turizm Geliri (Milyon \$)	Ulaşma Oranı (%)
1996	9000000	8600000	95,5	6100	5950	97,5
1997	9700000	9689000	99,8	6850	7008	102,3
1998	11000000	9752000	88,6	8500	7800	91,7
1999	12000000	7464000	62,2	8500	5193	61
2000	13000000	10412000	80,1	13000	7636	74,1

Tablo 2.15'teki veriler değerlendirildiğinde, yedinci planın ilk iki yılında hedefler yaklaşık olarak tutturulmuştur. Dönem sonunda 13 milyon ziyaretçi beklentisi gerçekleşmemiştir. 1997 yılında 9.689.000 turist ülkeye giriş yapmıştır. Dönemin en olumsuz verileri terör, ekonomik kriz ve deprem felaketi nedeniyle 1999 yılına aittir. Hem turist sayısı hem de turizm geliri radikal bir biçimde düşüş yaşamıştır. Hedeflenen turist sayısının %62,2'si gerçekleşirken, turizm geliri hedefin %61'inde kalmıştır (Büyükşalvarcı, vd., 2016: 196). Plan dönemi sonunda turizm belgeli yatak kapasitesi 312.000'e yükselmiştir (DPT, 2000: 166).

Yedinci plan döneminde turizm mevzuatında değişiklikler meydana gelmiştir. Turizm Bakanlığı Teşkilat Kanunu çıkarılarak kurumsal yapıda değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Gümrük Birliği üyeliğine uygun standartların uygulanması ve rekabetin sağlanması amacıyla Türkiye Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanununda revizyona gidilmiştir. Türkiye Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği Yasası rekabet gücünün korunması ve fiyat ayarlamalarını disipline edilmesi amacıyla düzenlenmiştir (Andaç, 2018: 13).

1980-2000 Dönemi Türkiye turizminin modernleşme dönemi olarak kabul görmektedir. Uygulanan turizm politikalarının sonuçları, turizm endüstrisinde bir eşğin atlanmasını sağlamıştır. Konaklama alanında kurulan örgütlenmeler, acentacılık faaliyetleri, yatırımların artırılması, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin desteklenmesi bu dönemin, Türkiye turizm tarihinde önemli bir başlık olarak değerlendirilmesini sağlamıştır (Akçura, 2012: 140).

2.4.3. 1980-2000 Dönemi İktisat ve Turizm Politikaları İlişkisi

1980-2000 dönemi Türkiye iktisat politikalarında 24 Ocak Kararları ile değişiklikler meydana gelmiştir. Liberalizasyon hedefi ile alınan kararlar, ekonomide devletin ağırlığının azaltılması ve özel sektör yatırımlarının arttırılması hedeflenmiştir. Bu hedefin turizm endüstrisine olan etkisi, 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile ortaya çıkmıştır. Bu kanun ile özel sektör yatırımları teşvik edilmiştir. Dönem sonunda yatak kapasitesinde gerçekleşen artış, iktisat politikasının turizm politikasına olan etkisinin sonucudur.

1980-2000 dönemi iktisat politikalarına yön veren diğer bir etken uluslararası kuruluşlarla olan ilişkiler ve anlaşmalardır. Özellikle Avrupa merkezli kuruluşların turizm politikalarının ana hattını oluşturan, çevreye duyarlı, kültürel öğeleri zengin, doğal ve tarihi mirası parçası haline getirilmiş turizm faaliyetleri Türkiye'nin turizm politikalarını etkilemiştir. Beş yıllık kalkınma planlarında doğal ve tarihi mirasın kullanıma açılması, çevreye duyarlı faaliyetlerin öncelikli olması ve kültürel turizm faaliyetlerinin hedeflenmesi bu etkinin göstergesidir.

Dönemin sonuna doğru yaşanan ekonomik olumsuzluklar iktisat politikalarının yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. 1999 yılı itibari ile turist sayısı ve turizm geliri düşüş yaşamıştır. İktisat politikalarında yetersiz kalındığı noktada turizm politikaları da hedefinden uzaklaşmıştır.

2.5. 2000 Yılı Sonrası İktisat ve Turizm Politikaları

Türkiye 2000'li yıllara 1999 ve 2001 ekonomik krizlerinin etkileri ile girmiştir. 1999'da yaşanan kriz ve sonrasında IMF ile imzalanan 17. Stand-by anlaşması, 1980'den itibaren yürütülen liberalizasyon dönüşümün sonuçları olarak görülebilir (Kazgan, 2004: 440). 17. Stand-by anlaşmasının sonucu olarak da 2001 krizi patlak vermiştir. Anlaşma sonrasında sıcak para giriş ve çıkışlarının kontrolsüzlüğü ekonominin düzensizliğine sebep olurken, sermaye çıkışlarının artışıyla faizlerin astronomik düzeylere çıktığı görülmektedir. Artan faiz oranları, yüksek enflasyon ve ekonomideki kontrolsüzlük 2001 krizinin temel nedenleridir (Boratav, 2008: 148).

Dönemin iktisat politikalarının yönü 2002 yılı ile değişmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin tek başına iktidar olduğu seçimler sonrası iktisat politikalarının temel felsefesinin değiştiğini ve 1980 ile liberalizasyon için açılan yolun hızlıca kat edildiği saptanabilir. AKP'nin yerli ve yabancı sermaye ile uyumlu iktisat politikaları, ekonomide

toparlanma ve yükseliş döneminin yaşanmasını sağlasa da (Tunalı: 2011: 366), 2008’de yaşanan Küresel Finans Krizi ekonomik göstergelerin yavaş yavaş gerilemesine sebep olmuştur. 2010’lu yıllarla beraber iktidarın iktisat politikalarını olumsuz açıdan en çok etkileyen unsurun dış politikada yaşanan gerginlikler olduğu söylenebilir. Özellikle Suriye iç savaşı sonrası ABD ve AB ile olan ilişkiler ekonomik bunalımlara sebep olmuştur.

2000 sonrası iktisat politikalarında gerçekleştirilen değişimler turizm politikalarının çerçevesini belirlemiştir. Planlama yaklaşımında gerçekleştirilen dönüşüm; turizm politikalarının kısa, orta ve uzun vadeli planlar ile yapılandırılmasını sağlamıştır. AB ile yürütülen ilişkiler planların ana hedeflerini belirlemiştir. 2000 sonrası turizm politikaları, turizm geliri ve turist sayısının arttırılması, mevsimsellik ve bölgesellik sorunlarının giderilmesi ve turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi başlıkları ile ele alınmıştır.

2.5.1. 2000 yılı sonrası iktisat politikaları

Türkiye 2000’li yıllara 1990’ların ekonomik bakiyesi olan krizler ile girmiştir. 1999 yılında ivme kazanan ekonomik bunalıma 17. Stand-by anlaşmasının imzalanması ile müdahale edilmek istenmiştir. “Enflasyonu düşürme programı” olarak anılan anlaşma (Yaşar, 2009: 223) sonrasında TL’nin değerinde artış enflasyona sebep olurken, programın başarıya ulaşma şansını azaltmıştır (Ertuna, 2007: 75).

IMF programının başarısızlığı ile tekrar bunalıma giren ekonomi, Kasım 2000 Krizini yaşamıştır. Kasım 2000 krizinin sebepleri olarak; hedeflenen özelleştirmelerin gerçekleştirilememesi, Dünya Bankası kredisinin askıya alınması, Ziraat ve Halk Bankalarında 21 milyar dolarlık görev zararlarının oluşması vb. sayılabilir (Boratav, 2000: 24-25).

2001 yılına gelindiğinde, Kasım krizinin etkileri sürerken, şubat ayında Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında çıkan siyasi tartışma uygulanan iktisat politikalarına güvenin kaybolmasına sebep olmuştur. Şubat 2001 Krizi, Kasım Krizinin devamı olarak nitelendirilebilir (Fırat, 2009: 512). Şubat ayı ile dövize olan talebin hızla arttığı gözlemlenirken, krizin ilk on gününde TL’nin dolar kurunda %40’lık artış gerçekleşmiştir (Bahar, O., Erdoğan, E., 2011: 12). Artan döviz talebine karşı Merkez Bankası müdahalede bulunmuş ve 22 Şubat 2001’de döviz kuru çıpası yürürlükten kaldırılmış, dalgalı döviz kuruna geçildiği ilan edilmiştir (Güloğlu, B., Altınoğlu, A.,

2002: 25). 2001 Şubat Krizi sonrası ekonominin %9,4 oranında küçüldüğü görülmektedir (Yiğitoğlu, A. İ., 2005: 121). İthal ürünler pahalandığı için ithalat azalırken, dış ticaret açığı 4,4 milyar dolara düşmüş, cari açık 3,3 milyar dolar fazla vermiştir (Fırat, 2009: 513).

Şubat Krizinden sonra IMF'in denetiminde 14 Nisan ve 15 Mayıs tarihli iki aşamada açıklanan yeni bir istikrar programı uygulanmaya başlanmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) olarak adlandırılan programın temel amacını (Ay, A., Karaçor, Z., 2006: 71); "...güven bunalımını ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve...bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmaktır." (Hazine Müsteşarlığı, 2001: 5).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hedeflerini gerçekleştirebilmek için;

- Ekonominin yeniden yapılandırılması,
- Kamuda şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması,
- Piyasalarda güven ortamının yeniden sağlanması

amaçlanmıştır. Bu hedeflerin üçlü bir politika yaklaşımına dayandırılarak gerçekleştirilmesi öngörülmüştür (Hazine Müsteşarlığı, 2001: 21):

- Bankacılık sektöründeki bozulmaların düzeltilmesi ve ekonomi yönetiminin şeffaflığının ve özel sektörün ekonominin yeniden yapılandırılması sürecindeki rolünün geliştirilmesine yönelik yapısal politikalar,
- Finansal istikrarın sağlamaya ve enflasyonla mücadele için maliye ve para politikaları,
- Makroekonomik istikrar, büyüme ve toplumun en muhtaç kesimlerini koruma hedefleri ile örtüşen ücret ve maaş politikaları oluşturulması.

Programla birlikte döviz kuru çıpasına dayalı kur rejimi değiştirilerek dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Şeffaflığın artırılması ve Merkez Bankası'nın bağımsız bir yapıya dönüşmesi hedeflenmiştir. Programın orta vadeli hedefleri; fiyat istikrarı sağlamak ve enflasyonun hedeflenen düzeye çekilmesidir. Yapısal bankacılık reformları ve istikrarlı büyüme hedefleri programın uzun vadeli hedefleridir (Serin, V., Bastı, E., 2001: 1216).

3 Kasım 2002 yılında yapılan erken seçim ile iktidara gelen AKP dönemiyle Türkiye'de iktisat politikalarının çerçevesinin değiştiği belirtilmektedir. Kemal Derviş'in hazırladığı GEGP iktidar tarafından uygulanmaya devam edilmiştir. Program uygulaması devam ederken, 2002 Acil Eylem Planı ve 2003 İstikrar Programı hazırlanmıştır. Acil

Eylem Planı kapsamının IMF programı doğrultusunda tedbirler içerdiği görülmektedir. Planın temelinde; mali nitelikli tedbirler, yapısal reforma yönelik tedbirler ve dış ticarete yönelik tedbirler bulunmaktadır. Acil Eylem Planı'ndan sonra açıklanan 2003 İstikrar Programı ise kamu mali dengesinde sınırlamalar içermektedir (Şimşek, 2007: 62).

GEGP, Acil Eylem Planı ve 2003 İstikrar Programı sonucunda, dış ekonomik ilişkilerde hızlı bir gelişim yaşanmıştır. 2002'de 36 milyar dolar olan ihracat 2007 yılında 107 milyar dolara çıkmıştır. Aynı yıllar arasında 50 milyar dolar olan ithalat ise 170 milyar dolara ulaşmıştır. 2007 yılında cari açık 35 milyar dolar, dış borç tutarı ise 200 milyar doları aşmıştır (Bayrak, M., Kanca, O. C., 2013: 13).

2002-2008 yıllarında milli gelirde önemli gelişmeleri olduğu görülmektedir. 6 yıllık süreçte dolar bazında GSMH %213 oranında artmıştır. 2002-2015 döneminde, GSMH 'ta dolar bazında %208'lik bir büyüme gerçekleşmiştir (Yıldırım, 2017: 58).

Dönemin iktisat politikalarını belirleyen bir diğer unsur AB'ye tam üyelik sürecidir. Süreçle beraber ekonomi alanında uyum politikalarının başladığı görülmektedir. AB uyum politikalarının pratikte ortaya çıkan yansıması yabancı sermaye yatırımları ile gözlenmektedir. Yabancı sermayenin toplama milli gelire oranı, 2000 yılında %8,1 iken, 2002-2007 yılları arasında ortalama %9,8'e yükselmiştir. AB tam üyelik süreci, IMF ve DB ile olan ilişkiler yabancı sermayenin yatırım oranını arttırmış ve 1980 sonrası hedeflenen liberalizasyon süreci devam etmiştir (Sakarya, 2014: 247).

2002-2008 dönemi Türkiye ekonomisinin itici unsuru inşaat sektörüdür. İnşaat sektörünün büyüme hızı, sektörün ülke ekonomisindeki öneminin açıklanmasında başvurulacak en net göstergedir. 2002-2004 yılları arasında GSMH yıllık ortalama %4,9 hızında büyürken inşaat sektörünün büyüme oranı %6,5'tir. İnşaat sektörünün istihdam içerisindeki payı ise, 2005 yılında %5,6'dan, 2014 yılında %7,4'e yükselmiştir. 2002-2008 arasında toplam istihdam 19,6 milyondan 26 milyona çıkarken, inşaat sektörü istihdamı 1,1 milyondan 1,9 milyona çıkarak %72 oranında artmıştır (Yeşilbağ, 2016: 608).

Türkiye ekonomisi 2002-2008 döneminde, uluslararası piyasalardan kaynaklanan bir finansal genişleme ve kredi imkânına sahip olmuştur. Bu süreçte giderek artan dış açıklar, yüksek faiz oranlarının cazibesıyla ülkeye akan sıcak parayla ve özelleştirme ve şirket birleşmeleriyle elde edilen doğrudan yatırım finansmanı ile karşılanmaya çalışılmıştır. Bu durum Türkiye'nin dış borçlarının hızlıca artmasına sebep olmuştur. 2003 yılında 129,6 milyar dolar olan toplam dış borç, 2008 Haziranında 288,4 milyar

dolara yükselmiştir. Yeldan (2009: 17), borçlanmanın ana kaynağı olarak özel sektör borçlarına işaret etmektedir (Yeldan, 2009: 17).

2000 sonrası Türkiye ekonomisinin serüveni yükselme ve gerileme olarak özetlenebilir. 2002 sonrası siyasi istikrar, maliye ve para politikalarında yerleştirilmeye çalışılan özenli tutum, iç ve dış dinamiklerin siyasal iktidar ile olan uyumu vb. sebepler makroekonomik istikrarın sağlanmasının önemli nedenlerindendir. 2007 sonrası yaşanan gelişmeler ise bu istikrarın bozulmasına ve ekonomik gerileme işaretlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle 2008’de yaşanan Küresel Finans Krizi birçok ülke gibi Türkiye’yi de olumsuz etkilemiştir (Uçan, O., Çebe, G. N., 2018: 10).

2008 Küresel Finans Krizi, ABD’de 2007 sonrası konut sektöründe yaşanan spekülasyon yatırımların artması ve 2008 yılında Amerikan Merkez Bankası (FED)’nin faiz oranlarında yaptığı hamleler ile ortaya çıkmıştır. Kriz, 2008 yılının son çeyreğinde uluslararası çapta kendisini hissettirmeye başlamış ve 2009 yılında birçok ülkede üretim ve refah kayıplarına sebep olmuştur (Kaderli, Y., Küçükkaya H., 2012: 86).

2008 krizi gerçekleştiğinde, Türkiye cari işlemler açığı ve yüksek dış borç bağımlılığı gibi sorunlara sahiptir. Krizle beraber ucuz kredinin imkân sağladığı ucuz döviz ve ucuz ithalata dayalı büyüme modeli geçerliliğini yitirmiştir. Bu durum ekonomide daralmaya sebep olmuştur (Yeldan, 2009: 18).

Krizin etkileri 2008 yılının ikinci yarısında etkisini hissettirmeye başlamış ve aşağıda sıralanan sonuçlara yol açmıştır (Apak, S., Aytaç, A., 2009: 223):

- 2008’in ikinci çeyreğinde büyüme beklentisi %3,5-4 oranında iken %1,9 olarak son 6 yılın en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir.
- Ağustos ayı sonunda yıllık enflasyon %11,7 oranında gerçekleşmiştir.
- Ağustos ayı sonunda ithalat 204, ihracat 130 milyar dolara seviyesine gelmiştir.
- Cari açık 47 ve dış ticaret açığı 74 milyar dolar olmuştur.
- Üretimde kapasite kullanım oranı %74 ile son yılların en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir.
- Doğrudan yabancı sermaye girişleri ağustos ayı sonuna kadar %35’lik azalma ile 9,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.
- İşsizlik % 9 ile AB ülkelerine oranla oldukça yükselmiştir.

2008 krizi, diğer göstergelere benzer şekilde özel sabit sermaye yatırımlarında %22,3 oranında bir azalmaya sebep olmuştur. Kriz ortamının yarattığı belirsizlik durumu bu azalmanın ana kaynağıdır. Özel yatırım harcamalarındaki düşüş ile birlikte, özel

tüketim harcamaları da azalmıştır. Üreticilerin stoklarını eritme isteği ve üretim konusundaki gönülsüzlüğü, talep ve üretim kapasitesinin azalmasına sebep olmuştur. Türkiye ekonomisi, sıralanan nedenlerle daralırken; kamu kesiminin tüketim harcamaları %7,8 artmış ancak kamu yatırım harcamaları %2,3 daralmıştır (Engin, C., Göllüce, E., 2016: 35).

2000 sonrası dönemin en önemli dönüm noktalarından biri ise 2013 yılı ile başlayan süreçtir. Dış ve iç politik gerilimler ve siyasi olaylar 2013 sonrası Türkiye'nin ekonomik olarak kırılganlığı artmış, 2014 Ocak ayından itibaren enflasyon ve döviz kuru sürekli artmaya devam etmiştir. İktidarın baskılarına rağmen faiz oranlarının kontrol edilememesi ülkeye olan güveni kırmış, ekonomik daralma işsizliği arttırmıştır (Yüceol, 2014: 2).

2000 yılı sonrasında üç adet kalkınma planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (VIII.BYKP) 2000-2005 yıllarını, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (IX.BYKP) 2007-2013 ve Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (X.BYKP) 2014-2018 yıllarını kapsamaktadır. Beş yıllık planlarla beraber, 2004-2006 yıllarını kapsayan Ön Ulusal Kalkınma Planı (ÖUKP) hazırlanmıştır.

Kalkınma planları hazırlanırken planların genel felsefesinin değiştiği gözlemlenebilir. Stratejik plancılık olarak adlandırılan planlama anlayışı ekonominin planlamasında kullanılan temel araçtır. Özellikle ÖUKP 2000'li yılların iktisat politikalarının değişen çerçevesi ile hazırlanmıştır. Ekiz ve Somel (2005: 123) planlama anlayışındaki değişimi kalkınma plancılığı ve stratejik plancılık arasındaki farkları belirterek değerlendirmişlerdir. Buna göre; kalkınma plancılığı kamu yatırımlarına dayalı ve iç pazara dönük ülke çapındaki üretimin kamu sektöründe emredici, özel sektörde yol gösterici iken; stratejik plancılık uluslararası sermayenin belirlediği serbest piyasa koşullarından tüm kamu kurumlarının kendisini özel sektör mantığı ile planlaması olarak tanımlanabilir. Kalkınma plancılığında kamusal yatırım hedefleri ortaya konulup o hedefe göre özel sektöre göre teşvik verilirken, stratejik plancılıkta teşvikler özel sektörün doğrudan birikim sağlamasına (en fazla) hizmet edecek şekilde verilmektedir.

Yüksek Planlama Kurulu tarafından 2003'te hazırlanan ÖUKP'nın amacı şu şekildedir (DPT, 2003):

- Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde AB tarafından 2004- 2006 döneminde sağlanacak olan Ekonomik ve Sosyal Uyuma yönelik katılım öncesi mali yardımların kullanımına temel teşkil etmek,

- ÖÜKP döneminde katılım öncesi mali yardımların etkili bir şekilde kullanılması ve üyelik sonrası yapısal fonların kullanımına ilişkin altyapının oluşturulmaya başlanması için yol göstermek,
- AB İlerleme Raporları ve 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesindeki hususlar da dikkate alınarak ÷lke genelinde bir Ekonomik ve Sosyal Uyum Politikası oluşturulması ve AB'ye yakınsama sağlanması yönünde stratejik çerçeve belirlemek.

ÖÜKP Uzun Vadeli Strateji (2001-2023), VIII.BYKP (2001-2005) ve Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) raporları, 2003 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı, Türkiye Sanayi Politikası dokümanı ile UP ve diğer ulusal belge ve dokümanlar dikkate alınarak hazırlanmıştır (DPT, 2003).

- ***VIII.BYKP'de iktisat politikaları***

VIII. BYKP 2001-2005 dönemini kapsamaktadır. Üç partili koalisyon hükümeti tarafından hazırlanan plan, 2002 yılında AKP'nin tek başına iktidar olmasıyla uygulanmaya devam edilmiştir (Turan, 2015: 224). Planın temel amaçları şöyledir (DPT, 2000: 25):

- “Enflasyonu AB kriterleri ile uyumlu düzeylere düşürmek, ekonomide sürdürülebilir bir büyüme ortamı tesis etmek ve AB'ne tam üyelik hedefi doğrultusunda ekonominin rekabet ve uyum gücünü artırmaktır.
- Para ve kur politikası enflasyonla mücadeleyi destekleyecek ve ekonomik birimlere uzun vadeli bir bakış açısı kazandıracak çerçevede uygulanacaktır.
- Maliye politikasının temel amacı, kamu açıklarının kalıcı bir biçimde azaltılması ve sürdürülebilir bir finansman yapısına geçişin sağlanması olacaktır. Bu çerçevede, kamu harcama, gelir ve borçlanma politikaları tutarlı ve etkin bir biçimde uygulanacaktır.
- Kamu borçlanmaları düzenli bir şekilde raporlanacak, kamu borç stoku şeffaf bir hale getirilecektir.
- Vergi sistemi basit ve anlaşılır hale getirilecek, vergi kayıp ve kaçakları azaltılacaktır.
- Kamu borçlanmaları düzenli bir şekilde raporlanacaktır.
- Sosyal güvenlik kuruluşlarının gelirlerinin artırılması amacıyla etkin bir fon yönetimi politikası uygulanacaktır
- Devletin ekonomiye doğrudan müdahalesi özelleştirme politikaları çerçevesinde olabildiğince daraltılacak, kamu hizmeti niteliğinde görevlerin yürütülmesinde etkinlik ve verimlilik esaslarına uyulacaktır
- Kamu ve özel kesim kaynaklarının akılcı ve birbirlerini tamamlayan yatırım alanlarına yönlendirilmesi esas olacaktır.

- İhracatta sürekli bir artış gerçekleştirilmesi amacıyla, rekabet gücünün artırılmasına ve ihracatın yapısında dünya ticaretindeki eğilimlere paralel yapısal bir dönüşüm gerçekleştirilmesine önem verilecektir.”

Bu doğrultuda planın hedeflediği makro hedefler; olarak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’da %6,5, Gayri Safi Milli Hasılada ise %6,7 oranında büyüme, 2000 yılında yaklaşık 3 bin dolar olan kişi başına gelirin, 2005 yılı sonunda atış göstererek 4. 300 dolara çıkması, tarım sektörünün payının %17,2 den %14’e düşmesi, sanayi sektörünün payının %23 seviyesinde seyretmesi ve hizmet sektörünün payı ise %59,5’ten %62,2’ye çıkması şeklinde sıralanmaktadır (Tokgöz, 2007: 298-299):

Sekizinci plan hazırlanışı ve uygulanışı bakımından Türkiye’nin uluslararası ekonomik ilişkilerinin destekleyicisi olmuştur. IMF ile yürütülen Stand-by anlaşmaları, Acil Eylem Planı ve 2003 İstikrar Programı, sekizinci plan ile bir bütün oluşturarak uygulamaya konulmuştur.

- ***IX.BYKP’de iktisat politikaları***

IX.BYKP 2007-2013 yılları arasını kapsamaktadır. Makroekonomik göstergelerin dönem boyunca en yüksek seviyeye ulaştığı bir süreçte hazırlanan planın vizyonu; “istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye” olarak belirlenmiştir (DPT, 2006: 19).

Planın temel ilkeleri şu şekildedir (DPT, 2006: 19):

- “Ekonomik, sosyal ve kültürel alanlara bütüncül bir yaklaşım esastır.
- Toplumsal diyalog ve katılımcılık güçlendirilerek, toplumsal katkı ve sahiplenmenin sağlanması esastır.
- İnsan odaklı bir gelişme ve yönetim anlayışı esastır.
- Rekabetçi bir piyasa, etkin bir kamu yönetimi ve demokratik bir sivil toplum gelişme sürecinde birbirini tamamlayan kurumlar olarak işlev görecektir.
- Kamusal hizmet sunumunda; şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık, verimlilik ve vatandaş memnuniyeti esastır.
- Devletin ticari mal ve hizmet üretiminden çekilerek, politika oluşturma, düzenleme ve denetleme işlevlerinin güçlendirilmesi esas olacaktır.
- Politikalar oluşturulurken kaynak kısıtı göz önünde bulundurularak önceliklendirme yapılacaktır.
- Uygulamanın vatandaşa en yakın birimlerce yapılması esastır.
- Toplumsal yapımızın ve bütünlüğümüzün ortak miras ve paylaşılan değerler çerçevesinde güçlendirilmesi esastır.

- Doğal ve kültürel varlıklar ile çevrenin gelecek nesilleri de dikkate alan bir anlayış içinde korunması esastır.”

Dokuzuncu planda tarım üretiminde %3,6, sanayi üretiminde %7,8 ve hizmetler üretiminde %7,3 oranında bir artış hedeflenmiştir. 2007-2013 dönemi GSYİH’da %7’lik artış beklenirken, toplam tüketimin %6,8 oranında artması öngörülmüştür. Toplam tüketim artışlarında kamu tüketimi artışı %1,6 olarak hedeflenirken, özel kesim tüketim artışı %7,2 olarak belirlenmiştir. Sabit sermaye yatırımlarında %9,1’lik bir artış öngörülmüştür. Bu artışta kamu kesimi sabit sermaye yatırım artışı %8,1 olarak belirlenirken, özel kesim sabit sermaye yatırım artışı %9,4 oranında hedeflenmiştir. Dönemin mal ve hizmet ithalat-ihracatında ise %11,2’lik artış hedeflenmiştir (DPT, 2006: 62).

- ***X.BYKP’de iktisat politikaları***

2014-2018 yılları arasını kapsayan X.BYKP, 2023 hedefleri ile paralel bir çerçevede hazırlanmıştır. Planın ana çerçevesi ülkenin niceliksel gelişmesinin yanında, niteliksel hedeflere ulaşmak ve kamu-özel sektöründeki karar alıcılarına uygun kaynak tahsisi yapmaktır (Çağlar, E., Acar, O., 2013: 1).

X.BYKP’nın temel hedefleri şunlardır (DPT, 2013: 27-28):

- “Sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınma anlayışıyla toplumsal refahın yaygınlaştırmak.
- Bireysel ve toplumsal nitelik ve yetkinliği yükseltmek.
- Sağlıklı, güvenli ve yüksek standartta bir sosyal ortam oluşturmak.
- İnsan haklarının ve bireysel özgürlüklerin adil ve hızlı çalışan bir hukuk sistemiyle garanti etmek.
- Kamu hizmetlerini daha erişilebilir ve kaliteli hale getirmek.
- Veriye ve kanıta dayalı politikalarla desteklenen, erişilebilir, nitelikli, maliyet etkin ve sürdürülebilir bir sağlık hizmeti sunmak.
- Eğitim sisteminde fırsat eşitliğine dayalı kalite odaklı dönüşümü sürdürmek.
- Toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına daha duyarlı, ulusal ve uluslararası paydaşlarıyla etkileşim içerisinde olan, bilginin faydaya dönüştürüldüğü daha özerk bir yükseköğretim sisteminin geliştirmek.
- Brüt okullaşma oranlarını okul öncesi eğitimde %70’e ve yükseköğretimde %94’e çıkarmak.
- Hukukun, büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirebilmek bakımından yönlendirici bir işleve sahip kılmak.
- Gelir dağılımını daha da iyileştirmeyi ve kişi başına günlük harcaması 4,30 doların altında olan nüfusu sıfıra yaklaştırmak.

- Milli kültür ve ortak değerler etrafında toplumsal bütünlüğü ve dayanışmayı güçlendirmek.
- Kayıt dışı istihdamı %37,5'ten %30'a düşürmek.
- Sosyal güvenlik sistemini nüfusun tamamını kapsayan, adil, kaliteli ve mali açıdan sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak.
- Dinamik nüfus yapısını koruyarak yaşam kalitesini yükseltmek.”.

Onuncu plan, yıllık ortalama %5,5 büyüme hedeflemiştir. 4 milyon yeni iş yaratılması öngörülürken, imalat sanayi ihracatından 252 milyar dolar gelir hedeflenmiştir. 2018 yılında kamu sabit sermaye yatırımlarının GSYH'a oranının %4,8'e çıkarılması, özel yatırımların ise %19,3'e çıkması öngörülmüştür. Dönem sonunda ülkeye gelen yabancı turist sayısının 42 milyona, turizm gelirinin ise 45 milyar dolara yükseltilmesi hedeflenmiştir.

2.5.2. 2000 yılı sonrası turizm politikaları

Türkiye 2000 sonrası turizm politikaları, değişen iktisat politikalarının izlerini taşımaktadır. IMF, DB ve AB ile olan ekonomik ilişkiler turizm politikalarına da yansımıştır. Bu doğrultuda 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nda ve turizmin kurumsal yapısında bazı değişiklikler yapılmıştır. Özellikle AB uyum yasaları çerçevesinde AB turizm politikaları takip edilmiştir.

2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nda dönem içerisinde değişiklikler yapılmıştır. En son değişiklik 2008 yılında yapılarak, 'turizm bölgeleri' ve/veya 'turizm alanları' ve/veya 'turizm merkezleri' ibareleri 'kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ve turizm merkezleri' şeklinde olan ve Kanunun 37. Maddesinde yer alan hüküm gereğince 1983 tarihinde çıkarılmış olan 'Turizm Alanlarında ve Turizm Merkezlerinde İmar Planlarının Hazırlanması ve Onaylanmasına İlişkin Yönetmelik' yürürlükten kaldırılmıştır (Andaç, 2018: 19).

2003 tarihinde çıkarılan kanun ile T.C. Turizm Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı olarak görevine devam etmiştir. Bakanlığın amacı; kültürel değerleri yaşatmak, geliştirmek, yaymak, tanıtmak, değerlendirmek ve benimsetmek, tarihi ve kültürel varlıkların tahribini ve yok edilmesini önlemek, yurdun turizme elverişli bütün imkanlarını ülke ekonomisine olumlu katkı sağlayacak şekilde değerlendirmektir (Andaç, 2018: 11).

- ***AB Turizm Politikaları ve Türkiye***

2000 yılı sonrası turizm politikaları; bir taraftan kalkınma planları, stratejik planlar, eylem planları ile kurgulanırken, diğer taraftan AB turizm politikalarının iz düşümü olarak kurgulanmıştır. AB politikaları turizm açısından değerlendirildiğinde 1990’lar ile daha ciddi adımlar atıldığı görülmektedir. 1990 yılı “Avrupa Turizm Yılı” ilan edilmiştir. Bu adımın amacı turizm endüstrisinin ekonomik ve sosyal etkisine dikkat çekilmek istenmesidir. 1990’ların diğer bir adımı ise, Turizm Eylem Planı (1990) ve Turizm Destekleme Eylem Planı (1993-1995)’nin hazırlanmasıdır (Akbaş, Z., Mutlu, Ç., 2016: 125).

2000 yılında Lizbon’da Avrupa Konseyi tarafından düzenlenen toplantıda, turizm endüstrisi için yeni bir strateji belirlenmiştir. Yeni strateji, turizm ve turizme destek veren işletme politikalarının ciddiyetle ele alınmasını hedeflemektedir (Commission of the European Communities, 2002: 5). AB Komisyonu tarafından 2005 yılında yayınlanan tebliğ, Avrupa turizminde rekabeti ve istihdamı arttırmayı hedeflemiştir (Verheugen, 2005: 3).

AB turizm politikalarının uygulanması için, AB Yapısal Fonları finansal araçlar olarak kullanılmaktadır. Turizmi doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren ve destekleyen yapısal fonlar temel olarak şu konularla ilgilidir (Karakuş, 2008: 8):

- Turizmi doğrudan ilgilendiren altyapılar
- Turizm sektöründeki firma veya organizasyonlara yapılan yardım
- Turizm sektöründeki insan kaynakları gelişimi
- Turizm konusundaki AR-GE (Araştırma-Geliştirme) faaliyetlerinin gelişimi
- Sektördeki kuruluşların rekabet edebilirliğinin artmasını sağlamak
- Turizm projelerine finansal destek.

AB turizm politikalarında üzerinde sıklıkla durulan diğer başlıklar ise, çevre ve kültür politikalarının turizm politikaları ile olan ilişkisidir. AB çevre ve turizm politikalarının temelinde, sürdürülebilir turizmi geliştirmek ve çevresel kaygının ortadan kaldırılmasını sağlayacak ziyaretçi bilinci yaratmak hedefi yer almaktadır (Karakuş, 2003: 21). Kültür politikaları ve turizm politikalarının ilişkisi tanımlanmıştır. Kıyı, yayla, termal, kırsal turizm faaliyetlerinde kültürel öğeler bulunmaktadır. Bu turizm aktivitelerinde ortaya çıkan ilişkiler, kültürel etkileşimler kültür ve turizmin iç içe geçmiş yapısını yansıtmaktadır (Emekli, 2005: 101).

AB turizm politikalarının Türkiye turizm politikalarına olan iz düşümü, politikaların uygulanmaya konulması ile gözlemlenebilmiştir. 2000 sonrası dönemde artan çevre politikaları uyumun en net örneklerindendir. Çevreyle ilgili hususlarda Türkiye’de, AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (2007-2023), Çölleşme ile Mücadele Türkiye Ulusal Eylem Programı, Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı 2007, Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi (2010-2020), Mavi Bayrak Ödülü gibi politika belgeleri örnek teşkil etmektedir.

Kültür ve turizm politikalarının ortak uygulaması olan Avrupa Kültür Şehri (Başkenti) Programı, AB turizm politikalarının uluslararası bir yansımasıdır. 2010 yılında İstanbul Avrupa Kültür Şehri olarak programa dahil olmuş ve program kapsamında 10 milyon kişinin katıldığı, 10.000 civarında etkinlik yapılmıştır. (T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011: 98).

AB turizm politikaları ve Türkiye’nin turizm politikalarındaki uyum, turizmin çeşitlendirilmesi, ekonomik ve sosyal yararlarının dengeli dağılımı, kültürler arası bir iletişim aracı olarak kullanılması gibi başlıklarda somutlaşmaktadır (Emekli, 2005:105).

- **2023 Türkiye Turizm Stratejisi ve Eylem Planı**

2000 sonrası turizm politikalarını şekillendiren diğer bir adım ise, 2007 yılında hazırlanan “Türkiye Turizm Stratejisi (2023) ve Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı (2007-2013)” dokümanlarının hazırlanmasıdır.

Türkiye Turizm Stratejisi ve Eylem Planı olarak adlandırılan plan, IX.BYKP kapsamında karar altına alınan “Turizm Sektörü Ana Planı” olarak hazırlanmıştır. Planın vizyonu, “Sürdürülebilir turizm yaklaşımı belirlenerek istihdamın arttırılmasında ve bölgesel gelişimde turizmin öncü bir konuma ulaştırılması ve Türkiye’nin 2023 yılına kadar, uluslararası pazarda turist sayısı ve turizm geliri bakımından ilk beş ülke arasında önemli bir varış noktası ve uluslararası bir marka haline getirilmesinin sağlanması” olarak kararlaştırılmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 3).

Türkiye Turizm Stratejisi ve Eylem Planı 2023 yılında 63 milyon turist, 86 milyon dolar dış turizm geliri ve turist başına yaklaşık 1350 dolar harcamaya ulaşmayı hedeflemektedir. Hazırlanan planda turizm sektörünün güçlenmesine yönelik stratejiler ve hedefler belirlenmiştir. Bu stratejiler 16 başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar şöyledir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 4-35):

- Planlama

- Yatırım
- Örgütlenme
- İç turizm
- Araştırma Geliştirme
- Ulaşım ve Altyapı Stratejisi
- Tanıtım ve Pazarlama Stratejisi
- Eğitim Stratejisi
- Hizmet kalitesi Stratejisi
- Kentsel Ölçekte Markalaşma Stratejisi
- Turizm Çeşitlendirilmesi Stratejisi
- Mevcut Turizm Alanlarının İyileştirileceği Bölgeler
- Turizm Gelişim Bölgeleri
- Turizm Gelişim Koridorları
- Turizm Kentleri
- Eko-Turizm Bölgeleri.

Türkiye 2000 sonrası üç adet beş yıllık kalkınma planı hazırlamıştır. Kalkınma planlarında turizm endüstrisi iktisat politikalarının genel çizgisi ile planlanmıştır. Kalkınma planlarında hazırlanan turizm politikaları, dönemin diğer iktisat politikası dokümanları ile uyumlu bir yapıya sahiptir. Planlarda hedeflenen turizm politikaları AB turizm politikaları dikkate alınarak saptanmıştır.

• ***VIII.BYKP'de turizm politikaları***

VIII.BYKP 2001-2005 yıllarını kapsamaktadır. Sekizinci planın ana çerçevesini, turizm pazarlaması, fiziksel çevrenin, sit alanlarının ve tarihi mirasın korunması, turizmin çeşitlendirilmesi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi vb. konular oluşturmaktadır (Büyüksalvarcı, vd., 2016: 12). Plan Türkiye turizminin son 20 yıllık gelişimini tartışırken, son yıllarda yaşanan sıkıntıları tespit etmektedir. Özellikle son yıllarda aşırı derecede büyüyen tur operatörlerinin fiyat ve koşulları tek taraflı belirlemeleri turizm endüstrisinde sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Turizm gelirinin adil dağılımı planın temel hedeflerindendir (Naycı, 2009: 91).

VIII.BYKP'de turizm ile ilgili tedbir ve hedefler şöyle sıralanmaktadır (DPT, 2000: 167-168):

- Tedbirler:

- “Turizm ülkemiz için dış pazarlarda rekabet gücü en yüksek sektörlerden birisidir. Öncelikle turizm sektörünün direncini artırıcı önlemler alınarak; kriz dönemlerinde ayakta kalabilen, kendi kaynağını yaratabilen ve özdenetim yapabilen sağlıklı bir yapıya kavuşturulması sağlanacaktır.
- Değişen tüketici tercihlerini dikkate alarak geliştirilecek yeni alanlarla turizm mevsiminin yılın tamamına ve turizmin, potansiyeli olan ancak bugüne kadar yeterince ele alınmamış bölgelere yayılmasına yönelik tedbirler alınacaktır.
- Sektörle ilgili tüm yatırımların doğal, tarihsel ve sosyal çevreyi kollayıcı, koruyucu ve geliştirici bir yaklaşım içinde olmasına azami özen gösterilecektir.
- Mevcut kapasiteler kullanılıncaya kadar turizm teşviklerinde ağırlık öncelikle, pazarlama alanına, hava ulaştırmasına ve toplam kalite iyileştirilmesine verilecektir.
- Turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerin ve halkın turizm ile ilgili kararlara katılması sağlanacaktır.
- Kullanan Öder-Kirleten Öder ilkesi uyarınca kamu eliyle yapılacak fiziki altyapının finansmanına kullanıcıların katılımı sağlanacaktır.
- Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi (ATAK) Projesi kapsamına girebilecek projelerin yürütülmesinde, idari ve mali sorunların çözümlenmesi ve Hazine garantisine gerek duyulmayacak bir model çerçevesinde proje uygulamasının hızlandırılması sağlanacaktır.
- Talep yapısındaki yeni eğilimlere bağlı olarak sektörde küçük ölçekli işletmelerin gelişmesine öncelik verilecek ve bunların KOBİ statüsünde değerlendirilmeleri sağlanacaktır.
- Turizm eğitimi ve kalitesinde standardizasyonu, verimlilik ve iş kalitesinin gelişmesini ve istihdam için gerekli beceri düzeylerinin belirlenmesini sağlayacak belgelendirme sistemi getirilecektir.
- Turizme yönelik arazi kullanım planlarını yapma, yaptırma, onama sürecini yeniden tanımlayan, yetkileri belirleyen ve etkin bir denetim sistemi getiren bir yasal düzenleme yapılacaktır.
- Turizm sektörünün uzun vadeli ve sağlıklı gelişmesini sağlamak amacıyla yönelik dinamik ve stratejik Turizm Sektörü Ana Planı (TUSAP) uygulamaya geçirilecektir.
- AB’nin tek pazar uygulamasının beraberinde getireceği muhtemel talep azalması ve diğer konjonktürel dalgalanmalara karşı sektörün gücünü artırmak üzere, dış pazarlarda optimum talep dağılımı yaratılacaktır.
- Turizmin mevsimlik ve coğrafi dağılımını iyileştirmek ve dış pazarlarda değişen tüketici tercihleri de dikkate alınarak yeni potansiyel alanlar yaratmak amacıyla golf, kış, dağ, termal, sağlık, yat, kongre turizmi ve eko turizm ile ilgili yönlendirme faaliyetleri sürdürülecektir.
- Ekolojik yönden aşırı duyarlı Milli Park alanlarında sürdürülebilir turizm gelişimi için gerekli düzenlemeler yapılacaktır.

- Dünya turizm gelirlerinden alınan pay artırılacaktır. 2005 yılında turizm gelirlerinin 11,6 milyar dolara ulaşması beklenmektedir.”

Hedefler

Türkiye’ye gelecek turist ve ziyaretçi sayısının sekizinci Plan dönemi sonunda 13,6 milyon kişiye, yurtdışına çıkacak vatandaş sayısının ise 8,5 milyon kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Turizm Bakanlığı’ndan belgeli konaklama tesisleri ve belediye belgeli yatak kapasitesinin VIII. Plan dönemi sonunda 751 bin olması, inşa halindeki ve proje aşamasındaki tesislerin tamamlanmasının yanı sıra kamu kampları ve ikinci konutlardaki turizme açılan yataklarla birlikte, toplam yatak kapasitesinin 1,2 milyona ulaşması beklenmektedir.

Tablo 2.16. Sekizinci beş yıllık kalkınma planında (2001-2005) turizm hedefleri ve verileri (Sözen, 2006; DPT, 1963; DPT, 1967)

	Hedef Turist Sayısı	Gelen Turist Sayısı	Ulaşma Oranı (%)	Hedeflenen Turizm Geliri (Milyon \$)	Turizm Geliri (Milyon \$)	Ulaşma Oranı (%)
2001	11000000	11600000	105,4	8500	8090	95,2
2002	11000000	13247000	120,4	8250	8481	102,8
2003	14000000	14030000	100,2	8600	9677	112,5
2004	15000000	17517000	116,7	9800	12125	123,72
2005	20350000	21124000	103,8	18000	13929	77,3

Sekizinci plan hedeflerini yakalayan bir plan olmuştur (Tablo 2.16). 2001’de 11,6 milyon olan turist sayısı 2005’de 21,1 milyona yükselmiştir. Dönem sonunda turizm geliri de artmıştır. 2001’de 10 milyar dolar olan turizm geliri 2005 yılına gelindiğinde 18,2 milyar dolara yükselmiştir (Sözen, 2006: 63). Türk turizminin uluslararası turizm geliri içindeki payı 2000 yılında %1,6 iken 2005 yılında %2,9’a ulaşmıştır. Plan dönemi sonunda yatak kapasitesinde de artış meydana gelmiştir. 2000 yılında 352 bin olan Kültür ve Turizm Bakanlığı’ndan belgeli yatak kapasitesi, 2005 yılında 450 bine, 350 bin olan belediye belgeli yatak sayısı ise 400 bine yükselmiştir (Büyüksalvarcı, vd., 2016: 12).

• IX.BYKP’de turizm politikaları

Dokuzuncu plan, daha önce hazırlanan beş yıllık planlardan farklı olarak, yedi yılı kapsamaktadır. Planın turizm politikaları için hedeflediği amaçlar; sürdürülebilir turizm, yüksek katma değerli hizmetlerin sağlanması, turist başına düşen gelirin artırılması, turizmin çeşitlendirilmesi, kalitenin artırılması, kapasite artışı yerine mevcuttan optimum fayda sağlanması, doluluk oranlarının artırılmasıdır. Dokuzuncu plan dönem

sonunda 36,4 milyar dolar turizm geliri ve 38 milyon ziyaretçi hedeflemektedir. Dönem sonu yatak kapasitesi hedefi ise 950 bin yataktır (DPT, 2006: 89-90).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında turizm sektörü ile ilgili tedbirler şu şekildedir:

- “Turizm sektörü, ülkedeki refah ve gelişmişlik dengesizliklerini azaltıcı doğrultuda yönlendirilecek, turizm potansiyeli olan ancak bugüne kadar yeterince ele alınmamış yörelerde turizm geliştirilerek ekonomik ve sosyal kalkınma sağlanacaktır.
- Sektörle ilgili tüm yatırımların doğal, tarihsel ve sosyal çevreyi kollayıcı, koruyucu ve geliştirici bir yaklaşım içinde olmasına azami özen gösterilecektir.
- Sektörde yeni kapasite yaratmanın yanı sıra mevcut ürünün niteliğinin yükseltilmesine ağırlık verilecek, yeni aktörlerin, tanıtım, pazarlama, altyapı, turizm eğitimi ve çevre konularında görevleri ile kamunun turizm sektöründeki rolü yeniden tanımlanacaktır.
- Turizmin mevsimlik ve coğrafi dağılımını iyileştirmek ve dış pazarlarda değişen tüketici tercihleri de dikkate alınarak yeni potansiyel alanlar yaratmak amacıyla varış noktası yönetimine ağırlık verilerek golf, kış, dağ, termal, yat, kongre turizmi ve eko turizm ile ilgili yönlendirme faaliyetleri sürdürülecektir.
- Türkiye’nin fiyat, hizmet kalitesi ve jeotermal kaynaklar açısından rekabet üstünlüğü göz önüne alınarak, sağlık hizmetleri turizmi desteklenecektir.
- Mevcut kapasiteleri, karlılık sağlayacak fiyat ve doluluk oranlarında dolduracak talep yaratılncaya kadar, turizm teşviklerinde pazarlama alanına, hava ulaştırmasına ve toplam kalite iyileştirilmesine öncelik verilecektir.
- Turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerin ve kullanıcıların turizmle ilgili kararlara ve kamu eliyle yapılacak fiziki altyapının finansmanına katılımı sağlanacaktır.
- Turizm sektörünün uzun vadeli ve sağlıklı gelişmesini sağlamak üzere Turizm Sektörü Ana Planı hazırlanacaktır. Turizm eğitimi ve kalitesinde standardizasyonu, verimlilik ve iş kalitesinin gelişmesini ve istihdam için gerekli beceri düzeylerinin belirlenmesini sağlayacak belgelendirme sistemi getirilecektir.” (DPT, 2006: 89-98).

2007-2012 döneminde, ödemeler dengesinde turizm geliri yıllık %6,9 oranında artarak 25,7 milyar dolar olmuştur. Bu dönem yabancı turist sayısı %8,2 artış göstermiş ve 31,8 milyon kişiye ulaşılmıştır. Dönem sonu turizm geliri 29,4 milyar dolardır. 2007-2013 dönemi yabancı ziyaretçilerin kişi başı ortalama harcaması 784 dolar civarında gerçekleşmiştir. Türkiye turizmini en çok ziyaretçi kabul eden ülkeler sıralamasında 6. Sıradadır. 2012 yılında yatak kapasitesi 716 bine çıkarken, plan dönemi sonunda 950 bin olan hedef aşılarak 1,2 milyon yatak kapasitesine ulaşılmıştır (DPT, 2013: 22; Büyükalvarcı, vd., 2016: 13).

Dokuzuncu plan Özel İhtisas Komisyon raporu, Türkiye turizminin yeni dönem hedeflerini iki başlıkta özetlemiştir. Rehabilitasyon ve Büyüme olarak belirlenen başlıklar 2013 sonrası turizm politikalarının temel amaç ve stratejisini belirleyecektir (Turizm Özel İhtisas Komisyon Raporu, 2007: 43).

- ***X.BYKP’de turizm politikaları***

X.BYKP Turizm Özel İhtisas Raporu, “2012 itibarıyla, toplam değeri 71,7 trilyon ABD Doları olan dünya yıllık hâsılasında ülkelerarası ticaretin hacmi 18,4 trilyon ABD Dolarıdır ve turizm ise sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarını barındıran dünyanın en büyük ticaret kategorilerinden biridir. Ülkelerin ihracat gelirlerinde önemli yere sahip olan turizm sektörü, genel mal ve hizmetler ihracatının ise yüzde 6’sını oluşturmaktadır.” Türkiye turizminin mevcut durum analizini yapmıştır (DPT, 2014: 3).

X.BYKP Türkiye’nin 2023 hedefleri doğrultusunda, toplumun yüksek refah seviyesine ulaşmasını hedefleyerek hazırlanmıştır. Plan kapsamında turizm politikaları, ziyaretçi sayısında %4,6, turizm gelirinde %7,1, ve ziyaretçi başına ortalama harcama tutarında %2,3 oranında artış hedeflemiştir (Andaç, 2018: 17).

X.BYKP’nın genel amaç ve politikaları şu şekildedir (DPT, 2013: 114):

- “Turizmde nitelikli işgücü, tesis ve hizmet kalitesiyle uluslararası bir marka haline gelmesi; daha üst gelir grubuna hitap edecek şekilde turizm ürün ve hizmetlerinin çeşitlendirilmesi ve iyileştirilmesi; turizm değer zincirinin her bileşeninde kalitenin artırılması ve sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde bölgesel kalkınmada öncü bir sektör haline gelmesi temel amaçtır.
- Sektörde, doğal ve kültürel değerlerin koruma-kullanma dengesinin gözetilmesi ve nitelikten ödün vermeden sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.”
- “Sağlık turizmi başta olmak üzere, kongre turizmi, kış turizmi, kruvaziyer turizmi, golf turizmi ve kültür turizmine ilişkin altyapı eksiklikleri tamamlanarak pazarın çeşitlendirilmesi sağlanacak ve alternatif turizm türlerinin gelişimi desteklenecektir.
- Turizm türleri bütüncül bir şekilde el alınarak “Varış Noktası Yönetimi” kapsamında yeni projeler hayata geçirilecektir.
- Pazardaki ve müşteri profilindeki gelişmeler sürekli izlenerek dış tanıtım faaliyetleri etkinleştirilecektir.
- Turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerin, STK’ların ve halkın turizmle ilgili kararlara katılımı artırılacaktır.

- Turizm sektöründe işgücü kalitesi artırılarak, nitelikli turizm personeliyle turiste daha yüksek standartlarda hizmet sunumuna önem verilecektir.
- Çevreye duyarlı ve sorumlu turizm anlayışı kapsamında sürdürülebilir turizm uygulamaları geliştirilecek, turizmin sosyokültürel ve çevresel olumsuzlukları azaltılacaktır.”

Turizm sektöründe 2014-2018 dönemi dalgalanmaların yaşandığı bir dönem olmuş; 2000’li yılların başından itibaren süregelen artışla 2014 yılında zirve noktasına ulaşılırken iç ve dış gelişmelere bağlı olarak 2015 ve 2016 yıllarında bir gerileme yaşanmıştır. Diğer taraftan, 2017 yılında başlayan toparlanma süreci 2018 yılında büyük bir ivme kazanarak rekor düzeyde ziyaretçi sayısına ulaşılmış; yabancı ziyaretçi sayısı 39,5 milyon kişi, turizm geliri ise 29,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (DPT, 2019: 19-20).

Kalkınma planlarında turizm politikaları, dönemin iktisat politikaları doğrultusunda planlanmıştır. Uluslararası ekonomik ilişkiler turizm politikalarının kalkınma planları ile belirlenen hedeflerini etkilemiştir. Dönem boyunca turizm hedeflerine ulaşıldığı gözlemlense de 2013 yılı sonrası istikrarsız bir seyir izleyen ekonomik ve siyasi gelişmeler turizm endüstrisini de olumsuz yönde etkilemiştir. 2015 sonrası başta Rusya ve AB ülkeleri ile olan dış ilişkilerin sancılı döneminde turist sayısı ve turizm geliri gerilemiştir. 2017 yılıyla beraber toparlanmalar görülmekle birlikte, 2023 turizm hedeflerine ulaşamadığı söylenebilir.

Dönemin turizm politikalarına yön veren diğer bir gelişme ise, 2017 yılında gerçekleştirilen 3. Turizm Şurası’dır. Şurada turizm politikaları şu başlıklar ile ele alınmıştır (Turizm Politikaları Komisyonu, 2017):

- Yasal ve İdari Politikalar
- Turizmde İnovasyon ve Teknoloji Politikaları
- Turizm Ürünleri ve Pazarlarına İlişkin Politikalar
- Eğitim Politikaları
- Risk Yönetimi.

3. Turizm Şurası ile çevreye duyarlı, dünya gerçekleri ile uyumlu, turizm sektörünün taleplerini cevaplandırabilecek sürdürülebilir turizm politikalarının tartışılması ile turizm sektöründeki yeni eğilimleri de yakalayarak geleceğe yönelik izlenecek politikaların değerlendirilebilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede turizm sektörü, kamu ve akademik camiadan oluşan 333 üyeli 13 Komisyon oluşturulmuştur (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018).

2.5.3. 2000 yılı sonrası iktisat ve turizm politikaları ilişkisi

2000 sonrası Türkiye iktisat politikaları, krizler ve ekonomik daralmalar sonucu değişime uğramıştır. 2002 sonrası kalkınma plancılığı yönteminin terk edilmesi ve yerine stratejik planlama yaklaşımının hâkim olduğu süreçte, turizm politikaları kısa, orta ve uzun vadeli planlar ile hayat geçirilmiştir. “Türkiye Turizm Stratejisi (2023) ve Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı (2007-2013)” uzun ve orta vadeli planlamayı içerirken, dönem içerisinde hazırlanan ve uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planları ise kısa vadeli planlar olarak hazırlanmıştır.

Dönemin iktisat politikalarının ana hattını, 1980 dönemi ile temelleri atılan liberal iktisat politikaları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda atılan iktisadi adımlar turizm politikalarında, arz kapasitesinin artırılması ve turistik ürünlerin çeşitlendirilmesi doğrultusunda hedeflerin oluşturulmasına neden olmuştur.

Türkiye’nin 2000 sonrası uluslararası ilişkileri ve anlaşmaları turizm politikalarını etkilemiştir. AB turizm politikalarının Türk turizmine etkisi, çevreye duyarlı turizm faaliyetleri ve kültürel mirasın korunması başlıklarında değerlendirilebilir. Sürdürülebilir çevre ve kültürel mirasın korunarak yeni nesillere aktarımı hedefi, bu dönemde kalkınma planlarının ana hedefleri haline gelmiştir.

Dönemin iktisat politikalarının hedeflerinden diğerleri ise, verimliliğin artırılması ve bölgesel gelir eşitliğinin sağlanmasıdır. Turizm endüstrinin mevsimselliğinin ve bölgeselliğinin ortadan kaldırılması bu hedefin gerçekleştirilmesi için önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. 2000 sonrası turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesine yönelik yapılan çalışmalar bu amaç doğrultusunda planlanmıştır.

3. YÖNTEM

Araştırmanın yöntem bölümünde; evren ve örneklemin belirlenme süreci, veri derleme yöntemi ve analiz teknikleri üç ana başlık altında ele alınmaktadır.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırma, Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılı ile başlayan başlayan ve sonrasında planlı kalkınma dönemi olarak adlandırılan 1960’lı yıllar ile devam eden 1923-2018 dönemini kapsamaktadır. Dolayısıyla araştırma evreni “1923-2018 yılları arasında yapılan konaklama işletmesi yatırımları” olarak tanımlanabilir.

Türkiye’de turizm yatırımlarının devlet politikalarında yer alması Cumhuriyetin ilanı ile başlamış olsa da, yatırımlarda kayda değer bir ilerlemenin 1980’li yıllara kadar ortaya çıkmamıştır. Türkiye’de konaklama işletmesi yatırımlarına ilişkin veriler 1970 yılından itibaren derlenebilmektedir. Esas gelişmenin 1980’li yıllarda olduğu bilinse de, mümkün olduğunca geniş bir veri seti kullanarak politika değişimlerinin etkisini daha iyi değerlendirebilmek açısından 1970-2018 dönemi için turizm yatırımları araştırmanın örneklemine oluşturmaktadır. Turizm yatırımlarının gelişiminde Türkiye’de uygulanan iktisat politikaları ve turizm politikalarının etkilerinin incelenmesi amacıyla, 1970-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak konaklama işletmelerine ait turizm yatırım ve işletme belgeli tesis ve yatak sayıları ile toplam tesis ve yatak sayıları araştırmanın örnek veri setine dahil edilmiştir. İlgili dönemde turizm alanında gelişmeyi gösteren ve bunu iktisat ve turizm politikaları açısından değerlendirmeye olanak veren en önemli gösterge konaklama işletmelerine ilişkin yatırım verileri olarak kabul edilmiştir.

3.2. Veri Derleme

Araştırmada ikincil veriler kullanılmış ve bu verilerinin derlenmesinde Kültür ve Turizm Bakanlığının internet sitesinde yer alan Bakanlık tarafından desteklenen Turizm Yatırım ve İşletme Belgeli Tesis İstatistiklerinden yararlanılmıştır. Belediye belgeli tesisler devlet politikalarından bağımsız olarak da desteklenebildiği için kapsam dışında tutulmuştur. Veri seti EK-1’de sunulmuştur. 1970-2018 dönemine ilişkin yıllık verilerle yatırım ve işletme belgeli konaklama işletmeleri tesis ve yatak sayıları ile toplam tesis ve yatak sayıları değişken olarak analizlerde kullanılmıştır. Değişkenlerin tanımları aşağıda verilmiştir:

- **Yatırım belgeli konaklama işletmesi tesis ve yatak sayıları:** Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik kapsamında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yatırım aşamasında olan tesisler için verilen turizm yatırım belgesine sahip tesis ve yatak sayıları
- **İşletme belgeli konaklama işletmesi tesis ve yatak sayısı:** Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik kapsamında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından işletme aşamasında olan tesisler için verilen turizm yatırım belgesine sahip tesis ve yatak sayıları
- **Toplam konaklama işletmesi tesis ve yatak sayısı:** Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yatırım ve işletme belgesine sahip toplam tesis ve yatak sayıları

Değişkenlerin tanımlarında belirtildiği gibi yatırım belgeli tesis ve yatak sayıları ilgili dönemde yatırım faaliyetlerine etki eden kırılmaları, işletme belgesi tesis ve yatak sayıları ise yatırımı tamamlanarak işletmeye geçebilen tesislere ilişkin kırılmaları açıklamak amacıyla veri setine dahil edilmiştir. Toplam tesis ve yatak sayılarının da ilgili dönemde politika değişikliklerinin etkisini toplu olarak göstermeye olanak sağlayacağı düşünüldüğü için analizlerde kullanılmıştır. Bu değişkenlere ilişkin yapısal kırılmaların çakışması ya da farklılaşması yatırımların gelişimi, işletmeye geçiş süreçleri ve toplam yatırımların durumu hakkında bilgi sağlamaktadır.

3.3. Veri Analizi Yaklaşımı

Bu araştırma ile turizm yatırımlarının gelişiminde Türkiye’de uygulanan iktisat politikaları ve turizm politikalarının etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, 1970-2018 dönemi için yıllık veriler kullanılarak turizm yatırım ve işletme belgeli tesis ve yatak sayıları ile toplam tesis ve yatak sayıları bağımlı değişkenler olarak çoklu yapısal kırılma belirleme testleri ile incelenmiştir. Analizlerin doğrusal (lineer) yapısına uygun olarak serilerin doğal logaritma değerleri kullanılmıştır. Yapısal kırılmaların varlığının test edilmesinde, Bai ve Perron (BP) (2003) ve Carrion-i Silvestre (CiS) (2009) testleri kullanılmıştır.

Bir zaman serisi analiz edilen dönem boyunca farklı dönemlerde değişik deterministik (rassal olmayan, olasılıksız) trendler etrafında durağan olabilir (Göçer ve Peker, 2014). Yapısal kırılmalı birim kök testleri, zaman serilerinde sabit terimde ve/veya eğimde belirli dönemlerde meydana gelen ve politika değişimleri, ekonomik krizler, pazar yapısında kaymalar, savaş, afet gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilen istatistiksel olarak anlamlı değişimleri, bir başka ifadeyle şokları incelemektedir. Bu şokların varlığı zaman serileri ile yapılan analizlerde büyük önem taşımaktadır.

Yapısal kırılmaların analizi ile incelenen seride anlamlı kaymalar/kırılmalar olup olmadığı, varsa bu kırılmaların hangi dönemlerde ortaya çıktığı belirlenebilmektedir. Araştırmanın amacına uygun olarak yapısal kırılmalı birim kök testleri sonucunda belirlenen kırılmalara ilişkin tarihler iktisat politikalarında ve turizm politikalarında yapılan köklü değişiklikler ile birlikte değerlendirilerek bulgular ve sonuç bölümlerinde yorumlanması planlanmıştır.

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Philips-Perron (PP), Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) gibi geleneksel birim kök testleri, serilerde yapısal kırılmaların

varlığı durumunda durağan olmayan (non-stationary) serileri durağan (stationary), yapısal kırılma altında durağan serileri ise durağan olmayan seriler olarak değerlendirebilmektedir. Bu durum analizlerin sahte/yanlış sonuçlar vermesine neden olmaktadır.

Yapısal kırılmalı birim kök testleri, serilerde kırılma olmasından bağımsız olarak daha tutarlı sonuçlar vermektedir. Ayrıca kırılma parametrelerine göre değişmeyen sonuçlar ürettiklerinden, performansları kırılmanın büyüklüğüne bağlı değildir (Carrion-i-Silvestre vd., 2009).

Genel olarak en basit şekliyle grafik çiziminde ani değişimler gözlenen bir serinin yapısal kırılmalı olabileceği, bu nedenle alternatif olarak yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testlerinin kullanılması gerektiği söylenebilir. Grafik çizimlerde görünen bu kırılmaların istatistiksel olarak anlamlı yapısal değişimlere işaret edip etmediğini birim kök testleri gösterir.

3.3.1. Bai-Perron (BP) Yapısal Kırılma Belirleme Testi

Bai ve Perron (1998) tarafından geliştirilen BP yapısal kırılma belirleme testi, verideki her bir kırılma noktasını en küçük kareler yöntemi (EKK) ile doğrusal olarak modelleyen bir testtir. Geliştirdikleri testi, 2003 yılında yayınladıkları çalışma ile farklı veri setlerine uygun olarak açıklayan Bai ve Perron, tarihleri belirsiz ve belirsiz sayıda yapısal kırılma için kırılma tahmincileri, kırılma tarihleri ve testlerin yapılandırılması konusunda yönergeler sunmuşlardır (Bai ve Perron, 2003). Hata kareler toplamının global minimum değerlerini elde eden etkili bir algoritma geliştiren Bai ve Perron (2003), dinamik programlama temeline dayanan bu algoritma ile kırılma sayısının belirlenmesi için aşağıdaki testleri önermiştir:

- Sıfır hipotezi kırılma yoktur, alternatif hipotezi k sayıda sabit kırılma vardır şeklinde oluşturulan **SupFT(k)** testi,
- Sıfır hipotezi kırılma yoktur, alternatif hipotezi en fazla M ($1 \leq m \leq M$) sayıda bilinmeyen kırılma vardır şeklinde oluşturulan **UDmax** ve **WDmax** double maksimum testleri,
- Sıfır hipotezi ℓ sayıda, alternatif hipotezi $\ell + 1$ sayıda kırılma vardır şeklinde oluşturulan ardışık (sequential) **SupFT ($\ell + 1 \mid \ell$)** testi.

BP testi yapılırken kullanılacak model seçim kriteri için Bayesyen Bilgi Kriteri (BIC), Schwarz bilgi kriterinin Liu, Wu ve Zidek (1994) tarafından modifiye edilmiş hali

olan LWZ kriteri ve BP tarafından geliştirilen ardışık supFT ($\ell + 1 \mid \ell$) testine dayanan ardışık (sequential) model seçme kriterleri önerilmektedir. Bu testler için kritik değerlerin değişkenlerin trend içermesi durumunda dahi güvenle kullanılabileceğini belirtilmektedir (Bai ve Perron, 2003). Yapısal kırılma tarihleri içsel olarak, yani veriye bağlı olarak belirlendiği için, bu tarihleri doğrudan yorumlamak mümkündür.

BP testinde m sayıda kırılma (ve $m + 1$ sayıda rejim için) için kullanılan çoklu doğrusal regresyon modeli şöyle gösterilmektedir:

$$y_t = x_t' \beta + z_t' \delta_j + u_t \quad t = T_{j-1} + 1, \dots, T_j \quad (1)$$

(1) nolu modelde $j=1, \dots, m+1$, $T_0 = 0$ ve $T_{m+1} = T$ olarak tanımlanmaktadır. y_t bağımlı değişken gözlem değerlerini, x_t ($p \times 1$) ve z_t ($q \times 1$) değişkenlere ait vektörleri, β ve δ_j ($j = 1, \dots, m + 1$) katsayı vektörlerini, u_t ise hata terimini ifade etmektedir. Burada amaç değişkenlerde T sayıda gözlem değeri olduğunda kırılma noktaları ile birlikte regresyon katsayılarını tahmin etmektir. Modeldeki ($T_1, \dots, T_m$) bilinmeyen kırılma noktalarını ifade etmektedir. Model matris biçiminde ifade edildiğinde aşağıdaki gibi olur:

$$Y = X\beta + \bar{Z} \delta + U \quad (2)$$

$$Y = (Y_1, \dots, Y_T)'; X = (X_1, \dots, X_T)'; \delta = (\delta_1, \dots, \delta_T)'; Z_i = (Z_{T_{i-1}+1}, \dots, Z_T)' \quad (3)$$

(2) nolu modelde, kırılma sayısının $m > 2$ olması durumunda hesaplama süreci karmaşılaşmaktadır. Bu durumu çözebilmek için, Bai ve Perron (2003) **SupFT** ($\ell + 1 \mid \ell$) testi ile en çok 5 kırılmaya kadar, bir farklı kırılma sayısının hesaplandığı iki durumu birbirleri ile karşılaştırmayı önermişlerdir. Bu araştırma kapsamında amaç analiz edilen serilerde kırılma sayısını ve tarihlerini belirlemek olduğundan, analizlerde **SupFT** ($\ell + 1 \mid \ell$) testi kullanılmıştır.

3.3.2. Carrion-i Silvestre (CiS) Yapısal Kırılma Belirleme Testi

Carrion-i Silvestre, Kim ve Perron (2009) ile birlikte yaptığı çalışmada kendi adını verdiği, en çok 5 kırılmaya kadar serileri analiz eden ve küçük örneklemelerde de kullanılabilen bir birim kök testi geliştirmiştir. CiS testi, yapısal kırılma noktalarını içsel (endojen) kabul eden Bai ve Perron (2003) algoritmasını kullanarak, EKK yerine yarı-genelleştirilmiş (quasi-generalized) EKK yöntemi ile tahminleyen dinamik programlama

süreciyle ve hata kareler toplamını minimize ederek elde etmektedir. CiS testinde kullanılan stokastik (rassal) veri üretme süreci şöyledir:

$$y_t = d_t + u_t \quad (4)$$

$$u_t = \alpha u_{t-1} + v_t \quad t = 0, \dots, T \quad (5)$$

Yukarıda verilen modelde $\{u_t\}$ gözlemlenmemiş bir sıfır ortalama sürecini ifade ederken, $u_0 = 0$ olarak varsayılmaktadır. CiS testinde temel olarak üç modelden söz edilmektedir:

- Model 0 (seviye değerinde kayma)
- Model I (eğimde değişim ya da değişen büyüme)
- Model II (karma değişim)

Carrion-i-Silvestre vd. (2009), bu süreçle elde edilen serilerin durağanlığını test edebilmek için, beş farklı test istatistiği geliştirmiştir:

$$- PT(\lambda_0) = \{S(\bar{\alpha}, \lambda_0) - \bar{\alpha} S(1, \lambda_0)\} / s_2(\lambda_0) \quad (6)$$

$$- MPT(\lambda_0) = [c^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 + (1 - \tilde{c}) T^{-1} \tilde{y}_T^2] / s(\lambda_0)^2 \quad (7)$$

$$- MZ\alpha(\lambda_0) = (T^{-1} \tilde{y}_T^2 - s(\lambda_0)^2) (2T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2)^{-1} \quad (8)$$

$$- MSB(\lambda_0) = (s(\lambda_0) - 2 T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2)^{-1/2} \quad (9)$$

$$- MZt(\lambda_0) = (T^{-1} \tilde{y}_T^2 - s(\lambda_0)^2) (4s(\lambda_0)^2 T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2)^{-1/2} \quad (10)$$

Bu hipotezleri test etmek için gerekli olan asimptotik kritik değerler, yeniden örnekleme olarak açıklanabilen bootstrap yöntemi ile üretilebilmektedir. Bootstrap yönteminde temel olarak örneklem daha küçük örneklemelere ayrılarak ve çok sayıda tahmin yapılarak sonuca ulaşılmaktadır.

CiS testlerinin hipotezleri BP testinden farklı olarak aşağıdaki şekilde kurulmaktadır:

H_0 : Yapısal kırılmalar altında birim kök vardır.

H_1 : Yapısal kırılmalar altında birim kök yoktur.

Dolayısıyla CiS testinde hesaplanan test istatistiği kritik değerden küçük olduğunda, H_0 hipotezi reddedilmekte ve seride yapısal kırılmaların varlığı durumunda, birim kökün olmadığı, yani serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Göçer ve Peker, 2014: 114).

4 . BULGULAR

Araştırmanın bulgular bölümünde öncelikli olarak analizde kullanılan veriler değerlendirilmiş, sonrasında ise BP ve CiS çoklu yapısal kırılmalı birim kök testlerine ilişkin bulgular açıklanmıştır.

4.1. Veri Setinin İncelenmesi

Araştırma kapsamında 1970-2018 dönemine ilişkin turizm yatırım ve işletme belgeli tesis ve yatak sayıları ile toplam tesis ve yatak sayılarından oluşan veri setinin çoklu yapısal kırılmalı birim kök testleri ile analiz edilmesi planlanmıştır. Bu analizlerden önce verilerin genel ve görsel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Tablo 4.1 tesis ve yatak sayılarının yıllara göre gösterdiği yüzde değişim oranlarını göstermektedir.

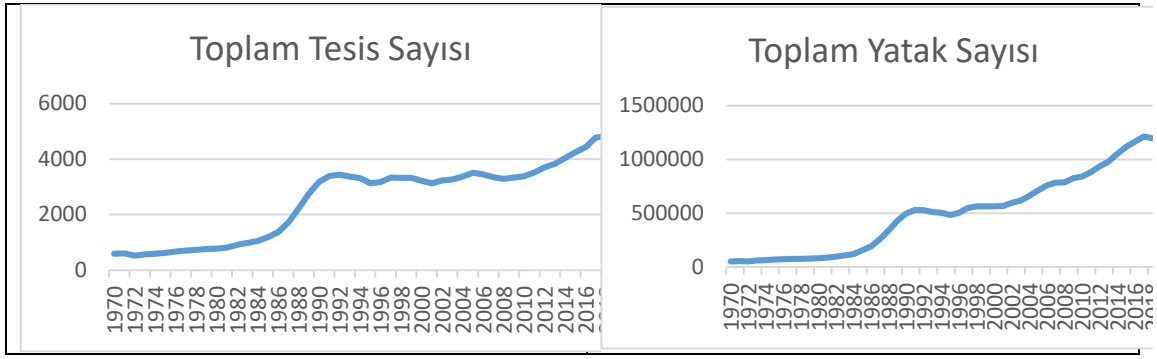
Tablo 4.1. *Turizm yatırım ve işletme belgeli konaklama işletmelerinin yıllara göre değişim oranları*(<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201140/yillik-bultenler.html>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019))

YIL	TURİZM YATIRIM BELGELİ TESİS SAYISI % Değişim	TURİZM YATIRIM BELGELİ YATAK SAYISI % Değişim	TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS SAYISI % Değişim	TURİZM İŞLETME BELGELİ YATAK SAYISI % Değişim	TOPLAM TESİS SAYISI % Değişim	TOPLAM YATAK SAYISI % Değişim
1970	0	0	0	0	0	0
1971	-14,0	-1,0	15,4	13,3	0,5	6,5
1972	-39,4	-22,4	7,7	7,8	-12,8	-5,6
1973	14,6	23,8	6,9	11,3	9,2	15,8
1974	2,8	4,6	3,1	6,1	3,0	5,5
1975	9,2	0,8	5,3	9,9	6,5	6,4
1976	12,4	0,4	4,3	5,2	6,9	3,5
1977	15,0	8,3	1,6	6,5	6,2	7,1
1978	0,0	-7,2	6,1	4,0	3,8	0,0
1979	1,5	-1,8	4,4	3,0	3,4	1,4
1980	0,8	2,2	3,4	3,9	2,5	3,3
1981	4,1	15,2	3,5	3,9	3,7	7,5
1982	21,9	19,9	7,6	7,1	12,5	11,5
1983	10,9	19,5	7,4	5,7	8,7	10,8
1984	9,6	23,5	5,1	3,5	6,8	11,5
1985	21,6	33,4	7,3	26,0	12,9	29,2
1986	27,3	41,8	6,1	7,1	15,0	22,9
1987	39,8	51,7	14,1	15,3	26,1	34,4
1988	42,2	42,0	14,7	15,2	28,9	31,1
1989	31,1	32,3	15,2	19,4	24,2	27,7
1990	15,6	12,7	14,3	18,6	15,1	14,7
1991	3,4	1,9	11,4	15,8	6,6	6,7
1992	-2,5	-6,8	6,7	9,6	1,3	-0,6
1993	-7,7	-10,7	5,5	7,0	-1,9	-3,4
1994	-11,7	-12,7	9,4	12,7	-1,8	-1,0
1995	-15,5	-16,0	3,7	5,8	-5,4	-4,6
1996	-1,9	0,1	4,1	7,5	1,5	4,4
1997	7,1	16,8	3,6	3,9	5,0	9,1
1998	-2,6	5,3	1,1	0,3	-0,5	2,4
1999	-4,0	-1,4	-2,4	1,6	-3,0	0,3
2000	-0,8	-0,7	-4,4	1,8	-2,9	0,7
2001	-4,8	-6,0	9,5	13,4	3,6	5,1
2002	-8,0	-2,7	6,3	7,4	0,8	3,5
2003	-0,7	8,9	5,5	6,2	3,3	7,2
2004	1,9	6,9	5,2	8,0	4,1	7,6
2005	-9,7	7,3	2,3	6,4	-1,6	6,7
2006	-16,4	-1,3	2,6	5,2	-3,1	2,9

Tablo 4.1 (Devamı)						
2007	-10,7	-7,5	1,6	4,6	-1,6	0,4
2008	-0,5	1,6	2,1	6,6	1,5	5,0
2009	-2,3	-10,4	2,3	7,3	1,2	1,8
2010	16,3	9,3	0,8	3,4	4,3	5,0
2011	5,1	5,9	5,1	6,3	5,1	6,2
2012	4,1	2,2	3,1	5,6	3,4	4,6
2013	10,0	10,2	3,9	6,1	5,4	7,3
2014	5,8	2,5	5,0	7,7	5,2	6,3
2015	0,7	1,5	5,7	5,3	4,4	4,2
2016	0,9	-0,4	10,0	5,9	7,7	4,2
2017	-7,4	-15,9	3,6	3,9	1,0	-1,2
2018	-6,7	-14,3	4,1	4,2	1,7	0,1

Araştırmada kullanılan turizm yatırım ve işletme belgeli konaklama işletmelerinin toplam tesis ve yatak sayılarına ilişkin grafikler Şekil 4.1’de verilmiştir. Grafikler Tablo 4.1 ile birlikte incelendiğinde her iki seride de 1984-85 yılları sonrasında serilerde artış hızının yükseldiği görülmektedir. 1982 yılında yürürlüğe giren Turizm Teşvik Kanunu’nun toplam tesis ve yatak sayıları üzerinde belirgin bir etkisi olduğu görülmektedir. 1982’de kanunun çıkmasının hemen ardından serilerde ciddi bir sıçrama ve yapısal bir farklılık gözlemlenmektedir. 1984-1985 dönemi sonrasında ise çeşitli dönemlerde (1993-1995, 1998-2000, 2005-2007) yıllarında konaklama işletmelerinin toplam tesis sayısında azalma görülmektedir. Toplam tesis sayısında artış hızı 1985 yılı ile birlikte artmakta, ancak 1990’dan itibaren düşmektedir. 1993-1995 döneminde yatırımların azaldığı, 2000’li yıllara gelindiğinde de artış hızının hiçbir zaman Teşvik Kanunu dönemindeki ölçüde olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni yatırımların doygunluğa ulaşması ve teşvik anlayışının değişmesi olarak yorumlanabilir. Toplam yatak sayıları da tesis sayısına benzer şekilde ve tesis kapasitesinden büyük bir hızla 1985’ten itibaren artmış ve 1990 sonrası düşüşe geçmiştir. Turizmin kitle turizmine bağlandığı ve geliştirilmeye çalışıldığı bu ilk teşvik yıllarında çoğunlukla büyük ölçekli ve deniz turizmine yönelik tesislerin desteklendiği bilinmektedir. Yatak kapasitesindeki artış hızının sonraki dönemde yavaşlaması hem tesis sayısının azalması hem de daha küçük ölçekli ve çeşitliliği arttıracak tesislerin desteklenmesine bağlanabilir.

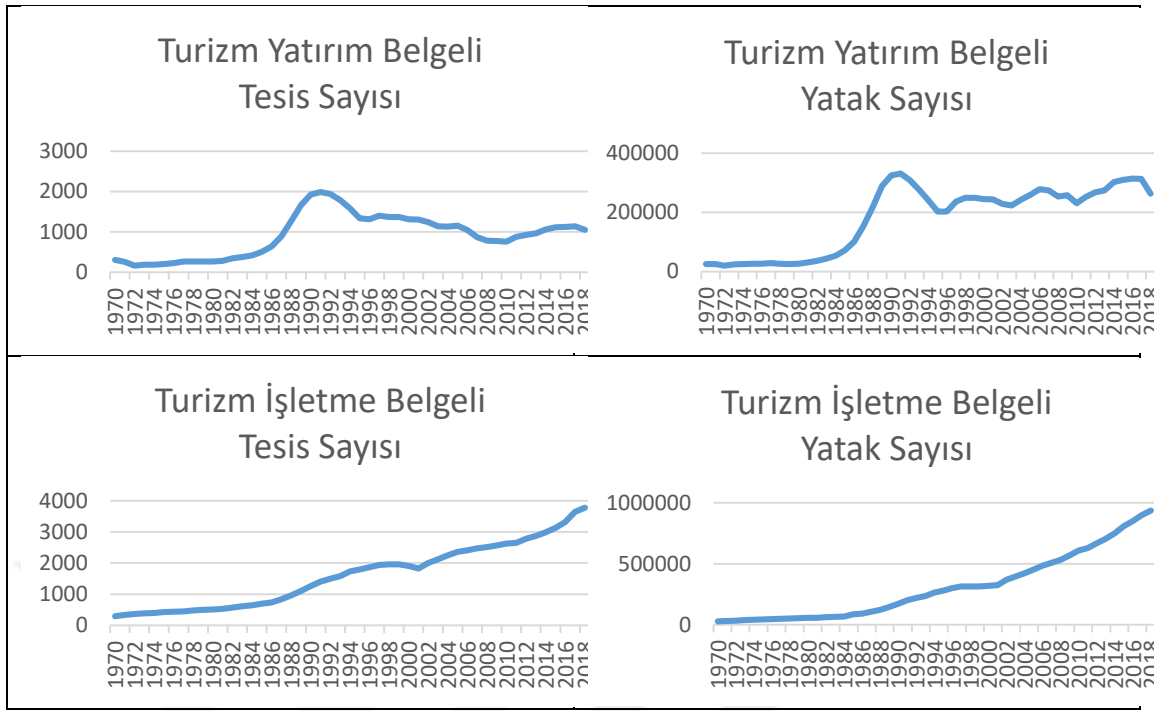
Toplam tesis ve yatak sayılarının 90’lı yıllarda (1997 hariç) artış hızında yavaşlama eğilimi olduğunu söylemek mümkündür. 2000’li yıllarda ise 2001, 2006 ve 2008 ekonomik krizlerinin etkileri görülmekle birlikte, tesis kapasitelerinin az da olsa arttığı görülmektedir.

Şekil 4.1. Turizm yatırım ve işletme belgeli toplam yatak ve toplam tesis sayıları (1970-2018) (<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201140/yillik-bultenler.html>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019))

Turizm yatırımları için yatırım teşvikinden yararlanabilmek için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından öncelikli olarak turizm yatırım belgesi, yatırım gerçekleştirilip faaliyete geçildikten sonra ise işletme belgesi verilmektedir. Buna göre konaklama işlemlerinin turizm yatırım ve işletme belgeli tesis ve yatak sayılarına ilişkin grafikler Şekil 4.2’de verilmiştir. Yatırım belgeli tesis ve yatak sayıları 1980’li yılların sonlarından itibaren azalma eğilimi göstermekte, buna karşın işletme belgeli tesis ve yatak sayısı 1999 ve 2000 yılları dışında düzenli bir artış eğilimi göstermektedir. Yatırım belgeli tesis ve yatak sayısındaki azalmanın 1982 yılında çıkartılan Turizm Teşvik Kanunu ile yatırım teşvik belgesi alan yatırımların işletme aşamasına gelmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Turizm işletme belgeli tesis sayısının dönem boyunca yatırım belgeli tesislerden daha yavaş bir hızla arttığını söylemek mümkündür. Bu durum tüm yatırımların işletmeye dönüşmemesinden ya da yeterince hızlı işletme aşamasına geçememesinden kaynaklanabilir. Bununla birlikte işletme belgeli tesis ve yatak sayılarının yatırım belgelilere göre daha düzenli ve sürekli artış eğilimi turizm yatırım teşviklerinin başarılı olduğunun bir göstergesidir. Yatırım belgeli tesis ve yatak sayılarındaki dalgalanmanın ise bir ölçüde bu belgelerin işletme belgesine dönüşmesinden kaynaklandığı söylenebilir de, azalma görülen dönemlerin 1991, 1999, 2001, 2006, 2008 ve 2017 yılları olmak üzere ekonomik ve siyasi krizlerin yaşandığı yıllar ve sonrasına denk gelmesi nedeniyle turizm yatırımlarının olumsuz yönde etkilendiğini söylemek mümkündür.

Şekil 4.2. Turizm yatırım ve işletme belgeli toplam yatak ve toplam tesis sayıları (1970-2018) (<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201140/yillik-bultenler.html>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019))

Yukarıda açıklanan artış ve azalışlar değişkenlerin istatistiki verilerine bağlı olarak açıklanmıştır. Analizde kullanılan tüm değişkenler için, özellikle toplam tesis ve yatak sayıları ile yatırım belgeli tesis ve yatak sayıları için belirli dönemlerde veride belirgin kaymalar görülmektedir. Ancak bu kaymaların istatistiksel olarak anlamlı yapısal kırılmalar olup olmadığını belirlemek uygun analizlerle mümkün olmaktadır. Bu amaçla, zaman serilerinde çoklu yapısal kırılmaları inceleyen BP ve CiS testleri uygulanmış ve testlerin bulguları izleyen bölümde açıklanmıştır.

4.2. BP ve CiS Çoklu Yapısal Kırılma Belirleme Testlerine İlişkin Bulgular

1970-2018 yıllarına ait konaklama işletmeleri toplam tesis ve yatak sayıları ile turizm işletme ve yatırım belgeli tesis ve yatak sayılarına ilişkin veri seti, doğrusal zaman serisi analizinin yapısına uygun olarak doğal logaritmik değerleri ile analizlerde kullanılmıştır.

Bai ve Perron (2003)'un BP birim kök testi için geliştirdiği ve kırılma sayısını belirleyebilmek için önerdiği üç farklı hipotez yapısından biri olan ve sıfır hipotezi ℓ sayıda, alternatif hipotezi $\ell + 1$ sayıda kırılma vardır şeklinde oluşturulan ardışık (sequential) SupFT ($\ell + 1 \mid \ell$) testi kullanılarak yapılan BP testine ilişkin sonuçlar Tablo 4.2'de verilmiştir.

Tablo 4.2. Bai ve Perron (2003) test sonuçları**

TOPLAM YATAK SAYISI							
Model:	Sabitte Kırılmalı Model			Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model			
Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri	Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri
0 vs. 1 *	354.8051	8.58	1981, 1988, 2005	0 vs. 1 *	174.2199	11.47	1983, 1990,2002
1 vs. 2 *	41.01729	10.13		1 vs. 2 *	10.82921	12.95	
2 vs. 3 *	27.73848	11.14		2 vs. 3 *	15.30617	14.03	
3 vs. 4	9.357738	11.83		3 vs. 4	0.845789	14.85	
4 vs. 5	3.963714	12.25		4 vs. 5	0.970342	15.29	
TURİZM İŞLETME BELGELİ YATAK SAYISI							
Model:	Sabitte Kırılmalı Model			Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model			
Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri	Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri
0 vs. 1 *	216.7879	8.58	1977, 1987, 1994, 2006	0 vs. 1 *	105.7778	11.47	1977, 1985, 1994, 2002
1 vs. 2 *	41.83496	10.13		1 vs. 2 *	12.74873	12.95	
2 vs. 3 *	18.35486	11.14		2 vs. 3 *	12.19698	14.03	
3 vs. 4 *	15.36047	11.83		3 vs. 4 *	17.99215	14.85	
4 vs. 5	0.000000	12.25		4 vs. 5	0.622708	15.29	
TURİZM YATIRIM BELGELİ YATAK SAYISI							
Model:	Sabitte Kırılmalı Model			Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model			
Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri	Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri
0 vs. 1 *	685.0325	8.58	1980, 1987	0 vs. 1 *	157.4382	11.47	1982,1992
1 vs. 2 *	12.34463	10.13		1 vs. 2 *	24.14067	12.95	
2 vs. 3	2.967371	11.14		2 vs. 3	3.959708	14.03	
3 vs. 4	0.793906	11.83		3 vs. 4	1.654954	14.85	
4 vs. 5	0.976931	12.25		4 vs. 5	2.422371	15.29	
TOPLAM TESİS SAYISI							
Model:	Sabitte Kırılmalı Model			Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model			
Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri	Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri
0 vs. 1 *	367.2473	8.58	1982, 1989, 2012	0 vs. 1 *	48.94652	11.47	1985,1992, 2011
1 vs. 2 *	56.54155	10.13		1 vs. 2 *	26.55121	12.95	
2 vs. 3 *	13.89978	11.14		2 vs. 3 *	27.00959	14.03	
3 vs. 4	2.024311	11.83		3 vs. 4	6.115289	14.85	
4 vs. 5	0.085841	12.25		4 vs. 5	2.028884	15.29	
TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS SAYISI							
Model:	Sabitte Kırılmalı Model			Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model			
Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri	Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri

Tablo 4.2 (devamı)							
0 vs. 1 *	152.9492	8.58	1987, 1994, 2004,2012	0 vs. 1 *	30.64108	11.47	1985,1999, 2012
1 vs. 2 *	50.71353	10.13		1 vs. 2 *	27.79878	12.95	
2 vs. 3 *	27.39439	11.14		2 vs. 3 *	14.51502	14.03	
3 vs. 4 *	12.56456	11.83		3 vs. 4	5.384704	14.85	
4 vs. 5	4.534128	12.25		4 vs. 5	0.816275	15.29	
TURİZM YATIRIM BELGELİ TESİS SAYISI							
Model:	Sabitte Kırılmalı Model				Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model		
Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri	Kırılma Testi	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değerler**	Kırılma Tarihleri
0 vs. 1 *	118.5217	8.58	1981,1988,1 995,2006	0 vs. 1 *	115.3970	11.47	1985,1992, 2008
1 vs. 2 *	44.88067	10.13		1 vs. 2 *	15.85446	12.95	
2 vs. 3 *	18.14125	11.14		2 vs. 3 *	7.946816	14.03	
3 vs. 4 *	12.35557	11.83		3 vs. 4	6.046023	14.85	
4 vs. 5	0.00000	12.25		4 vs. 5	1.218032	15.29	

* Anlamlı kırılma sayısını göstermektedir.

** L+1 breaks vs. global L methodu kullanılarak analiz yapılmıştır.

Tablo 4.2'den de görülebileceği üzere, tüm değişkenler için hem sabitte kırılmalı modelde hem de sabitte ve trendde kırılmalı modelde istatistiksel olarak anlamlı kırılmalar bulunmuştur. Tablo 4.3'te yapısal kırılma tarihleri özetlenmiştir.

Tablo 4.3. *Serilere ilişkin BP testi yapısal kırılma tarihleri*

Toplam Yatak Sayısı		Toplam Tesis Sayısı	
<i>Sabitte</i>	<i>Sabitte ve Trendde</i>	<i>Sabitte</i>	<i>Sabitte ve Trendde</i>
1981	1983	1982	1985
1988	1990	1989	1992
2005	2002	2012	2011
Yatırım Belgeli Yatak Sayısı		Yatırım Belgeli Tesis Sayısı	
<i>Sabitte</i>	<i>Sabitte ve Trendde</i>	<i>Sabitte</i>	<i>Sabitte ve Trendde</i>
1980	1982	1981	1985
1987	1992	1988	1992
		1995	2008
		2006	
İşletme Belgeli Yatak Sayısı		İşletme Belgeli Tesis Sayısı	
<i>Sabitte</i>	<i>Sabitte ve Trendde</i>	<i>Sabitte</i>	<i>Sabitte ve Trendde</i>
1977	1977	1987	1985
1987	1985	1994	1999
1994	1994	2004	2012
2006	2002	2012	

Tablo 4.3'e göre iki farklı modelin yapısal kırılmaları benzer tarihler için tahminlediği görülmektedir. Tüm serilerde yapısal kırılmaların varlığı turizm yatırımlarında hem iktisat hem de turizm politikalarında önemli gelişmelere ve iktisadi yaklaşımlarda ekonomik krizlerle birlikte gelen köklü değişimlere işaret etmektedir. Ayrıca seri grafiklerinden ve analiz sonuçlarından anlaşıldığı üzere 1980 öncesine ilişkin bir kırılma turizm işletme belgeli yatak sayısı (1977) dışında bulunamamıştır. Bu durum 1970-1980 yılları arasında turizm yatırımlarını etkileyen ve önemli ölçüde artmasına ya da azalmasına sebep olan bir değişim olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Turizm yatırımları için öncelikli olarak yatırım belgesi almak gerektiği dikkate alındığında, turizm yatırım belgeli tesis ve yatak sayılarındaki yapısal kırılmalar turizm endüstrisinin sermaye birikimi ve yatırımlar açısından çekiciliği hakkında önemli bir bilgi kaynağıdır. İktisat ve turizm politikalarındaki değişikliklerin etkilerinin belirli bir sürede ortaya çıkacağı düşünülerek, yapısal kırılma tarihleri ile ilgili değerlendirmeler her iki modelin (sabitte ve sabitte ve trendde kırılmalı modeller) sonuçlarının birlikte yorumlanmasını gerektirmektedir.

Yatırım belgeli tesis sayılarında sabitte kırılmalı model sonuçlarına göre 1981, 1988, 1995 ve 2006 yıllarında yapısal kırılmalar tespit edilmiştir. Sabitte ve trendde kırılmalı model sonuçlarına göre ise 1985, 1992 ve 2008 yıllarında kırılmalar görülmektedir. 1982 yılında Turizm Teşvik Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle turizm alanında yatırımların çekiciliği hızla artmıştır. Ancak tesislerin yatırım başvuru süreçleri ve kabul alma süreleri düşünüldüğünde kanunun etkilerinin 1985 yılında ortaya çıktığı söylenebilir. Ülkemize gelen yabancı ziyaretçi sayılarına bakıldığında da 1982 yılında 1,4 milyon olan ziyaretçi sayısı 1985 yılında 2,6 milyon olmuştur. 1989 yılından itibaren iktisat politikalarında uygulanan serbestleşme ve özel sektörü destekleme yaklaşımının üretim yatırımlarına dönüşmediği ve sonrasında 1990 yılında patlak veren Körfez Savaşı yıllarında ekonomik büyümenin yavaşladığı söylenebilir. 1991 yılı Türkiye'de ekonomik büyümenin neredeyse sıfıra indiği/durduğu bir yıldır. Bu nedenle turizm yatırımlarında da yapısal bir kırılmayı ifade etmesi beklendik bir sonuçtur. Körfez Savaşı yıllarında turizm endüstrisi gelen ziyaretçi sayıları açısından da büyük ölçüde olumsuz yönde etkilenmiştir. Ekonomik kriz dönemlerinde yatırımların azaldığı ve tasarrufların arttığı bilinmektedir. 1995 yılı da, 1994 krizi sonrası doğal olarak yatırımların azaldığı bir dönemdir. 1990'larda karşılaşılan kırılmalar politika değişikliklerinden ziyade, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durgunluk ve bu nedenle politikaların uygulanamamasından kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde 2006 yılında önemli bir ekonomik daralma yaşanmış ve yatırımlar durma noktasına gelmiştir. Turizm endüstrisi için hem turist sayısı hem de turizm gelirleri açısından pek parlak geçmeyen, iç ve dış siyasette sorunların ortaya çıktığı 2006 ve hemen sonrasında 2008'de yaşanan küresel kriz arasında turizm yatırımlarının önemli ölçüde etkilendiği ve yine bu dönemde önemli politika değişimlerinin yaşandığını söylemek mümkündür. 2008 yılı hem ekonomik daralmaya, hem işletmelerin iflasına ya da kapanmasına, hem de yabancı sermayenin ülkeyi terk etmesine neden olan küresel krizin iktisadi açıdan yansımaları ile tanımlanabilir.

İşletme belgesi, turizm endüstrisinde faaliyet gösteren tesislerin niteliklerine göre işletme aşamasında başvuruda bulundukları ve uygun görüldüğü takdirde bakanlık tarafından verilen belgedir. Turizm endüstrisinde uygulanan teşvik politikaları işletme belgeli tesislere birçok olanak sağlamaktadır. İşletme belgeli tesis ve yatak sayılarında meydana gelen yapısal kırılmalar iktisat ve turizm politikalarının doğrudan sonucu olarak değerlendirilebilir.

İşletme belgeli tesis sayılarında sabitte kırılmalı modelde 1987, 1994, 2004 ve 2012 olarak belirlenen kırılma noktaları, sabitte ve trendde kırılmalı modele göre 1985, 1999 ve 2012 yıllarında görülmektedir. 1982 Turizmi Teşvik Kanunu 1985 yılında görülen kırılmaya neden olan etkidir. Kanun sonrası turizm endüstrinde faaliyet gösteren tesislerin işletme belgesine sahip olabilmeleri için hayata geçirilen yasal ve iktisadi adımlar işletme belgeli tesis sayısını hızlı bir şekilde arttırmıştır. Türkiye 1990'lı yılları iktisadi krizler ve siyasal istikrarsızlıklar ile geçirmiştir. Özelleştirme uygulamalarının artışı ve IMF ile yapılan Stand-by anlaşmalarının iktisat politikalarının çerçevesini belirlediği yıllarda, turizm politikaları ise, turizm geliri ve turist sayısının artırılması hedefi ile planlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda işletme belgeli tesislerin artırılması hedeflenmiştir. Ayrıca turizm endüstrisinde kökleşmeye başlayan her şey dahil sistemi toplam yatak kapasitesi ve tesis sayılarının arttırılmasını gerekliliğini ortaya koymuştur. 1994 krizinin işletme belgeli tesis ve yatak sayılarını etkileyen bir kırılmaya sebep olduğu açıktır. 1990'ların sonuna doğru yaşanan iktisadi ve siyasal krizler, 28 Şubat süreci, 1999 Depremi ve aynı zamanda dünyanın birçok yerinde yaşanan iktisadi krizler işletme belgeli tesis sayılarında 1999 yılında görülen kırılmanın sebepleri olarak sıralanabilir. İşletme belgeli tesis sayılarında görülen diğer kırılma 2012 yılındadır. 2000'li yıllarla beraber iktisat ve turizm politikalarında stratejik planlama uygulamaları hâkim olmuştur. Kısa, orta ve uzun vadeli planların hazırlandığı ve uygulamaya konulduğu dönemde iktisat politikaları uluslararası ilişkiler ve liberalizasyon hedefi ile şekillenirken; turizm politikaları, mevsimsellik ve bölgesellik problemlerinin çözümü, turizm geliri ve turist sayısında artış hedefi ve uluslararası turizm politikaları ile uyum gibi başlıklara odaklanmıştır. 2008'de yaşanan kriz, Türkiye turizmini doğrudan etkileyerek turizm politikalarında aksaklıklara sebep olmuştur. 2008 Küresel Finansal Krizinin 2010 sonrası etkilerini arttırması 2012 yılında yaşanan kırılmanın öncelikli sebeplerindendir. 2008-2012 yılları arası siyasal ve iktisadi güvensizliğin arttığı görülmektedir. Bu dönemde özellikle Türkiye'nin Suriye'de devam eden savaş haline yaklaşımı hem yabancı yatırımcılar hem de yabancı turistler için güvensizliğin artmasına sebep olmuştur.

Toplam tesis sayıları için kırılma noktalarına bakıldığında sabitte kırılmalı modelde 1982, 1989 ve 2012 yılları, sabitte ve trendde kırılmalı modelde ise 1985, 1992 ve 2011 yılları için yapısal kırılmalar tespit edilmiştir. 1982-1985 döneminde toplam tesis sayılarında Teşvik Kanunu nedeniyle önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Benzer kırılma tarihlerinin yatırım ve işletme belgeli tesisler için de geçerli olması teşviklerin

turizm endüstrisinde önemli bir politika dönüşümü olduğuna işaret etmektedir. Özellikle 1985 sonrası toplam tesis sayılarında %25'lere ulaşan artış gözlemlenmektedir. Özel sektörün teşvik edilmesi, özelleştirmeler, yabancı sermayeye sağlanan olanaklar bu artışın ana sebepleridir. 1989-1992 yılları arasında ekonomik sorunlar ve özellikle ülkenin yanı başında süren Körfez Savaşı turizm yatırımları açısından belirgin etkiler yaratmıştır. Bu etkilerin en belirgin sonucu 1994 yılında yaşanan ekonomik krizdir. Kriz ülkenin iktisat politikalarının uygulamasında durma noktasına gelmesine sebep olmuştur. Turizm politikaları ise iktisat politikalarına paralel olarak gerilemeye başlamıştır. Toplam tesis sayısında 1989 yılında görülen kırılma, 1980'ler ile artan yatırımların doyum noktasına ulaştığını ve 1989 yılı sonrası ekonomik durgunluk ve diğer nedenler ile yatırımların gerilemeye başladığı döneme işaret etmektedir. 2000'li yıllarla beraber toplam tesis sayılarında artışların olduğu gözlemlenmektedir. Yatırım belgeli tesis sayılarının azalması artışın düşük oranlarla seyretmesine neden olmuştur. İktisat politikalarında AB gibi diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla uyum yaklaşımı, turizm politikalarında yatırımlardan ziyade çevre, kültür ve doğal miras konularına önem verilmesini neden olmuştur. Politikalar ile sağlanan turizm perspektifi 2007 yılı itibari ile yatırımların arttırılmasına olanak sağlamıştır. 2008 Küresel Finans Krizi yatırımları olumsuz yönde etkilemesine rağmen, 2010 sonrası toplam tesis sayıları yatırımların işletmeye geçmesi ve mevcut işletmelerin bakanlık tarafından belgelendirilmesi ile artmıştır. 2011-2012 yılları ise turizm yatırımlarının 2000'li yıllarda süren krizlerin olumsuz etkilerinden kurtulduğu ve yeniden artış eğilimine girdiği yıllardır. Bu yılların 2008 krizinin etkilerinin sona erdiği ve Türkiye'nin 2023 stratejisine uygun adımlar attığı yıllar olarak değerlendirilebilir. 2011 yılında karşılaşılan kırılma bu sürecin ortaya çıkardığı bir kırılma olarak değerlendirilebilir.

Toplam yatak sayısındaki kırılmalara bakıldığında ise sabitte kırılmalı modelde 1981, 1988 ve 2005 yıllarında, sabitte ve trendde kırılmalı modelde de yakın dönemler olan 1983, 1990 ve 2002 yıllarında kırılmalar görülmektedir. 1980 askeri darbesi sonrasında tesis sayılarında önemli bir artış olmasa da yatak sayılarının 1981 yılından itibaren artış eğilimine girdiği ve 80'li yıllar boyunca bu eğilimin devam ettiği görülmektedir. Bu durum darbe sonrası yürütülen özel sektörü destekleme çabalarının ve yine Turizm Teşvik Kanununun etkisi olarak değerlendirilebilir. 1990 yılı, diğer tüm değişkenlerde olduğu gibi yatırımların azalma eğilimine girdiği bir kırılma noktasına işaret etmektedir. 90'lı yıllarla beraber ağır bir şekilde hissedilen ekonomik bunalım

iktisat politikalarının uygulamasını durma noktasına getirmiştir. Körfez Savaşı ve arkasından gelen 1994 ekonomik krizi ekonomideki daralmanın habercisidir. 2002 yılı ve sonrası ise yatak sayısında artış eğilimine ve ülkede arz kapasitesinde artışa işaret etmektedir. Dönemin sonuna doğru yaşanan siyasi güvensizlik ve 1999 Depremi turizm politikalarıyla hedeflenen yatırımların kesintiye uğramasına sebep olmuştur. 2000 sonrası değişen iktisat politikaları ve siyasi yapı turizm politikalarında toparlanma sağlamıştır. Özellikle AB ile uyum politikaları turizm politikalarının çerçevesini belirlemiştir. Mevcut durumun tespitinin yapılması, hızlı müdahale araçlarının üretilmesi ve yatak kapasitesinin artışı, 90'lar ile dibe vuran yatırımları tekrardan canlanmasını sağlamıştır. 2002 yılında karşılaşılan kırılma bu gelişmelerin sonucudur.

Carrion-i Silvestre (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları Tablo 4.4'te verilmiştir. CiS testi kırılma tarihlerinin doğrudan yorumlanmasına izin vermemekle birlikte serilerde yapısal kırılmaların varlığını doğrulamaktadır.

Tablo 4.4. Carrion-i Silvestre test sonuçları

TOPLAM YATAK SAYISI						
Model:	Sabitte Kırılmalı Model			Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model		
Test	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri
PT test	10.441689	5.9853236	1983, 1990, 2001	22.112632	7.77921	1981, 1987, 2001
MPT test	10.288224	5.9853236		18.565449	7.77921	
MZA test	-20.267654	-33.09017		-14.835182	-35.412437	
MSB test	0.15559823	0.12471658		0.1831766	0.11820665	
MZT test	-3.1536112	-4.0537158		-2.7174581	-4.1896652	
TURİZM İŞLETME BELGELİ YATAK SAYISI						
Model:	Sabitte Kırılmalı Model			Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model		
Test	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri
PT test	12.731678	5.8313225	1975, 1984, 1992	37.222281	8.1015326	1984, 1991, 2001
MPT test	13.183035	5.8313225		29.893873	8.1015326	
MZA test	-14.350146	-31.936405		-9.5668943	-35.588836	
MSB test	0.18647763	0.12764478		0.22828254	0.11783606	
MZT test	-2.6759811	-3.9660721		-2.1839549	-4.196813	
TURİZM YATIRIM BELGELİ YATAK SAYISI						
Model:	Sabitte Kırılmalı Model			Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model		
Test	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri
PT test	11.442039	6.4307102	1981, 1990, 1995	18.623922	7.6942106	1979, 1989, 1996
MPT test	11.189203	6.4307102		17.519101	7.6942106	
MZA test	-19.890273	-33.151894		-15.551735	-35.423413	
MSB test	0.15532988	0.12367219		0.17668071	0.11805684	
MZT test	-3.0895537	-4.0492677		-2.7476916	-4.1859437	
TOPLAM TESİS SAYISI						
Model:	Sabitte Kırılmalı Model			Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model		
Test	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri
PT test	15.833123	5.9600096	1984, 1990, 2010	28.722194	8.1338306	1980, 1987, 2010
MPT test	12.789173	5.9600096		22.960724	8.1338306	
MZA test	-15.522315	-32.051629		-12.354044	-34.921122	
MSB test	0.17939168	0.12707357		0.20116309	0.11891265	
MZT test	-2.7845743	-3.9973308		-2.4851777	-4.1661084	
TURİZM İŞLETME BELGELİ TESİS SAYISI						
Model:	Sabitte Kırılmalı Model			Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model		
Test	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri
PT test	22.266594	6.5317719	1972, 1986, 1991	26.146532	8.4773201	1986, 1991, 1990
MPT test	21.789505	6.5317719		23.205607	8.4773201	
MZA test	-9.3288144	-32.0688		-12.618673	-34.98333	
MSB test	0.21604788	0.12633522		0.19080325	0.11858754	
MZT test	-2.0154706	-3.9759921		-2.407684	-4.1523926	

Tablo 4.4 (Devamı)						
TURİZM YATIRIM BELGELİ TESİS SAYISI						
Model:	Sabitte Kırılmalı Model			Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model		
Test	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri	Hesaplanan Değer	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri
PT test	24.880279	6.2640714	1972, 1984, 1989	26.985729	8.213837	1975, 1987, 2010
MPT test	25.586889	6.2640714		21.221958	8.213837	
MZA test	-7.332831	-31.379342		-13.483298	-35.051914	
MSB test	0.24595216	0.12824354		0.1920878	0.11882716	
MZT test	-1.8035256	-3.9259376		-2.589977	-4.1690637	
Not: Tüm testlere ait hesaplanan test istatistikleri kritik değerlerden büyük olduğu için teste ait H0 reddedilememektedir. Kırılma tarihleri değişkenler üzerinde etkilidir.						

Tablo 4.4'ten de görülebileceği üzere, tüm değişkenler için hem sabitte kırılmalı modelde hem de sabitte ve trendde kırılmalı modelde istatistiksel olarak anlamlı kırılmalar bulunmuştur. BP testi sonuçları ile karşılaştırıldığında kırılma tarihlerinin yakın tarihlere denk geldiği ve CiS testinin de iktisat ve turizm politikalarındaki değişimleri ve şokları büyük ölçüde benzer tahminlediği görülmektedir. Tablo 4.5'te kırılma tarihleri özetlenmiştir.

Tablo 4.5. Serilere ilişkin CiS testi yapısal kırılma tarihleri

Toplam Yatak Sayısı		Toplam Tesis Sayısı	
Sabitte	Sabitte ve Trendde	Sabitte	Sabitte ve Trendde
1983	1981	1984	1980
1990	1987	1990	1987
2001	2001	2010	2010
Yatırım Belgeli Yatak Sayısı		Yatırım Belgeli Tesis Sayısı	
Sabitte	Sabitte ve Trendde	Sabitte	Sabitte ve Trendde
1981	1979	1972	1975
1990	1989	1984	1987
1995	1996	1989	2010
İşletme Belgeli Yatak Sayısı		İşletme Belgeli Tesis Sayısı	
Sabitte	Sabitte ve Trendde	Sabitte	Sabitte ve Trendde
1975	1984	1972	1986
1984	1991	1986	1991
1992	2001	1991	1990

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de turizm politikaları iktisat politikalarının alt başlığı olarak ele alınmaktadır. Turizm endüstrisine dair alınacak kararlar, atılacak adımlar iktisat politikalarının çerçevesi içerisinde gerçekleştirilmektedir. İktisat politikalarının dönemsel değişimleri turizm politikalarını doğrudan etkilemekte ve t yönünü belirlemektedir. Çalışmada beş dönem olarak incelenen iktisat ve turizm politikaları, planlama yöntemi açısından planlı kalkınma öncesi ve planlı kalkınma sonrası olarak iki ana dönemde incelenebilir.

Planlı dönem öncesi iktisat ve turizm politikalarının ilişkisi, politikaların uygulamalarından doğan etkileşim ile ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde uygulanan politikalar temel olarak bir organizasyona sahip değildir. “Devlet Akli” olarak adlandırılan genel siyasi-yönetmel bakış açısı, ülkenin bütün politikaları için bir çatı görevi görmekte ve politikalar bu bakış açısına göre hazırlanmaktadır. Bir üst belirleyenin olması politikalar arasında paralelligi sağlarken, ülkenin kurumsal organizasyonunda taşlar tam anlamıyla yerli yerine oturmadiğından politikalar arası ilişkiyi sağlayacak yasal-siyasi-yönetmel bir mekanizma bulunmamaktadır.

Planlı dönem öncesi iktisat ve turizm politikalarının ilişkisi, ülkenin bağımsızlık hedefi ve kuruluş dönemi ihtiyaçları ile kesişmiştir. Atatürk döneminde siyasal bağımsızlığını kazanan ülkenin iktisadi bağımsızlığını da kazanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda iktisat politikaları yeni kurulan ülkenin sermaye birikimine sahip olmasını sağlayacak adımlar çerçevesinde belirlenmiştir. Özellikle sanayi sektöründe atılan adımlar hızlı bir büyüme ve kalkınma olanağı sağlarken, iktisadi bağımsızlığın ülkenin tanınırlığının arttırılması beklenmiştir. Turizm politikaları bu beklentinin gerçekleştirilmesi için kurgulanmış ve uygulamaya konulmuştur. Turizm endüstrisinin kurumsal organizasyonu da bu doğrultuda yapılandırılmıştır. Savaş dönemi ve 1950’li yıllar, “yeni dünya düzeni” veya “çift kutuplu dünya” olarak adlandırılan konjonktürde taraf belirleme yılları olarak görülebilir. İktisat politikaları liberalizasyon hedefi ile uygulamaya konulurken turizm politikaları da bu hedefe paralel olarak geliştirilmiştir.

1961 Anayasası ile kurulması kararlaştırılan Devlet Planlama Teşkilatı’nın faaliyetlerine başlaması ile planlı kalkınma dönemi başlamıştır. Çalışmada üç bölümde incelenen planlı dönem, bu üç dönemin birbirinden farklı olan planlama yaklaşımları ile değerlendirilmiştir.

1960-1980 dönemi, kalkınma plancılığının iktisat ve turizm politikalarında kamunun rolünün arttırıldı ve özel sektörün özendirildiği dönem olarak nitelendirilmektedir. Beş yıllık kalkınma planları ile belirlenen politikalar, iktisadi kalkınmayı temel hedef olarak belirlemiş ve bu doğrultuda sektörel adımlar atılmıştır. Sanayi sektörünün ithal ikame modeline göre geliştirilmesi sağlanırken, makroekonomik göstergelerde artışlar hedeflenmiştir. Turizm politikaları ise, iktisat politikalarına paralellik göstererek kamunun rolünün arttığı, turizm geliri ve turist sayısının yükseldiği bir dönem geçirmiştir. Özellikle beş yıllık planlarda kıyı turizminin özendirildiği ve bu doğrultuda kamu yatırımlarının mevcut olduğu dönem, Türkiye turizminin ayakları üzerine basmaya başladığı dönem olarak göze çarpmaktadır.

1980–2000 dönemi, Türkiye’nin liberalizasyon dönemi olarak değerlendirilmektedir. 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi liberalizasyon hedefi hayata geçirilen adımlardır. Bu dönemde iktisat politikaları ile kamunun etkisinin azaltılması, özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi, özelleştirmelerin arttırılması uluslararası kuruluşlar ile kurulan ilişkilerin sıkılaştırılması hedeflenmiştir. 24 Ocak Kararlarının temelini belirlediği iktisat politikaları, ihracata yönelik sanayileşme hedefine sahiptir. Bu hedef özel sektör yatırımları ve özelleştirmeler ile pekiştirilmiştir. 1982 yılında revize edilen 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu, iktisat politikalarının hedefleri doğrultusunda düzenlenmiştir. Düzenleme sonrası turizm yatırımlarının arttığı, turizm geliri ve turist sayısının yükseldiği görülmektedir. Bu dönem, turizm endüstrisinin modernleşme dönemi olarak kabul edilmektedir. 1990’larda karşı karşıya kalınan iktisadi ve siyasi krizler, terör sorunu ve 1999 Depremi dönemin politikalarını hedeflerinden uzaklaştırmıştır.

2000 sonrası dönem, planlama anlayışının değiştiği ve stratejik planlama yaklaşımının iktisat ve turizm politikalarını belirlediği dönemdir. Planlama anlayışında esnekliğin hâkim olmasıyla, kısa, orta ve uzun vadeli planlar hazırlanmaya başlanmıştır. Bu planlar ile iktisat politikalarının merkezine inşaat sektörü ve AB ile uyum sürecinin zorunlu kıldığı politikalar konulmuştur. Turizm politikaları ise, stratejik planlama yaklaşımına göre kurgulanmıştır. Planlarda turizm geliri ve turist sayısında artış hedeflenmiştir. Bu hedeflerin doğal sonucu olarak turizm yatırımlarında artış meydana gelmiştir. Türkiye kıyılarının uluslararası pazarda popüler hale gelmesi, değişen turizm talebi ve uygulanan politikalar bu artışın ana kaynağıdır. 2008 Küresel Finans Krizinin etkileri ve 2013 sonrası ülkede hâkim olan siyasal ve iktisadi güvensizlik hali iktisat ve

turizm politikalarını hedeften uzaklaştırırken, 2000 yılından itibaren, özellikle turist sayısı ve turizm gelirinde, başlayan ivmelenme devam etmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular ve alanyazından elde edilen bilgiler doğrultusunda, turizm politikalarının iktisat politikalarından doğrudan etkilendiği ve turizm politikalarının iktisat politikaları üzerinde dolaylı yoldan etkili olduğu görülmektedir. 1970 sonrası turizm politikalarının merkezi konumunda olan turizm yatırımlarının durumunun analizi ile elde edilen bulgular, iktisat politikalarında meydana gelen değişikliklerin turizm politikalarını etkilediğini göstermektedir. Turizm politikalarının merkezine turizm yatırımlarının koyulması ise iktisat politikalarının bir sonucudur.

- 1970’lerde turizm politikalarında, turizm yatırımların artırılması hedeflenmiştir. Buna karşın, çalışmanın bulguları incelendiğinde 1980 yılına kadar yatırım belgeli tesis ve işletme belgeli tesis sayısında herhangi bir kırılma, yani önemli bir gelişme yaşanmadığı görülmektedir.
- 1980’ler ile değişen iktisat politikaları, turizm politikalarının merkezine turizm yatırımlarının koyulmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda hukuki ve kurumsal yapı revize edilmiştir. Çalışmanın bulgularında yatırım belgeli ve işletme belgeli tesis sayılarında yaşanan kırılmaların aynı dönemde ortaya çıkması değişen politik yaklaşımları ifade etmektedir. 1985 yılından itibaren artan toplam tesis sayısı, liberalizasyon hedefi, özelleştirme politikaları, yabancı yatırımcılara sağlanan olanaklar vb. iktisat politikalarının bir sonucudur.
- 1990 yılı ile ülkenin yaşamaya başladığı ekonomik durgunluk, on yıl içerisinde ekonomik ve siyasi krizlere sebep olmuştur. Yatırım belgeli ve işletme belgeli tesis sayılarında dönem içerisinde karşılaşılan kırılmalar durgunluk dönemi iktisat ve turizm politikalarının uygulanmasında yaşanan aksaklıkların sonucudur. 90’lar boyunca politikalarda bir değişiklik meydana gelmemesine rağmen, krizler ile geçen yıllar politikaların sağlıklı bir şekilde uygulanmasına engel olmuştur.
- 2000 yılı sonrası değişen iktisat ve turizm politikalarının toplam tesis sayısına etkisi zamanla gerçekleşmiştir. Ağır bir kriz sürecinden çıkan ülke iktisat ve turizm politikalarını yeniden düzenlemiş ve atılan adımların sonuçları zamana yayılmıştır. Yatırım belgeli tesis sayısında 2010 sonrası, özellikle 2007-2013 Eylem Planının uygulamaya koyulması ile birlikte artış görülmektedir. İşletme belgeli tesis sayısı ise 2000’li yıllar boyunca sürekli bir artış eğilimindedir.

Toplam tesis sayısında 2005 ve 2009'da görülen kırılmalar değişen turizm politikalarının sonucudur. 2005 yılına kadar yaşanan toparlanma süreci kesintiye uğramış ve yatırımların aksamasına sebep olmuştur. 2007 yılında hayata geçirilen Turizm Eylem Planı ve 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı yatırımların arttırılmasını sağlayarak 2009 yılında ortaya çıkan kırılmaya neden olmuştur.

İktisat ve turizm politikası ilişkisi araştırmada elde edilen bilgiler doğrultusunda değerlendirildiğinde çeşitli öneriler yapılabilir:

- İktisat politikalarının doğrudan etkisi olduğu düşünüldüğünde, turizm politikalarının iktisadi hedeflere uygun olarak hazırlanması gerekmektedir.
- İktisat ve turizm politika hazırlayıcıları ve uygulayıcıları arasında koordinasyon sağlanarak, paydaşların geleceğe ilişkin beklentileri ve öngörülleri dikkate alınmalıdır.
- Turizm politikaları hazırlanırken, turizm endüstrisinin sahip oldu iç dinamikler (turizm arzı, turizm talebi, turistik faaliyetlerinin çeşitliliği, bölgesellik, mevsimsellik) dikkate alınmalıdır. Örneğin iktisat politikalarında büyüme hedefi turizm endüstrisinde hâlihazırda doymuş bölgelerde arz kapasitesinin arttırılması gibi bir yaklaşıma bu da olumsuz sonuçlara neden olabilir. Piyasanın desteğe ihtiyaç duyduğu alanlar gözetilmelidir.
- Turizm politikaları uluslararası turizm eğilimleri, değişen seyahat motivasyonları, uluslararası konjonktürdeki değişimler dikkate alınarak hazırlanmalıdır.
- İktisadi durgunluk döneminde turizm politikalarının olumsuz etkisi öngörülerek gerekli önlemlerin turizm politikaları kapsamında değerlendirilmesi sağlanmalıdır. Özellikle kaynak gerektiren yatırımlar bu önlemler dikkate alınarak planlanmalıdır.
- Turizm yatırımlarının, turizm arzının ve turizm talebinin ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte planlanması sağlanmalıdır. Bölgesel yığılma ve mevsimsellik gibi sorunların çözümüne yönelik yatırımlara öncelik verilmelidir. Bir başka ifadeyle belirlenen politikaların uygulama aşamasında başarısı ölçülmeli ve stratejik planlama yaklaşımına uygun olarak esneklik sağlanmalıdır.
- Turizm yatırımları için yeterli finansal kaynağın iktisat politikaları ile önceden hesaplanması ve ekonomide olası dalgalanmalardan etkilenmesi önlenmelidir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar, turizm politikalarının iktisat politikalarının bir parçası olduğunu göstermektedir. Turizm alanyazınının bu bütünlükle hazırlanan çalışmalara olan ihtiyacı, ilişkinin diğer değişkenlerinin de bütünlüklü analiz edilmesi ile giderilebilir. Turizm endüstrisinin gelişimi ve politikaların hedeflerine ulaştırılması ise, iktisat politikalarında tercih edilecek değişiklikler ile mümkündür. Turistik ürünlerin kullanım değerlerinin değişim değerlerinden daha fazla önemsenmesini hedefleyen iktisat politikaları sorunların çözümünü sağlayacak bakış açısıdır. Talan edilen ve yağmalanan doğal, tarihi ve kültürel miras bu şekilde geriye döndürülebilir.

KAYNAKÇA

- “Devlet Planlama Teşkilâtının Kurulması Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 5/10/1960, S.221, Kanun No: 91.
- “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânının Genel Amaçları”, TBMM Zabıt Ceridesi, 1968, 1.
- “İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 21/03/1964, S.975, Kanun No: 440.
- “İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 21/03/1964, S.975, Kanun No: 440.
- “Toprak ve Tarım Reformu Kanunu”, Resmi Gazete, 19/07/1975, S.384, Kanun No: 1757.
- “Turizmi Teşvik Kanunu”. T.C. Resmi Gazete, 12/03/1982, Kanun No: 2634.
- “Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanunu”, Resmi Gazete, 14/09/1972, S.1, Kanun No: 1618.
- “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu”. T.C. Resmi Gazete, 24/01/1954, Kanun No: 6224.
- Ahmad, Feroz (2012). Modern Türkiye’nin Oluşumu. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Akça, Yusuf (2016). Türkiye’nin Kalkınma Planlarında Turizm Politikası, International Conference On Eurasian Economies 2016, 721-726.
- Akçay, M. Aslan (1997). Para Politikası Araçları Türkiye ve Çeşitli Ülkelerdeki Uygulamalar. Ankara: DPT Yayın No:2483
- Akçura, Gökhan (2012). Türkiye Turizminde 150 Yıl. Antalya: OTI Holding Yayınları
- Aksöz, İbrahim (1971). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedefleri ve Stratejisi, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 2(2): 72-84.
- Akyıldız, Hüseyin ve Eroğlu, Ömer (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1): 43-62.
- Alacahan, Nur D. (2008). 1980 Sonrası Türkiye’de Kalkınma Planlarındaki Ekonomik Hedeflerin Gerçekleşme Düzeyleri, Sosyal Bilimler Dergisi, (1): 19-31.
- Albayrak, İlyas (1983). Düünden Bugüne Türk Hava Yolları (1933-1983). Ankara: Türk Hava Yolları

- Altınok, Serdar (2004). Türkiye’de Ulaştırma Politikaları, Karayolları ve Demiryollarının Mukayesesi, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1(1-2): 72-87.
- Altınok, Serdar ve Çetinkaya, Murat (2003). Devalüasyon ve Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9: 47-64.
- Altıntaş, Ahmet ve Şahin Kurnaz, Feyza (2007). Reşit Saffet Atabinen (1884-1965) ve Türk Turizmine Katkıları. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 42(26): 9-36.
- Andaç, Faruk (2018). Turizm Hukuku. Ankara: Detay Yayıncılık
- As, Efdal (2006). Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir.
- Asar, Cihan (2017). Türkiye’nin Planlı Kalkınma Döneminde Dış Ticaret Politikaları, Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series, 5: 1-14.
- Avcıoğlu, Doğan (1969). Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın). Ankara: Bilgi Yayınları
- Aydemir, Hulusi (2016). Türkiye’nin Ulaştırma Politikaları Çerçevesinde Demiryolu Ulaştırma Sisteminin Genel Durumunun İrdelenmesi ve Geleceğine Bakış, Demiryolu Mühendisleri Dergisi, 3: 41-46.
- Bahar, Ozan (2004). Türkiye’de Atatürk Dönemi’nde (1923-1938) Uygulanan Para Politikaları. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 11(1): 155-166.
- Bai Jushan and Perron Pierre (2003), “Computation and Analysis Of Multiple Structural Change Models”, Journal of Applied Econometrics, 18: 1-22.
- Bai Jushan and Pierre Perron (1998), “Estimating and Testing Linear Models With Multiple Structural Changes”, Econometrica, 66: 47-78.
- Baytal, Yaşar (2007). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 40: 545-567.
- Boratav, Korkut (1982). Türkiye’de Devletçilik. Ankara: Savaş Yayınları
- Boratav, Korkut (2008). Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007). Ankara: İmge Kitabevi
- Bozok, D., Şahin, S. (2009). Türk Turizm Tarihi Yapısal ve Sektörel Gelişim. Ankara: Detay Yayıncılık
- Bozok, Düriye (2009). Türk Turizm Tarihi Yapısal ve Sektörel Gelişim. Ankara: Detay Yayıncılık

- Bükey, Aziz (2012). Bölgesel kalkınma ve il stratejik planlarında turizm stratejilerinin ele alınışı: karşılaştırmalı bir değerlendirme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı. Sakarya.
- Büyükşalvarcı, A., Şapçılar, M. C., ve Bayrakçı, S. (2016). Kalkınma Planları Kapsamında Turizm Endüstrisinin Değerlendirilmesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırma Dergisi, 11: 186-201
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D., & Perron, P. (2009). “GLS-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses”, *Econometric Theory*, 25 (6): 1754-1792.
- Coşkun, Neslihan (2010). Türkiye'de Turizm Politikaları ve Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri. Uzmanlık Tezi, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
- Çavdar, Tevfik (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi
- Çelebi, Esat (2001). Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000). *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2(1): 55-66.
- Çetin, B., Barış, S., ve Saroğlu, S. (2011). Türkiye’de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1): 123-150.
- Çiçek, D., Sarı, Y. (2018). Kalkınma Kuramları ve Turizmin Gelişimi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4): 993-1015
- Çitlioğlu, Ercan (1978). Türkiye Turizm Politikası ve Sorunları. Ankara: Ayyıldız Matbaası
- Çokgezen, Jale Y. (2010). 1980’den Günümüze Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Demirdağ, Ö., Küçükkalay, M. (1999). Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3: 121-138.
- Deniz, Taşkın (2016). Türkiye’de Ulaşım Sektöründe Yaşanan Değişimler ve Mevcut Durum, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(36): 135-156.
- Dernek, Zeynep (2006). Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1): 1-12.
- DİE İstatistik Yıllığı (1981).
- DPT (1963). 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.

- DPT (1967). 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.
- DPT (1972). 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- DPT (1978). 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- DPT (1984). 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- DPT (1989). 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- DPT (1995). 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- DPT (2000). 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- DPT (2006). 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- DPT (2013). 10. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Dün, Bugün, Yarın (2014). Karayolları Genel Müdürlüğü Raporu
- Eğilmez, Mahfi ve Kumcu, Ercan (2013). Ekonomi Politikası. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Ekiz, Cengiz ve Somel, Ali (2005). Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi. Mülkiye Dergisi, 16(256): 97-136.
- Ekzen, Nazif (2009). Türkiye Kısa İktisat Tarihi. Ankara: ODTÜ Yayıncılık
- Erdilek, Asım. (1988), The Role of Foreign Investment in the Liberalization of the Turkish Economy, Liberalization and The Turkish Economy, Greenwood Press,
- Eren, Aslan (1999). Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayını
- Eroğlu, Nadir (2007). Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938). Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 13(2): 63-73.
- Eroğlu, Nadir (2010). Atatürk Dönemi Para Politikaları. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 28(1): 23-36.
- Ertan, Temuçin F. (2012). Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Ertem, Barış (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(2): 377-397.
- Ertüzün, Tefik (1970). Türk Ekonomisinin 1923-1973 Döneminde Dış Yardım İlişkileri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 30(1-4): 163-183.

- Esen, Ş., Emir, G., ve Uyar, H. (2012). Cumhuriyet'ten Günümüze Hükümet Programlarında Turizm (1923-2012). Ankara: Detay Yayıncılık
- Evcin, Erol (2014). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 55: 23-82.
- Göçer, İ. ve Peker, O. (2014). “Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkisi: Türkiye, Çin ve Hindistan Örneğinde Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi”, Yönetim ve Ekonomi, 21 (1): 107-123.
- Göze Kaya, Dilek ve Durgun, Ayşe (2009). 1923-1929 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19: 233-249.
- Güven, Yılmaz (2008). Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 3(1): 75-97.
- Hale, William (1980). Ideology and Economic Development in Turkey 1930-1945. Bulletin British Society for Middle Eastern Studies, 7(2): 100-117.
- HATİPOĞLU, İlhan (2010). Ekonomi ve Vergi Politikaları Bağlamında Bir Reformun-Deformun Anatomisi”, www.ekodialog.com/Makaleler/vergi_politikalari_ekonomi_reformu.html, 20.02.2010
- İç Turizm İşleri ve Otelcilik Endüstrisi. Belediyeler Dergisi, 32, (1938).
- İnan, Burak (2009). Cumhuriyet Dönemi Türkiye Turizmi ve Bir Turizm Modeli Önerisi. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Kaftanoğlu, Arslan B. (2008). Türkiye Ekonomisi-Yakın Tarih 2. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kalyon, Levent (2010). Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz. Güvenlik Stratejileri Dergisi, 6(11): 7-26.
- Karabıçak, Mevlüt (2010). Küresel Krizleri Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(3): 251-270.
- Karabıyık, İ., Uçar, M. (2010). Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan İmf Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açından Değerlendirilmesi, Akademik İncelemeler Dergisi, 5(2). 37-58.
- Karaçor, Z., Alptekin, V. (2006). 1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 307-342.

- Kargı V., Özüğurlu, Y. (2007). Türkiye’de Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerine Etkileri: 1980-2005 Dönemi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14(1): 275-289.
- KARSLI, Hilmi (1997). Türkiye’de Planlı Dönemde Turizm Yatırımları ve Uygulanan Politikalar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kaya, İsmet (1997). Sürdürülebilir Turizm Kalkınması ve Ülkemiz Açısından Bir Değerlendirme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı.
- Kazgan, Gülten (2004). Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2007). Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitapevi
- Keskinok, Çağatay H. (2010). Urban Planning Experience Of Turkey In The 1930’s. Journal Of The Faculty Architecture, 27(2): 173-188.
- KGM (2011), “Devlet ve İl Yolları Envanteri”, www.kgm.gov.tr (29.06.2011).
- Kilci, Metin (1994). Başlangıcından Bugüne Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994), Devlet Planlama Teşkilatı, 1-43.
- Konukman, Aziz (2003). Cumhuriyetin Kuruluş Yılları ve 80 Sonrası Dönemin Bütçe Politikaları-Uygulamaları: Devletin İnşasından Devletin Tasfiyesine. Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 2: 29-65.
- Korum, Uğur (1982). 1923-1929 Dönemi Türkiye’de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Kozak, Nazmi, A. Kozak, Meryem ve Kozak, Metin (2017). Genel Turizm İlkeler-Kavramlar. Ankara: Detay Yayıncılık
- Köfteoğlu, Fehmi ve Karabulut, Erol (1997). 25. Yılında TURSAB, Dünyada ve Türkiye’de Turizm ve Seyahat Acenteliğinin Gelişim Tarihi. İstanbul: Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
- Köseoglu, Yusuf (2000). Turizm Politikalarının Tespitinde Hedefler ve Türkiye’nin Rekabet Sansını Arttırıcı Tedbirler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurtoğlu, Ramazan (2012). Türkiye Ekonomisi (1838-2010)-Mali Bağımlılık, Büyüme, Krizler ve Siyasi Sonuçları. Ankara: Sinemis Yayınları
- Kuruç, Bilsay (1987). Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi. İstanbul: Bilgi Yayınevi

- Kuşluvan, Salih (2016). Genel Turizm Bilgisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Kutlu, Ö., Sevinç, İ., Kahraman S. (2018). Türkiye’de Kalkınma Planları Çerçevesinde Avrupa Birliği Katılım Sürecinin Değerlendirilmesi, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 20(34): 29-40.
- Küçük, Yalçın (1985). Planlama Kalkınma ve Türkiye. Ankara: Tekin Yayınevi
- Küçük, Yalçın (1997). Türkiye Üzerine Tezler (1908-1998). İstanbul: Tekin Yayınevi
- Naycı, Nida (2009). Kıyı Alanlarında Kitle Turizmi: Türkiye’de Kalkınma Planları Bağlamında Kıyıların Dönüşümü ve Tarihi-Doğal Çevreler, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), 22: 81-100.
- Oyan, Oğuz (1998). Türkiye Ekonomisi: Nereden Nereye. Ankara: İmaj Yayıncılık
- Önder, Timur (2005). Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Öniş, Ziya. (1994), Transnational Corporations and Foreign Direct Investment in Turkey: The Experience of The 1980s, Recent Industrialization Experience of Turkey in A Global Context, Greenwood Press,
- Övgün, Barış (2011). Türk Kamu Yönetiminde Yeni Bir Örgütlenme: Kalkınma Bakanlığı, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66(3): 263-281.
- Özcelik, Pınar K. (2001). 12 Eylül’ü Anlamak, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66(1): 73-93.
- Özdemir, Volkan (2014). Türkiye’de Planlı Kalkınma Deneyimleri, Marmara Üniversitesi Dergisi, 1-27.
- Özel, Sabahattin (2013). Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 2: 235-248.
- Öztürk, S., Saygı, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12): 1-12.
- Öztürk, Ş., Nas, F., İçöz E. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2): 15-35.
- Özyurt, Hasan (2011). Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). Sosyoloji Konferansları, 0(11): 119-148.
- Pamuk, Şevket (2012). Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

- Pamuk, Şevket (2015). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi-Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Parasız, İlker (1998). Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları
- Saraçoğlu, Fatih (2009). 1930-1938 Döneminde Vergi Politikası. Maliye Dergisi, 157: 131-149.
- Sarı, Yaşar (2007). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Uygulanan Para Politikaları, Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute, 4(7): 1-21.
- Satterthwaite, Joseph C. (1972). The Truman Doctrine: Turkey. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 401: 47-84.
- Savran, Sungur (1992), Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri. İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Sayılğan, Şevket (1994). 5 Nisan Kararları ve Beklentiler, Marmara İletişim Dergisi, 8: 213-217.
- Semiz, Yaşar ve Akandere, Osman (2001). 1929 Dünya Ekonomi Buhranı ve Türkiye. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9(1-2): 301-313.
- Sezgin, Şennur (2010). Politika Transferi ve Türkiye'de Özelleştirme, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27.
- Soyak, Alkan (2006). İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi. İstanbul: Der Yayınları
- Sözen M. Ö. (2006). 1982 Sonrası Dönemde Türkiye'de Uygulanan Turizm Politikaları ve Turizm Politikalarının Çanakkale Ekonomisine Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Süreyya, Ergün (1944). Otelcilik ve Turizm Milli Kredisi. Ankara: Başvekalet Basım Yayım ve Umum Müdürlüğü Yayınları
- Şahin, Adem (1990). İktisadi Kalkınmada Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi. Ankara: TOBB Yayınları
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2012). Türkiye'de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşvik ve Destekler. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü.
- Takım, Abdullah (2011). Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları, Maliye Dergisi, 160: 154-176.
- Takım, Abdullah (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67(2): 157-187.

- Tamzok, Nejat (2014). Küresel Politikalar ve Türkiye Madencilik Sektörü. Zonguldak: Kontur Kongresi Bildiri Kitabı
- TBMM Zabıt Ceridesi (1954). 10(1). Tarih: 24.05.1954
- TBMM Zabıt Ceridesi (1976). 17(2). Tarih: 01.04.1941
- Tekeli, İlhan (1972). Üçüncü Beş Yıllık Plan Üzerine Genel Bir Değerlendirme, Mimarlık Dergisi, 11: 52-80.
- Tekeli, İlhan ve İlkin Selim (1982). Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu. Ankara: ODTÜ Yayınları
- Tepecik, Filiz (2015). Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Tepecik, Filiz (2015). Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Tezel, Yahya S. (2002). Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Tezel, Yahya S. (2002). Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Toprak, Düriye (2010). Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri: 1994 ve 2001 Krizi, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 2(2): 11-14.
- Toprak, Metin (1996). Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişimler. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Topuz, Hüseyin (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3): 67-380.
- Tüleykan, H., Bayramoğlu, S. (2016). Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi Ve Mali Yapısına Yansımaları, The Journal of Academic Social Science Studies, 44: 401-420.
- Türkcan, Ergun (2010). Attila Sönmez’e Armağan Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Türkiye Turing Kulübü Ne Yaptı (1925-1935) (1936). İstanbul: Türkiye Turing Kulübü Yayını
- TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği) (2010), Düünden Bugüne Seyahat Acentaları, http://www.tursab.org.tr/tr/seyahat-acentalari/dunden-bugune-seyahat-acentalari_501.html, Erişim Tarihi: 18.02.2018

- Tüzünkan, Demet (2015). Türkiye'de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2): 6-31.
- Vural, İstiklâl Y. (2008). Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20: 77-114.
- Yakut, Kemal (2013). Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Yakut, Kemal ve Obuz, Ömer (2013). Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Yalçın, Osman (2012). Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu. Akademik Bakış Dergisi, 6(11): 267-291.
- Yalçıntaş, Nevzat (1969). İkinci Beş Yıl Kalkınma Planının Sosyal Yönü, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2): 237-253.
- Yaşar, Süleyman (2009). Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Yavuz, Fahri (2005). Türkiye’de Tarım. Ankara: Tarım ve Köy Hizmetleri Bakanlığı
- Yenal, Oktay (2010). Cumhuriyet’in Kısa İktisat Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Yeşilay, R. Barış (2005). Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19: 117-132.
- Yıldırım, İsmail (2001). Cumhuriyet Döneminde Demir Yolları (1923-1950). Ankara: ADTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Yılmaz, Aysel (2016). Türkiye’de Turizm Alanında Düzenlenen İlk Kongre: Beynelmilel Turizm Kongresi (31 Mayıs-05 Haziran 1930). Muğla: 17. Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı
- Yücel, Fikret T. (2015). Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşme Öyküsü. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV)
- Zeytinoglu, Erol (1973). Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı. İstanbul: İstanbul İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi

EKLER

EK-1 Araştırmada Kullanılan Veri Seti

TURİZM YATIRIM BELGELİ			TURİZM İŞLETME BELGELİ			
YIL	TESİS	YATAK	TESİS	YATAK	TOPLAM TESİS	TOPLAM YATAK
1970	301	25872	292	28354	593	54226
1971	259	25619	337	32114	596	57733
1972	157	19874	363	34628	520	54502
1973	180	24605	388	38528	568	63133
1974	185	25739	400	40895	585	66634
1975	202	25956	421	44957	623	70913
1976	227	26068	439	47307	666	73375
1977	261	28230	446	50379	707	78609
1978	261	26190	473	52385	734	78575
1979	265	25727	494	53956	759	79683
1980	267	26288	511	56044	778	82332
1981	278	30291	529	58242	807	88533
1982	339	36332	569	62372	908	98704
1983	376	43425	611	65934	987	109359
1984	412	53615	642	68266	1054	121881
1985	501	71521	689	85995	1190	157516
1986	638	101383	731	92129	1369	193512
1987	892	153786	834	106214	1726	260000
1988	1268	218445	957	122306	2225	340751
1989	1662	288896	1102	146086	2764	434982
1990	1921	325515	1260	173227	3181	498742
1991	1987	331711	1404	200678	3391	532389
1992	1938	309139	1498	219940	3436	529079
1993	1788	276037	1581	235238	3369	511275
1994	1578	240932	1729	265136	3307	506068
1995	1334	202483	1793	280463	3127	482946
1996	1309	202631	1866	301524	3175	504155
1997	1402	236632	1933	313298	3335	549930
1998	1365	249125	1954	314215	3319	563340
1999	1311	245543	1907	319313	3218	564856
2000	1300	243794	1824	325168	3124	568962
2001	1237	229047	1998	368819	3235	597866
2002	1138	222876	2124	396148	3262	619024
2003	1130	242603	2240	420697	3370	663300
2004	1151	259424	2357	454290	3508	713714
2005	1039	278255	2412	483330	3451	761585
2006	869	274687	2475	508632	3344	783319
2007	776	254191	2514	532262	3290	786453
2008	772	258287	2566	567470	3338	825757
2009	754	231456	2625	608765	3379	840221

EK-1 (Devamı)

2010	877	252984	2647	629465	3524	882449
2011	922	267900	2783	668829	3705	936729
2012	960	273877	2870	706019	3830	979896
2013	1056	301862	2982	749299	4038	1051161
2014	1117	309556	3131	807316	4248	1116872
2015	1125	314194	3309	850089	4434	1164283
2016	1135	312912	3641	899881	4776	1212793
2017	1051	263033	3771	935286	4822	1198319
2018	981	225421	3925	974574	4906	1199995

Kaynak: Kültür ve turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletme Belgeli Tesis İstatistikleri,
<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201140/yillik-bultenler.html>, (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

ÖZGEÇMİŞ

FIRAT ÇİFTÇİ

Yenibağlar Mah. Güzide Hanım Sok. Önder Anadolu Siteleri G Blok No: 4/2 Tepebaşı /
ESKİŞEHİR

Tel: (545) 693 6474

Mail: firatciftci36@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans : Turizm İşletmeciliği, *Anadolu Üniversitesi*
2016-2019

Lisans : Turizm ve Otel İşletmeciliği, *Anadolu Üniversitesi- TOİYO*
2008-2014

İŞ DENEYİMİ

Gloria Palace Amadores Hotel **Gran Canaria** 07/2012-09/2012
Animasyon-Restoran (Staj)

Firuze Konak Otel **Türkiye** 08/2014-12/2014
Resepsiyon Görevlisi

Odunpazarı Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğü **Türkiye** 08/2018-Devam
Vardiya Amiri

TEZ & PROJELER

Yüksek Lisans Tezi: Türkiye'nin İktisat ve Turizm Politikaları İlişkisi

Bilimsel Araştırma Projesi: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Politikaları ile Turizm Politikalarının İlişkisi

YAYINLAR

Özel, Ç. H., Yersüren, S. ve Çiftçi, F. (2008). Postmodern klanlarda yer alan turistlerin güdüleri: Otostoprail Türkiye örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (2), s. 207-234.

Yılmaz, H., Çiftçi, F. (2020 Tahmini). Destinasyon Pazarlamasında Edebiyatın Rolü. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, (İnceleme Aşamasında)

SUNUM & KONGRELER

Yılmaz, H., Çiftçi, F. (2017). Destinasyon Pazarlamasında Edebiyatın Rolü. 18. Ulusal Turizm Kongresi, T.C. Mardin Artuklu Üniversitesi.

ÖDÜLLER & SERTİFİKA / KURS BİLGİLERİ

18. Ulusal Turizm Kongresi Katılım Belgesi (2017) **Mardin**

Uluslararası Ekonomi Yaz Seminerleri XVII Katılım Belgesi (2018) **Denizli**

KİŞİSEL BİLGİLER

Cinsiyet : Erkek

Doğum Tarihi : 25/08/1989

Medeni Durum : Bekar

Uyruk : T.C.

Askerlik Tecil Tarihi: 30/05/2020

